

angeläget om

maktlekar

- en antologi

Jenny Klefbom

Esbjörn Larsson

Peter Gill

Cecilia Brusewitz

Amir Srebrenikovic

Pernilla Andersson

Zelma Fors

Anna Norlén

Sannie Wedberg

Redaktör **Sannie Wedberg**

angeläget om maktlekar -en antologi

Redaktör Sannie Wedberg

**Jenny Klefbom
Esbjörn Larsson
Peter Gill
Cecilia Brusewitz
Amir Srebrenikovic
Pernilla Andersson
Zelma Fors
Anna Norlén
Sannie Wedberg**

Innehåll

Förord	7
Jenny Klefbom – Maktlekarnas psykologi	8
Esbjörn Larsson – Maktlekar ur ett historiskt perspektiv	20
Peter Gill – Nyanser av våld, maktlekar och mobbning	40
Cecilia Brusewitz – Skolgårdens särskilt utsatta barn	60
Amir Srebrenikovic – Maktlekar med dold agenda	70
Pernilla Andersson – Ett föräldraperspektiv	88
Zelma Fors – Maktlekar och mobbning	94
Anna Norlén – Barn och våld	106
Sannie Wedberg – Vardagen med maktlekar	112
Barn- och elevombudet	122
Tack till och Källor	123

Boken är utgiven av:

ALMAeuropa
Östermalmsgatan 6
114 26 Stockholm
www.almaeuropa.org

Författare: Jenny Klefbom, Esbjörn Larsson, Peter Gill, Cecilia Brusewitz,
Amir Srebrenikovic, Pernilla Andersson, Zelma Fors, Anna Norlén,
Sannie Wedberg

Grafisk formgivning: Dan Lageryd

Illustrationer: Peter Gill, Pernilla Andersson

© ALMAeuropa 2011 Tryckt i Spanien 2011

ISBN 978-91-977567-9-2

FÖRORD

Maktlekar är lekar eller ritualer bland barn och unga i grupp som innehåller våld eller kränkningar. De som deltar är både offer och förövare. Maktlekar skapar känslan av en stark gruppgemenskap och kan på ytan verka som en kul grej. Men för många unga är vardagen med maktlekar förknippad med ångest, smärta och stress.

Sedan maj 2010 när vår bok, Maktlekar – det dolda gruppvåldet bland unga, cementerade begreppet maktlekar som fenomen har reaktionerna varit många. Det stod plötsligt klart att en del av de företeelser som tidigare setts som enskilda, urspårade lekar, nu hade ett sammanhang. Det kunde handla om tidningsrubriker kring slavleken, skattning eller bötning eller kanske en urspårad stryplek. Hur kunde det ske? Genom projektet Maktlekar mötte vi unga som kunde berätta om de dagligen kränkande och våldsamma lekarna och i ljuset av det framstod det inte så konstigt att de i många fall till slut spårade ur.

Vi vuxna fick en insikt om vardagsvåld bland unga som inte går att bortse ifrån. Vi blir helt enkelt tvungna att skaffa oss ett förhållningssätt till maktlekar. Hur gör vi det med den begränsade tillgång till fakta som finns? Självklart via våra egna barn och unga i den tillvaro vi befinner oss i, men även här finns svårigheter att nå fram till information om man inte redan har viss kunskap och kan mötas på en nivå där givande samtal och information kan utbytas. Man kan också söka information hos de vuxna som dagligen arbetar med närliggande frågor, experter inom sitt område som kan sätta in maktlekar i sitt sammanhang. Osäkerhet från vuxenvärlden skapar en miljö med dubbla signaler och en dörr öppen för egna tolkningar hos unga. I värsta fall destruktiva.

Genom denna antologi vill vi ge dig en inblick i olika förhållningssätt till maktlekar inom olika områden. Här presenteras fakta, konkreta tips och åsikter. Är det kanske så att maktlekar bara är en aktivitet bland unga som inte bör uppmärksammas, en fas, eller är det en ny våldsam utveckling i ungas vardag vi inte kan bortse ifrån utan att agera? Ditt förhållningssätt bestämmer du, men läs gärna denna bok först.

Sannie Wedberg
ALMAeuropa

Jenny Klefbom

Barn- och ungdomspsykolog

“Maktlekar är ritualiserade kränkningar och ritualiserat våld. Det är våld av samma typ som exempelvis då kriminella gäng upprätthåller sina territorier eller sina ekonomiska intressen genom egna regler, som innefattar att den som är illojal eller bryter mot en oskriven lag straffas med våld.”

MAKTLEKARNAS PSYKOLOGI

Varför väcker maktlekar så starka känslor?

Maktlekar är ritualiserade kränkningar och ritualiserat våld. Det är våld av samma typ som exempelvis då kriminella gäng upprätthåller sina territorier eller sina ekonomiska intressen genom egna regler, som innefattar att den som är illojal eller bryter mot en oskriven lag straffas med våld. Straffet utdelas då ofta av de egna kompisarna eller bundsförvanterna. I ett sådant system blir gränserna mellan kärlek och hat, uppskattning och fördömande, vänskap och fiendskap och rätt och fel hårfina. Ingenting kan tas för givet och allt som räknas blir till slut att överleva dagen någorlunda helskinnad.

Det här är inte riktigt det liv vi önskar åt våra barn. Inte konstigt då att maktlekarna väcker så starka känslor hos vuxenvärlden. Kanske drabbas man av sorg när man förstår hur många barns verklighet ser ut. En sorg som kan ha sin grund i att man påminns om utsattheten man själv upplevde som barn. För maktlekar fanns ju då också, även om de inte hade något samlingsnamn. Oavsett om man var den svagare eller starkare parten i barngemenskapen, så har de allra flesta av oss minnen av hur gruppmekanismerna fungerade, och vilka offer systemet krävde.

En annan känsla som maktlekarna kan väcka är ilska; Hur kan det här få pågå? Vad är det för idioter som håller på så här? Ser jag dem så ska de få ett rejält kok stryk! Det är naturligt att känna så när man ser att barn far illa, men känslan leder till samma återvändsgränd som maktlekarna i sig själva gör. Våldet föder nytt våld.

Är lite våld en naturlig del av barns utveckling?

Det finns de som menar att människor är medfött aggressiva och våldsamma. Att konkurrens och inordnande i hierarkier är något vi ägnar oss åt för att det är av naturen givet. Men det finns också de som hävdar att vår utveckling och civilisation i själva verket bygger just på vår förmåga att samarbeta och se till gruppens bästa i första hand. Mycket talar för att de sistnämnda har rätt. I den miljö som människor bodde i för tiotusentals år sedan var det troligtvis helt omöjligt att överleva om man inte skyddade och tog hand om varandra inom gruppen. Så om våldsamhet och utnyttjande inte är nyttigt ur ett evolutionärt perspektiv, kan man då tänka sig att det är ett utvecklingsstadium som man måste gå igenom som barn, för att senare bli en mer mogen vuxen?

Jag har mött människor som svänger sig med uttryck som ”pojkar är pojkar” eller har uppfattningen att ”det är naturligt för barn att slåss och bråka”. Man ser våldet som en del i utvecklingen som ger starka individer som förmår att hävda sina behov och sätta gränser för sin integritet. Nu visar inte forskning och erfarenhet att det är de barn som är mest utagerande som barn som når störst framgång som vuxna. Snarare är det de barn som tidigt utvecklar förmågor att driva sina frågor på mer subtila sätt, exempelvis verbalt, som står sig bäst i konkurrensen som vuxna. Barn som förmår kanalisera sina drifter på ett för samhället mer accepterat sätt. Det ter sig alltså inte som att våld och maktutövning är ingredienser som krävs för att barn ska utvecklas till välfungerande vuxna.

Ett annat argument för tolerans för maktlek är att det inte är så farligt. Det är det naturligtvis inte heller för den som under en kortare period leker någon av de ”mildare” maktlekarna. Eller för den som i grunden är trygg och känslomässigt stabil, och vågar och klarar av att sätta gränser när han inte vill vara med längre. Maktlek är inte så farligt för den som generellt har en god förmåga att hantera påfrestningar, och som följaktligen också klarar av andra påfrestningar som att bli rånad, utsatt för tillfälliga trakasserier, hotad eller konfronteras med en blottare, utan att drabbas av efterverkningar av den traumatiska upplevelsen. Men ingen anser väl att samhället borde vara mer tolerant mot dessa företeelser?

Vi vet att ca 10% av alla barn lever i riskzonen på grund av att de lever med, eller riskerar att utveckla, diverse problem av psykisk eller social karaktär. För dessa barn är det inte lika självklart att man tar sig igenom maktlekarna helskinnad. I ren solidaritet med dessa barn som ligger i riskzonen för att mobbas, har problem med impuls kontrollen, saknar goda vuxen förebilder, lever med missbruk eller psykisk sjukdom i sin närhet, saknar goda kamratrelationer, har med sig traumatiska erfarenheter av krig eller övergrepp i bagaget eller vad det nu kan handla om, borde vuxen världen hjälpa dem att slippa utsättas för maktlek i den skola som de enligt skolplikten har skyldighet att infinna sig i varje morgon.

HUR MAKTLEKAR PÅVERKAR

Otrygghet

Maktlekarna sker ofta under förespegling att de följer givna regler och bygger på frivillighet och samtycke. I verkligheten är reglerna inte alltid givna, utan förändras ständigt. Inte är det heller självklart att den nyinviden känner till förutsättningarna, det kan rent av vara en del av leken att ”övertaska” den oerfarne. I de riktigt destruktiva lekarna är reglerna bara en täckmantel för vissa barn att kunna utsätta svagare kamrater. Det kan ske i form av öppna kränkningar och mobbning, eller med hjälp av påtryckningar i form av grupptryck och outtalade hot om social utestängning eller skam.

Att leva i en miljö som på det här sättet präglas av oförutsägbarhet och diffusa ”faror” leder till att vaksamheten är på topp hela tiden. Hos vuxna skulle man tala om att en så osäker miljö präglas av en hög stressnivå, vilket självklart gäller även för barn. Det finns olika omständigheter som kan leda till stress. Dels kan man bli stressad av sådant som för mycket sinnesintryck (exempelvis buller) eller för höga krav (att man saknar resurser att göra det som förväntas). Men den typ av stress som anses utgöra den största hälsorisk är den stress som grundar sig i att man överhuvudtaget inte vet hur man ska bete sig, eftersom förutsättningarna ständigt ändras. Att leva med den typen av hot över sig hela tiden, vilket vissa barn som lever med maktlek gör, är att alltid tvingas att vara på sin vakt och aldrig riktigt kunna slappna av. Det skapar en djup otrygghet att ha det så omkring sig dagligen.

Känslomässig avtrubning

När man frågar barn och ungdomar varför de håller på med maktlek är ett vanligt svar att de gör det för att det är roligt. Kanske är det ibland så enkelt att det man menar med detta är att det är roligare att ägna sig åt dessa lekar än åt ingenting. Maktlekarna blir då främst ett tecken på understimulering, det vill säga att man har för lite vettiga saker att ägna sig åt.

Men faktum kvarstår också att häpnadsväckande många unga säger att det roliga ligger i att se någon annan förnedras eller ha ont. Det är så roligt att man till och med ”får ta att man själv gör sig illa”.

Att roas av andras smärta är att lämna medmänsklighet och empati bakom sig, till förmån för ett fungerande på psykopatisk nivå. Så länge man har förmågan

att känna empati med andra, vilket de allra flesta människor har medfödd förmåga till, krävs det ordentliga doser av verklighetsförnekande för att fortsätta skratta i ett läge där någon uppenbarligen känner smärta. Hjärnforskning har visat att vår förmåga till inlevelse i andra har sin grund i ett särskilt empatisystem i hjärnbarken. Detta fungerar på så sätt att hjärnan gör en modell av den smärta som vår handling kan komma att orsaka den andre, vilket på så sätt förhindrar handlingen. Empatisystemet kan alltså ses som ett skyddssystem mot våld. Man vet också att empati är en förmåga som kan utvecklas, lika väl som man i forskning har sett att exempelvis kontinuerligt spelande av våldsamma dataspel leder till en sänkt grad av empatisk förmåga.

För att kunna uppleva andras smärta som ”rolig” krävs det alltså att man lyfter ut upplevelsen ur sitt sammanhang och för en stund helt bortser från förmågan att leva sig in i den andres känslö- och tankevärld. I psykiatriska sammanhang kallar man förmågan att spjälka av upplevelser på det sättet för dissociation. Dissociation är ett mycket allvarligt tillstånd, som kan uppstå till följd av att en person utsätts för trauma, eller lever under konstant känslomässigt otillfredsställande omständigheter. Det är just den här typen av inlärning och, genom ständigt ökande exponering för våld, uppövad förmåga till dissociation som ofta ligger bakom att barn kan förmås döda i krig som barnsoldater, eller på andra sätt begå allvarliga brott och våldshandlingar. Maktlekandet kan i det här perspektivet ses som det första lilla steget i riktning mot total känslomässig avtrubning.

Jämlikhet och människors lika värde

Under de senaste decennierna har det varit en bärande tanke i skolan att lära ut människors lika värde. Ingen ska vara över- eller underordnad. Denna tanke har drivits så långt att inte ens de vuxna i skolan i alla lägen har någon självklar bestämmanderätt över barnen. Tanken att allas röst är lika mycket värd har alltså kommit att genomsyra just skolan mer än andra delar av samhället – så till den grad att kritikerna nu ropar efter mer disciplin i skolan, som har fått öknamnet ”flumskolan”. Men hur man än ställer sig i den frågan så är det nog ingen som vill ha tillbaka en skola där ouppmärksamhet eller avvikande åsikter bestraffas med rapp av pekpinna eller linjaler. Eller en skola där ordningen upprätthålls med hjälp av institutionaliserad pennalism.

Men många maktlekar utgör just en skola i hierarkiskt tänkande. Hur vi än anstränger oss att införa formellt elevinflytande och uppmana till kritiskt tänkande – i skolan där maktlekar får förekomma lärs ut att mänskliga relationer är lodräta. Ställs man inför det systemet som barn kommer ansträngningarna

troligtvis att handla mer om att hålla sig så nära toppen som möjligt, än om att utveckla sina förmågor att samarbeta och nätverka. Eller så accepterar man att utsättas för övergrepp just för att slippa axla förövarrollen.

Attityder och värderingar

Våra attityder och värderingar växer fram genom de förebilder vi har, genom så kallad modellinläring, och genom de erfarenheter vi gör i livet. De starka övertygelser vi har som vuxna är mycket svåra att ändra på. Det är under barn- och ungdomsåren, när identiteten växer fram, som man formar sina grundläggande värderingar. Det är också då en individs attityder är som mest påverkbara av omvärldsfaktorer.

En psykologisk mekanism som kan förändra människors attityder är så kallad kognitiv dissonans. Kognitiv dissonans uppstår då det finns en motstridighet mellan olika tankar eller mellan tanke och beteende hos en individ. När vi människor ska fatta beslut om hur vi ska agera så styrs vi av en mängd olika faktorer, som våra tidigare kunskaper och erfarenheter, våra känslor och förväntningar på vilka olika konsekvenser olika beteenden kan få. Vi agerar alltså i enlighet med våra övertygelser. Men ibland händer det att vi har motstridiga åsikter, eller att vi av någon anledning tvingas agera i strid med vad vi innerst inne tror på. Det är då den kognitiva dissonansen uppstår. Kognitiv dissonans är ett obehagligt tillstånd som vi instinktivt försöker undvika. Det gör vi bland annat genom att hålla oss till människor som tycker så lika oss själva som möjligt och genom att läsa tidningar som vi sympatiserar med politiskt. Vi försöker genom detta undvika att bli påverkade, för att slippa hamna i det obehagliga läget att vi inte längre är riktigt säkra på att vi har rätt. Men avvikande uppfattningar går inte alltid att undvika, och när dissonansen är ett faktum löser vi problemet genom att rucka och ändra på våra uppfattningar så att de stämmer överens med hur vi lever och med den information vi tar till oss.

Allra svårast att förklara för sig själv, är när man faktiskt genomför en handling som går stick i stäv med ens egen övertygelse, som då man orsakar någon smärta fast man egentligen tycker att det är fundamentalt fel att göra andra människor illa. Det normala sättet att handskas med detta är att upphöra med det beteende som man ser skadar andra. I samband med maktlekar finns det ofta andra psykologiska mekanismer med i spelet. Om ens sociala status, eller till och med hela ens sociala liv, står på spel är det kanske inte ett lika självklart val att stå upp för sin värdering och ändra sitt beteende. Men i längden är det också omöjligt att leva i kognitiv dissonans. Det innebär att om beteendet inte

upphör, måste värderingen förändras. Och det gör den också med tiden. En person som på regelbunden basis är inblandad i våldsamma beteenden, kommer med tiden att få en allt mer positiv inställning till detta våld.

Att den kognitiva dissonansen och de påföljande attitydförändringarna dessutom äger rum i ett gruppsammanhang gör dem bara än mer effektiva. Att uppleva starka känslor tillsammans med andra är ett välkänt sätt att svetsa samman en grupp, och skapa starka gemensamma normer och värderingar. Ytterligare en faktor som brukar förstärka negativa attityder, är om människan får inta både rollen som förövare och offer. Såväl rädsla, som skuld och skam är känslor som kan driva oss långt. När man slår ihop alla dessa känslor, vilket är fallet vid den dubbla offer-förövarrollen, blir den motiverande kraften mycket stark.

Utöver teorin om kognitiv dissonans, så vet vi också att beteenden, känslor och tankar tenderar att vidmakthålla sig själva, under förutsättning att vi har upplevt att vi får ut någonting av dem. Det innebär att har vi börjat bemöta andra med ett leende, och märker att vi får samma leende tillbaka, så är det troligt att vi kommer fortsätta att vara trevliga mot andra. Men samma sak gäller förstås negativa beteenden. Har vi alltså kränkt någon vid ett enda tillfälle, och fått en positiv effekt; som en känsla av makt, av beundran eller uppskattning från kompisarna, av respekt från äldre, eller bara av att man slipper bli utstött, så är det mycket troligt att beteendet kommer att upprepas. Och just de sociala mekanismer som styr livet på skolgården är faktiskt de starkaste belöningar vi människor känner till. Förutom att det är begripligt att det inte är roligt att gå till skolan om man inte är med i gemenskapen, så gäller detta även ur ett rent evolutionärt perspektiv. Ända sedan livet på savannen i Afrika för hundratusentals år sedan är medlemskap i gruppen det allra viktigaste för oss. Utan den överlevde vi nämligen bara några dagar bland rovdjuren. Vårt liv har ändrats och nya kompisar är inte nödvändigtvis svårt att skaffa sig till exempel via nätet. Men vår biologi och vår hjärna har inte alls hängt med i svängarna. Social utslutning väcker fortfarande samma uråldriga, primitiva skräck hos oss nu, som den gjorde då. Och får oss att göra nästan precis vad som helst – bara för att vara accepterade.

Varför just barn är så sårbara

När man är liten är man vidöppen för påverkan. Man kan till och med säga att det är det som är uppgiften under barndomen; att i samspel med andra människor bygga upp en identitet. Identiteten innefattar alltifrån vad man själv gillar och behöver, till vilka normer och värderingar man har. Det yttersta

syftet med den här socialiseringen är förstås att man ska bli en vuxen som hittar en plats i samhället där man kan fungera och må bra.

Det här innebär att barn i ännu högre utsträckning än vuxna är känsliga för alla de psykologiska mekanismer som beskrivits ovan. Barn förmår inte på samma sätt som vuxna ta avstånd ifrån sina egna handlingar och se dem i sitt sammanhang. Barn har inte byggt upp några referensramar som gör att de vet när det är dags att sätta ner foten eller dra sig ur en aktivitet. De har inte utvecklat någon stark, inbyggd moralisk kompass. De är också, just för att de är barn, vana vid att göra som de blir tillsagda; de är alltså ofta mer följsamma mot auktoriteter än vuxna är. Slutligen är människans hjärna inte färdigutvecklad förrän någonstans mellan 20 och 25 års ålder. Det innebär att hur man än som vuxen försöker lära ut och förebygga olika saker, så kommer barnet inte självklart att kunna fatta välgrundade beslut i alla situationer det ställs inför.

Som liten är man också ett tacksamt rov för vuxna som på olika sätt vill utnyttja en. Att försöka skydda sitt barn från kontakt med vuxna med tvivelaktiga syften är en omöjlighet. Det finns exempelvis undersökningar som visar att alla flickor så gott som dagligen utsätts för sexuella närmanden från vuxna på helt vanliga sociala forum på internet. Det krävs alltså inte att ungdomarna söker sig till skumma platser eller sammanhang. Pedofilerna söker upp dem på deras egna arenor. Att skydda sina barn blir därmed inte en fråga om att hålla dem ifrån faran, utan snarare en fråga om att bygga upp den inre styrka som krävs för att veta hur man ska förhålla sig till dessa personer. En livsviktig regel i sådana här sammanhang är att man alltid, under alla omständigheter, har bestämmanderätt över den egna kroppen. Den rätten utgör själva fundamentet i rätten till personlig integritet. De flesta maktlekar kränker denna regel. När integriteten luckras upp så öppnas möjligheten för andra gränsöverskridande beteenden. Hur ska 13-åringen som flera gånger tvingats ställa upp på att visa sig naken i maktlekssammanhang förväntas avstå när hon på nätet blir erbjuden 500 kronor för samma sak?

VAD MAN KAN GÖRA

Våld och kränkningar ska vara förbjudna

Att tycka att det våld som ingår i maktlekar är bättre på grund av att det finns ”regler” i lekarna är att vara väl naiv. Reglerna är ju av samma sort som i alla icke-demokratiska sammanhang: ofta gäller olika regler för olika deltagare och reglerna förändras dessutom ofta i takt med att ledarens behov eller

önsknings förändras. I och med att reglerna dessutom innebär ett brott mot våra samhällsnormer och i vissa fall lagar, så är det inga regler att sätta sin lit till. Att med utgångspunkt i detta acceptera förekomsten av maktlekar blir etiskt omöjligt. Det finns alltså all anledning att ha nolltolerans mot alla maktlekar som innebär våld, eller för att förenkla resonemanget; att ha nolltolerans för våld. Oavsett vilka argument det finns för våldet. När det gäller förnedrande tillmälen och annat kränkande beteende så finns det på de flesta skolor redan regler för sådant. Och dessa måste självklart tillämpas oavsett vilka argument barnen har för sitt beteende.

Att säga vad man tycker

Vuxna lever ofta i tron att det de säger inte spelar så stor roll. Kanske har det att göra med att barn och unga sällan gör som de blir tillsagda genast. Men alla undersökningar visar att om vuxna tydligt uttalar sina åsikter har det ett mycket stort inflytande på ungas agerande. Dels är barn ofta mer följsamma än vi tror, under förutsättning förstås att de inte uppfostrats i en straffkultur som också innebär skolning i att gå bakom auktoritetens rygg. När barnet har hunnit bearbeta och integrera det vuxenvärlden förmedlat så att det passar i den egna uppsättningen attityder sker också mer grundläggande attitydförändringar. Det är också betydligt större chans att den vuxnes regler ska accepteras om de presenteras med goda argument, och om barnet får ta del av dem tidigt. Principen att det är svårt att lära en gammal hund att sitta gäller även under barndomen, och det är betydligt svårare att lära om än att lära nytt.

Det är framförallt på gruppnivå som man kan förvänta sig förändringar, vilket blir extra värdefullt när det gäller gruppaktiviteter som maktlekar ju är. Att föräldrar har nolltolerans för alkoholkonsumtion kommer inte leda till att alla tonåringar blir helnykterister, men i forskningsstudier har man sett att en uttalad nolltolerans, i synnerhet om flera föräldrar och skolan går samman om detta, leder till dramatiskt sänkt alkoholkonsumtion. Tonåringar själva vittnar om att det i vissa sammanhang ger en viss status att ha föräldrar som sätter tydliga gränser, och att det hur som helst är skönt att ha föräldrarnas påbud att skylla på då man själv har svårt att stå emot gruppträck.

Att vara en god förebild

Om barn lär sig av vad vi säger, så gör det ännu större intryck vad vi gör. Det finns därför anledning att fundera ett varv extra över hur vi själva beter och uttrycker oss. Barn är bra på att se världen i termer av svart och vitt, ont och gott, och antingen- eller, och det finns därför anledning för oss vuxna att lägga

extra möda på att stå för de grå nyanserna när vi pratar med barn; att hjälpa dem att utveckla en nyanserad och komplex världsbild. Konkret kan det innebära att man aldrig nöjer sig med att redogöra för en sidas perspektiv i en konflikt. Känner man sig obekvämt med att försöka redogöra för motiven bakom folk mord och andra illdåd så kan man tänka på att det faktiskt är utvecklande även för oss vuxna att ibland vara "djävulens advokat", eftersom det ökar även vår förmåga till inlevelse och empati, och därmed även vårt eget välmående.

I en nyanserad världsbild finns det inte heller mycket utrymme för straff. Straff följer primitiva principer, där den främsta effekten är att vedergällningen i stunden kan kännas skön för den som utdelar straffet. Men hämnd är för själen vad saltvatten är för törsten, som en klok kvinna sa. Som medel att förändra beteenden är straffet också helt värdelöst. Straff tenderar däremot att hjälpa barnet att utveckla strategier för att gå bakom ryggen och ha dubbla agendor, och det tenderar också att vända den bestraffades negativa känslor mot just den som utdelade straffet, snarare än mot det som ledde till bestraffningen.

En förebild är också den vuxne som står upp för sina värderingar, och som inte väljer att blunda eller titta åt ett annat håll. Det är inte självklart att det är läraren som har den största auktoriteten på skolan. Det kan lika gärna vara den informella ledaren bland ungdomarna som helt dikterar agendan. Sättet för vuxenvärlden att vinna tillbaka sin auktoritet blir att inte låta negativa auktoriteter stå oemotsagda. Det kan ta emot att som vuxen tvingas beröva en missgynnad elev den ledarstatus som han eller hon kämpat sig till med näbb och klor, men det gynnar knappast honom eller henne i det långa loppet att ha tillskansat sig sin makt med medel som våld och kränkningar.

Att utveckla goda värderingar

För att hjälpa barn i utvecklandet av värderingar och identitet är det värdefullt, om inte helt nödvändigt, att ha levande diskussioner kring etiska, filosofiska och moraliska frågor. Erfarenheten visar också att barn och ungdomar uppskattar att ha den typen av samtal med vuxna. Det är tyvärr inte vardagsmat för unga att uppleva att deras viktigaste och allvarligaste tankar och känslor tas på allvar och lyssnas på. Att vända och vrida på saker i ett reflekterande där det inte finns något givet "rätt svar" även om det självklart finns vissa absoluta ramar såsom de mänskliga rättigheterna. Barn kommer ofta i grupp fram till moraliskt goda svar på de stora livsfrågorna alldeles av sig själva, men det kan behövas en vuxen samtalsledare som ser till att alla får komma till tals och som ställer rätt frågor för att vidga perspektiven. När det gäller maktlekar så kan ifrågasättandet gälla saker som att "det är kul när någon har ont". Vad är

det som är roligt, och varför är det roligt? Eller ”är man med i leken så får man leken tåla”. Gäller det alltid? Om man t ex inte förstod vad man gav sig in i? Om man helt saknar förutsättningar att förstå? Har man aldrig rätt att ångra ett beslut? Får man inte heller ångra sig om saker utvecklats på ett sätt som ingen kunde förutse?

Att erbjuda meningsfulla alternativ

Många av barnen och ungdomarna som leker maktlekar verkar göra det i brist på annan sysselsättning eller av ren leda. Det är en lite sorglig tanke att man redan i barndomen ska vara så uttråkad att man inte kommer på något roligare att göra än att plåga och trakassera varandra. Och faktum är att det samtidigt finns en massa ungdomar som inte har några problem att fylla sina dagar med meningsfullt innehåll. En förklaring till skillnaden kan finnas i den känsla av brist på sammanhang i sitt liv som en del ungdomar vittnar om. Det är inte självklart att ungdomar har någon verklig förståelse för varför de går i skolan, och vad det ska leda till. Det är inte ens ovanligt att ungdomar inte har några förväntningar om att någonsin få ett jobb. Och parallellt med detta så har många ungdomar mycket bristfälliga omvärldskunskaper, både vad gäller näraliggande frågor och globala sådana.

Psykologen Aaron Antonovsky myntade på 1970-talet begreppet KASAM som betyder känsla av sammanhang, och omfattar tre områden:

- **Begriplighet:** Att det som inträffar i livet är förståeligt.
- **Hanterbarhet:** Att man upplever att man har tillräckliga resurser för att kunna möta de krav som ställs.
- **Meningsfullhet:** Att man känner sig delaktig i det som sker.

Antonovsky beskriver att ju större känsla av sammanhang en individ har, desto lättare har han att stå emot påfrestningar och inte utveckla symtom till följd av negativ stress. Och stress behöver inte betyda en överfylld almanacka, utan kan också handla just om brist på framtidsutsikter eller bristande ork eller förmåga att leva upp till förväntningarna hemma eller i skolan. Att bygga upp ungas KASAM är naturligtvis ett stort och långsiktigt arbete, och kräver mångas insatser. Men en sak man ofta glömmer är att arbeta aktivt med att låta elever ta del av nyhetsflödet, för att på så sätt se sin roll i världen. Att agera diktator på rasten ter sig genast mindre lockande om man på lektionstid har diskuterat nyheten om de modiga frihetskämparna som offerar sina liv i kampen för demokrati och mänskliga rättigheter. Det blir inte lika roligt att slåss när man

har fått inblick i en barnsoldats liv. Om man sen tar projektet ett steg vidare, och hjälper eleverna att engagera sig praktiskt i att hjälpa människor i andra delar av världen har man använt sig av den tidigare nämnda kognitiva dissonansen i den känslomässiga och moraliska utvecklingens tjänst.

Självklart är det också så att barn som är mycket tillsammans med vuxna har mindre tid och färre tillfällen till att ägna sig åt sådant som vuxna inte vill att de ska ägna sig åt. Ett bra sätt att utöva inflytande över sina ungdomar blir därför att öppna portarna till sitt hem, att volontera som ledare för fritidsaktiviteter eller att trycka på för att skolan ska tillhandahålla ett bra fritidsrum som är bemannat med vuxna. Engagerade och närvarande rastvakter har också visat sig vara ett av de bästa vapnen skolan har i kampen mot trakasserier och mobbning. Tid med vuxna är det barn och ungdomar lider störst brist på idag, och det är också det de efterfrågar mest i undersökningar av olika slag.

Esbjörn Larsson

Fil. dr i historia och universitetslektor i utbildningshistoria
vid Uppsala universitet

“Maktlekar kan knappast ses som något nytt och inte heller som något som är förknippat med invandring eller sociala problem. Snarare var det inom samhällets övre skikt som lekarna hade en stark ställning under 1800-talet.”

MAKTLEKAR UR ETT HISTORISKT PERSPEKTIV

Efter uppmärksammandet av våld bland ungdomar i så kallade maktlekar har det även förts fram möjliga förklaringar av detta fenomen. Bland de reaktioner som kommit ALMAeuropa till del hör exempelvis uppfattningen att dessa lekar är något nytt och av namnen på en del lekar finns det också de som dragit slutsatsen att dessa lekar är ett resultat av en kultur som invandrare fört med sig. Det faktum att andra lekar inspirerats av teveprogram har i sin tur lett till uppfattningen att lekarna skulle vara ett resultat av en alltmer utlämnande mediakultur, där personer hånas och förlöjligas. Vidare finns det också en tendens att se dessa lekar som något som framförallt missanpassade barn och unga ägnar sig åt.

Syftet med denna artikel är att visa på bristerna i dessa slutsatser. Lekar och andra umgängesformer som kan ses som ett slags maktlek är nämligen inte något nytt fenomen i Sverige. Det finns gott om exempel på liknande lekar i den svenska historien, trots att det är fråga om en vardaglig företeelse som sällan lämnat avtryck i historiska källor. Med utgångspunkt i de väldokumenterade lekar som kadetterna på Karlbergs slott ägnade sig åt under 1800-talet kommer här att ges en bild av hur dessa lekar såg ut och hur man betraktade dem. Denna bild kommer sedan att ställas mot mer generella bilder av barn och ungdomars lek, för en närmare analys av hur olika lekar har förändrats genom historien och ändrat karaktär beroende på sammanhang.

Exemplet Karlberg

Den stora svårigheten med att studera barn och ungdomars lek historiskt är att det är en verksamhet som lämnat få spår. Ofta skymtar lekar bara fram i memoarer eller andra minnesberättelser i form av små fragment. På sin höjd nämns leken vid namn och de som inte var med har små möjligheter att bilda sig en uppfattning om vad leken egentligen handlade om, än mindre hur den gick till. Ett undantag i detta sammanhang är dock de lekar som lektes bland kadetterna vid Kungliga Krigsakademien på Karlbergs slott under perioden 1792-1866. Under denna period antogs blivande officerare som kadetter redan i de tidiga tonåren och pojkarna bodde tillsammans i logement som rymde mellan 24 och 26 personer. Flertalet av kadetterna kom från familjer som tillhörde överklassen eller övre medelklassen och många av dem som gick vid skolan hamnade sedan på framträdande positioner i samhället. Detta tillsammans med att det rörde sig om en statlig skola gör att det finns gott om material i form av skolhandlingar, brev och självbiografiska berättelser som rör kadetternas lekar.

Tidigt fotografi av Karlbergs slott. Karlbergs slott är beläget i Solna kommun, på gränsen till Stockholms stad. I dag är slottet en del av Storstockholm, men under Krigsakademiens tid låg slottet inom den nära landsbygden runt huvudstaden. Källa: Forna kadetterns arkiv, Krigsarkivet

Sällskapslekar

I det tiotal minnesberättelser från 1800-talets Karlberg som finns publicerade har lekarna en given plats när man ska berätta om den hårda behandling som väntade den som blivit antagen som kadett. Ofta började det redan första kvällen när kadetterna lämnades ensamma i slottets rikssal för att leka. Bland de sällskapslekar som nämns är det framförallt lekarna *smyssla dagg*, *rävns långa svans*, *värma bastu* samt *spänna kyrka* som återkommer i flera berättelser.

Smyssla dagg, eller "daggsmyssling" som leken ibland kallas, var en tafattlek där en yngre kadett fick jaga en slant inknuten i en näsduk. Näsduken vandrade mellan ett antal äldre kadetter som satt i en ring på golvet. Av berättelserna framgår att syftet med denna lek var att ge de äldre kadetterna en ursäkt för att slå den jagande kadetten med "daggen". Det var inte ovanligt att det uppstod skador under dessa lekar och det finns uppgifter från skolans protokoll om yngre kadetter som fick ordentliga blåmärken. Men eftersom leken inte var förbjuden sågs skador som uppstod under denna lek inte som någon allvarlig händelse..

Rävns långa svans och värma bastu var ett slags ringdanser. I den förstnämnda leken bildade kadetterna ett tåg och den som ledde tåget försökte sedan få tåget att svänga fram och tillbaka så att de som var längst bak kastades mot väggen. Vid den andra leken bildade kadetterna en ring som sedan öppnades upp så att ringen kunde rullas upp kring den som stod i ena änden. Vid bägge lekarna var det främsta syftet att tillfoga de yngre smärta. Detta beskrivs ofta genom uttrycket att "klämma efter folk". Rävns långa svans lektes också utomhus, men verkar då inte haft samma uttryckliga syfte att göra illa de yngre.

Bilden visar leken värma bastu. Källa: Braun (1900-1901)

En lek som inte bara lektes bland kadetterna utan som finns omnämnd i en lång rad av sammanhang var spänna kyrka. Under den leken fick en yngre kadett lägga sitt huvud i en äldre kamrats knä, så att hans bakdel stack upp i luften. Därefter turades de övriga om att slå den fasthållne samtidigt som han försökte gissa vem det var som slog. Lyckades han gissa rätt fick han byta plats med den som slagit. I vissa berättelser nämns att man slog med handflatan medan andra hävdar att de äldre även använde sig av daggar (se förklaring ovan) och järnkedjor. Möjligheten för den som var fasthållen att gissa rätt var av förklarliga skäl begränsad, vilket gjorde att det i praktiken var den som höll i offret som bestämde när det var dags för någon ny att få stryk.

Bilden visar leken spänna kyrka. Källa: Braun (1900-1901)

Utmaningslekar och initieringsritualer

Som nyantagen kadett fick man också stå ut med att bli utmanad av de som redan varit en tid på skolan. Dessa utmaningar beskrivs ibland som lekar och ibland som delar av ett slags initieringsritualer. I praktiken hade de dock samma syfte, att se om den nyantagne höll måttet. Den främsta utmaningsleken kallades för fipsning. Det var en utmaningslek på två där den utmanade fick ställa sig med framsträckta armar och handflatorna nedåt. Den som utmanade sträckte sedan fram händerna med handflatorna vända mot sin motståndares handflator. Från denna utgångsställning skulle den som utmanade sedan försöka träffa den andres händer uppifrån. Lyckades han fick han fortsätta, men om han misslyckades gick initiativet över till den andre. Vid tre lyckade försök fick den som utmanade slå den andre över örat. Enligt berättelser byggde denna lek på såväl skicklighet som styrka. De äldre slog ofta hårt för att på så sätt hämma de yngres reaktionsförmåga. Fipsning kunde också ske med en klädborste som lades upp på den utmanades fingerspetsar. Denna lek förekom även utanför Karlberg och kallades då för *handplagg*.

En annan utmaningslek var *nummerlistförhören*. Dessa förhör beskrevs i och för sig inte som en lek, men de hade stora likheter med en utmaningslek eftersom de äldre när som helst kunde stoppa en nyantagen och kräva att få

förhöra honom på vilka som gick vid skolan. Under 1850- och 1860-talen, då nummerlistförhören var vanligt förekommande, fanns det ca 200 kadetter på Karlberg. Namn och nummer på dessa förväntades en nyantagen kadett kunna rabbla redan efter någon vecka på skolan. Sade man fel eller kom av sig fick man en örfil. I beskrivningarna av denna lek framhålls ofta att slagen många gånger var så hårda och så många att inte ens den med mycket gott minne kunde hålla ordning på alla namn och nummer. Det finns också uppgifter om att nummerlistförhören ibland utökades genom att de yngre även tvingades rabbla namnen på alla anställda på slottet och var de bodde. Allt för att få en ursäkt att slå den nyantagne. Denna lek beskrivs ofta som ett första prov på den nyantagnes stryktålighet. Började man gråta vid nummerlistförhören blev man utpekad som "klemig".

Nummerlistförhören var en del av ett slags inträdesbiljett in i gemenskapen bland kadetterna. Hade man visat att man kunde ta den hårda behandlingen blev man med tiden allt mindre drabbad, och snart kom det nya kadetter och då fick de som nyss fått stryk vara med och slå. Det fanns dock flera olika steg i hierarkin inom kadettkåren och de åtföljdes i vissa fall av ett slags initieringsriter. En sådan var den tesupé som alla som skulle börja andra klass bjöds på av sina nya klasskamrater. Den gick till på så sätt att de som skulle flyttas upp fick krypa in under ett bord där några av de äldsta i andra klassen satt. På bordet stod det varmt vatten i stället för te och kriter i stället för socker. Supén serverades genom att de äldre hällde vatten och kastade kriter på de yngre under bordet. Detta pågick till andra klassens huvudman kommanderade "kalaset är slut". Då fick de nyblivna andraklassarna krypa fram igen och sågs då även av sina nya klasskamrater som fullvärdiga medlemmar av andra klassen. Liknande, men långtifrån lika utförliga berättelser, finns också om uppflyttningen till tredje klassen. Då fick kadetten kliva upp på ett skåp och hålla tal kring ett ämne som hans nya klasskamrater bestämt.

Tillfällighetslekar

Flera av de lekar som lektes bland kadetterna var så kallade tillfällighetslekar, vilka var anpassade till den miljö pojkarna befann sig i. Det faktum att kadetterna bodde i stora logement gjorde att det utvecklades ett slags särskilda nattliga lekar som kallades för *turneringar*. Med detta menades att man drog ut den sovandes säng och sedan reste sängen på högkant, så att den som sov föll handlöst ur sängen. Därutöver kunde sängen också bli *pinnad* eller *sablade*, vilket innebar att sängbotten togs bort ur någons säng och byttes ut mot pinnar eller sablar. Liknande handlingar var även att bädda säck, lägga klädborstar alternativt skålar med vatten i sängen eller helt enkelt skära bort

borsten på klädesborstarna för att sedan sprida ut taglet i sängen. I likhet med övriga lekar var det de nyantagna som drabbades hårdast.

Många av de tillfällighetslekar som förekom vid Karlberg hade sin grund i att de äldre hade möjlighet att ge de yngre olika former av uppdrag. Denna ordning sågs dock inte som någon lek i sig, utan i likhet med elever vid många andra internatskolor vid den här tiden hade kadetterna på Karlbergs slott skapat en ordning som innebar att de äldre hade rätt att beordra de yngre att utföra olika tjänster. Det kunde röra sig om allt från skoputsning till att stjäla eller begå andra brott mot ordningsstadgan. Detta var en ordning som kadetterna själva skapat, men det går att se kopplingar mellan denna ordning och skolans verksamhet. I undervisningen fick nämligen kadetterna bidra till att upprätthålla ordning genom att man exempelvis utsåg ordningsmän i klasserna och varje logement var delat i två korpralskap där någon av de äldsta kadetterna förde befäl såsom korpraler. I regel hade alla äldre rätt att beordra vem som helst av de yngre att springa ärenden, men om någon av de yngre utsetts till personlig upppassare åt någon av de äldre kunde han inte beordras av någon annan än sin herre. Denna relation kunde enligt berättelserna se helt olika ut beroende på hur den äldre kadetten valde att agera. I vissa fall beskrivs relationen närmast som ett beskydd och fadderskap där den äldre kadetten tog på sig att uppfostra den yngre och skydda honom från att fara illa. I andra fall beskrivs relationen närmast som den mellan herre och slav, där den yngre utnyttjades brutalt. Det är framförallt i berättelser om den andra typen av relationer som man kan se spår av tillfällighetslekar som byggde på att de yngre måste lyda de äldre. En yngre kadett kunde då ges i uppdrag att utföra omöjliga ärenden, som att klättra upp för en stege eller klatscha med en piska som ritats på klassrummets svarta tavla. Eftersom de inte kunde utföra uppdraget fick de stryk som bestraffning. Andra exempel på liknande typer av uppdrag som hade till syfte att ge en ursäkt för att få slå de yngre var att beordra någon att skära av en bit solsken eller att plocka frukter från någon av slottets takmålningsar.

Ett av de mest utstuderade exemplen på dessa lekar var då en fjärdeklassare ska ha skickat en nyantagen kadett att köpa en bakelse åt honom, trots att det inte var tillåtet att lämna slottet vid den tiden på dygnet. När den yngre kom tillbaka fick han duka upp godsakerna. Fjärdeklassaren berättade då att det var hans födelsedag och att han därför borde hyllas med ett tal. Efter att den yngre kadetten hållit tal blev han beordrad att hämta ett par ridspön som den äldre använde för att ge honom stryk med. Efter bestraffningen frågade fjärdeklassaren om den nyantagne visste varför han fått stryk. När det visade sig att den yngre kadetten inte kunde svaret, förklarade fjärdeklassaren att han straffat

den yngre för att denne inte varit uppriktig i sitt tal. För efter den behandling som den yngre blivit utsatt för kunde han väl inte annat än hata den äldre? Därefter uppmanade fjärdeklassaren den yngre kadetten att hålla ett nytt tal, där han skulle säga vad han egentligen tyckte om sin plågoande. Enligt berättelsen var den yngre vid det laget så upprörd att han med gråten i halsen inte kunde annat än mumla fram att ”jag önskar dig allt illa och att den onde måtte taga dig” (Reutersvärd 1908: 19 f.). Denna bekännelse gjorde dock bara att han mer stryk eftersom hans nya tal ansågs vara oförskämt.

Ytterligare exempel på inte bara grymhet utan även uppfinningsrikedom vad gällde dessa tillfällighetslekar hittar man i leken *det levande fortepianot*. Denna lek är mycket sparsamt belagd och nämns bara i två olika berättelser. Där framhålls den snarare som ett exempel på vilka hemskheter de äldre kunde tvinga de yngre till, än som ett exempel på en lek man brukade leka. Leken gick till på så sätt att ett antal av de yngre kadetterna fick ställa upp sig på en rad och därefter tilldelades de varsin ton. Därigenom utgjorde de ett instrument som den som ledde leken kunde spela på. I den ena berättelsen sägs det att den äldre kadetten spelade på de yngre med hjälp av hårda slag med en järnladdstake, medan det i den andra berättelsen sägs att de yngre fick ställa upp sig barfota på ett bord, så att den äldre kunde frammana tonerna genom att slå på deras tår med en lång käpp. Även i dessa fall ska det ha rört sig om hårda slag, vilka gjorde att de yngre haltade under de kommande dagarna.

Bilden visar *det levande fortepianot* Källa: Braun (1900-1901)

Alla tillfällighetslekar bland kadetterna var dock inte lika hårdhänta. Det kunde också handla om att de äldre uppmanade de yngre att uppträda på ett lustigt sätt i kontakten med andra. Detta var exempelvis närmast en tradition vid de baler som anordnades på Karlbergs slott. Syftet med balerna var att kadetterna skulle öva sig i att dansa och att umgås med det andra könet på ett gentlemanmässigt sätt. Därför bjöds jämnåriga flickor in till balerna. Vid dessa tillfällen tvingades de yngre som regel att föra nonsenskonversationer med sin dam under dansen utifrån ett förutbestämt ämne. Populära samtalsämnen som de äldre bestämt var exempelvis ”de nationalekonomiska aspekterna av potatissjukan i Småland” eller ”bomullskrutets historia”.

Lekarnas roll i kadetternas gemenskap

I mångt och mycket kan flertalet av de lekar som lektes bland kadetterna ses som ett slags initieringslekar som gick ut på att se om den nyantagne var villig att bli en del av gruppen genom att underkasta sig de äldre. Denna ordning kan beskrivas med begreppet pennialism. Till skillnad från det vi i dag kallar mobbning syftade pennialismen inte till att stöta ut den som utsattes, utan snarare till att undersöka om han var värdig att tas upp i gemenskapen. En annan viktig skillnad mellan mobbning och pennialism är att medan mobbning är något som drabbar en person som avviker från normen är pennialism något som riktas mot en person i rollen som underordnad. Detta märks inte minst i begreppets ursprungliga användning för att under 1700-talet beskriva studentens första tid vid universitetet (så kallad pennial-gång).

Det faktum att pennialismen var något som drabbade alla i mer eller mindre grad, samtidigt som den på ett rent personligt plan i regel var ett övergående problem, är med största sannolikhet en av orsakerna till att majoriteten av de som skrivit om sin tid som kadetter vid Krigsakademien trots allt hyllar kadettlivet. Detta gör att berättelserna om lekarna ofta är positiva, trots att de ibland beskriver vad vi idag närmast skulle beskriva som misshandel eller till och med tortyr. Exempelvis så framhåller kapten Harald Oscar Prytz i sin beskrivning av kadettlivet att ”[d]essa lekar voro visserligen hårda och kändes mången gång efter, men jag tror dock, att de ej obetydligt bidrogo till att härda en bortklemad yngling /.../ och snart var ju dessutom den värsta pröfnings-tiden överstånden, vare sig man blef gammal i gården eller att man flyttades upp i högre klass” (Prytz 1872: 24 f.).

I de fall då berättelserna är kritiska mot vad som skedde vid Karlberg riktas kritiken inte mot systemet i sig, utan snarare mot de som missbrukade systemet. Att klämma åt någon extra hårt eller att vara allt för hård i sina

bestraffningar beskrivs som ”kitslighet”, vilket egentligen inte ansågs höra till den kamratuppföstran som präglade kadetternas samvaro.

I praktiken är det dock ibland svårt att se skillnad mellan det pennialistiska våldet och det vi idag skulle kalla mobbning. Det finns bland annat ett par exempel från Krigsakademiens tid där det i skolhandlingarna framgår att man gaddat ihop sig mot en enskild person i syfte att stöta ut honom. I dessa fall tvingades den utsatte lämna skolan på grund av att situationen blev ohållbar.

Maktlekar i samhället

Även om lekarna bland kadetterna på Karlbergs slott är ett tydligt exempel på maktlekar kan de inte automatiskt ses som en bild av hur alla barn och ungdomar lekte under 1800-talet. Krigsakademien var inte bara unik i sin exklusiva rekrytering utan också i hur skolan var organiserad. Internatskolor av engelsk modell har aldrig varit särskilt vanliga i Sverige, utan det stora flertalet svenska barn gick i folkskola, även om medelklassens pojkar i stället läste vid läroverk.

Därför kommer de lekar som lektes vid svenska folkskolor och läroverk att uppmärksammas härnäst. Denna beskrivning följs sedan av en närmare analys av två av de lekar som förekom både vid Karlberg och i samhället i övrigt. Avslutningsvis tas även frågan om vuxenvärldens syn på lekarna upp.

Lekar vid läroverk och folkskolor

Även om materialet rörande lekar vid läroverk och folkskolor inte är lika rikt som vid exempelvis Krigsakademien saknas det knappast exempel på vad som skulle kunna ses som maktlekar inom dessa skolformer. Redan i de första svenska skolordningarna från 1500- och 1600-talen och i samtida skolstadgor från andra europeiska länder omtalas så kallat åsnestraff. Detta straff hade sin bakgrund i förbudet mot att tala modersmålet i skolan. Undervisningen i den tidens domskolor hölls nämligen på latin och genom att förbjuda lärjungarna att prata något annat språk försökte man påskynda inläringen. Enligt uppgifter från tyska domskolor var det lärjungarna själva som höll ordning på vem som bröt mot förbudet att prata annat än latin. Detta skedde genom att man placerade en åsnebild på den som under lektionen eller på lekplatsen yttrade sig på sitt modersmål. Sedan var det upp till den som hade åsnebild hängande på sig att hålla sina kamrater under uppsikt och så fort någon annan sade något på modersmålet lämna över åsnebild till honom. På så sätt förvandlades kontrollen av lärjungarnas språk till en lek, där åsnebild

vandrade inom klassen. Att bära åsnehuvud var dock inte hela straffet, utan den som för tillfället bar bilden kunde också få en örfil och den som hade den vid skoldagens slut kunde räkna med att få stryk. Vidare antecknades varje tillfälle då någon yttrade sig på ett felaktigt sätt och varje anmärkning resulterade i ett rapp då bestraffningar delades ut var eller varannan vecka.

Just bestraffningar lärjungarna emellan var åtminstone fram till 1800-talets mitt vanliga vid läroverken och då särskilt vid gymnasier. Anledningen till detta var bland annat att gymnasisterna, eller djäknarna som de också kallades, många gånger tvingades flytta hemifrån eftersom gymnasier bara fanns i några få städer. I föräldrarnas ställe blev det kamraterna i de så kallade djäknekåren som utgjorde gymnasistens fasta punkt i tillvaron. Rangordningen inom djäknekåren var mycket strikt och följde helt och hållet lärjungarnas skolgång. Som nyanländ kallades man *Inferior* eller *recentior* och därifrån steg man i graderna tills man som fjärdeklassare blev *superior*. Det var superiorerna som bestämde inom djäknekåren och de kunde efter summariska rättgångar bestraffa de yngre för brott mot de regler som de själva hittat på. I likhet med ordningen bland kadetterna på Karlberg var det vid gymnasier fråga om en utpräglad pennalism, där man gick från att bli slagen till att själv bli den som slog. Pennalismen vid gymnasier minskade dock under 1800-talets andra hälft som ett resultat av förändringar av skolväsendet, vilka ledde till att övergången till gymnasiestudier blev ett mindre dramatiskt steg i en ungs liv. En viktig del i dessa förändringar var etableringen av läroverk i fler städer, vilket gjorde att det blev allt fler som kunde bo kvar hemma även under gymnasietiden. Därmed blev gymnasisterna inte lika utlämnade åt sina äldre kamrater.

I likhet med bestraffningarna vid Karlberg var emellertid inte heller ordningen inom djäknekåren att se som en lek, utan den sågs snarare som en del av de äldres uppfostran av de yngre. Det finns dock flera exempel på att också lekarna vid läroverken kunde vara våldsamma. Exempelvis var det i de klasser som föregick gymnasiet vanligt att man lekte soldater och ordnade fältslag där man turades om att vara svenskar och ryssar. Från det privata läroverket Hillska skolan i Barnängen finns det också berättelser om hur man ordnade bataljer i en av de större undervisningssalarna, där de äldre fungerade som hästar medan de yngre fick vara ryttare. Under dessa lekar gick det ofta hett till och det var inte ovanligt att hela ekipage ramlade omkull när ett antal ryttare drabbade samman.

Andra vanliga lekar som finns omvittrade vid läroverken var *soldater och rövare* eller *rövare/rymmare och fasttagare, hök och duva, indianer och vita*

eller *tyskar och fransmän*, under vilka det hände att de som tillfångatogs låstes in. Om vintern övergick dessa lekar i snöbollskrig, och i en berättelse om lekarna vid Katarina läroverk i Stockholm under 1870-talet nämns hur femte klassen tog sig an ”småglina”, det vill säga barnen i de lägre klasserna. Vidare var det vid denna skola även tradition att förstaklassarna skulle saltas när den första snön föll. Med detta menades att man gned in deras ansikte med snö, eller om det bara fallit lite snö, en blandning av snö och grus.

Vad gäller lekarna i folkskolan finns det även där exempel på vad som skulle kunna betraktas som maktlekar. En sådan var *rävkrok (rövkrok)*, vilket var ett slags utmaningslek där två personer lade sig ner på rygg skavfötters. Sedan krokade man ihop ena benet med varandra i knäveckan. Från detta utgångsläge var det sedan meningen att man skulle försöka tvinga ned den andres fot i marken ovanför hans huvud. Lyckades man med det var det sedan fritt fram att daska honom på skinkan. Vidare finns det i beskrivningar av folkskolans lekar även exempel på en variant av karlbergskadetternas lek rävens långa svans. I beskrivningar från Älvdalen kallas leken i stället rävrumpa och omtalas då som en lek som lektes utomhus. I likhet med rävens långa svans var målet att de som stod längre bak i ledet skulle ramla omkull då den som stod först rörde sig fram och tillbaka.

En annan lek som finns omtalad både från Tådene skola i Västergötland på 1830-talet och från folkskolan i Älvdalen under 1800-talets andra hälft var *flytta spisen (flytta spiseln)*. Den gick till på så vis att medan en person lämnade klassrummet skulle de andra hjälpa åt att flytta den kamin som användes för att värma upp rummet. Om de inte hade lyckats flytta spisen när den person som var utanför kom in igen fick han slå dem med spiskroken (alternativt en eldtång). I och med att man eldade i spisen synes uppgiften närmast omöjlig att genomföra. En närmare beskrivning av hur leken gick till visar dock att den sällan resulterade i att någon blev slagen. Genom att placera spiskroken (eller eldtången) på ett sådant sätt att den blev glödhet av värmen från spisen var syftet snarast att få den som tog tag i tillhygget att bränna sig. Av berättelserna framgår också att det framförallt var nytillkomna elever som man försökte lura på detta sätt.

Bland övriga lekar som skall ha lekts i Tådene skola finns det ytterligare två som kan ses som ett slags maktlekar, även om beskrivningarna inte vittnar om att de var särskilt våldsamma. Den första av dessa var *rida genom Ekeboled*. Den gick till på så sätt att de två största pojkarna i klassen bildade en portal genom att ta varandra i handen (den enes högra hand i den andres vänstra) och lyfta upp händerna i luften. Övriga bildade sedan ett led och när ledet kom

fram till portalen frågade den som stod först: ”Får ja ria genom Ekobolé?”

De som utgjorde portalen svarade då: ”Å du kar [karl], så kör te!”

Den som stod först i ledet sade sedan: ”På min ord, på min ära,
på mina alla hvita fjära [fjädrar]
vell ja ria tollfritt [tullfritt]”

Därefter skulle hela ledet ”rida” genom portalen och de som utgjorde portalen hade som uppgift att stoppa den som stod sist i ledet. Leken upprepad sedan på samma sätt tills dess att alla i ledet blivit tagna som ”toll” [tull].

Den andra leken kallades *hälsa på påven*. I likhet med flytta spisen var även detta en lek som gick ut på att lura den som var ny i skolan. Som förberedelse ställdes två stolar upp en bit ifrån varandra och en filt lades över stolarna så att den som kom in i rummet inte skulle se att det var ett tomrum mellan stolarna. Sedan satte sig en pojke på vardera stolen i rollen som påve respektive kardinal. Därefter kallades nykomlingen in och erbjöds äran att få sitta mellan påven och kardinalen. När han försökte sätta sig reste de andra sig häftigt, vilket gjorde att nykomlingen ramlade handlöst till golvet.

Det som gör dessa lekar särskilt intressanta är att de inte beskrivs som särskilt våldsamma, men i likhet med exempelvis rävens långa svans och värma bastu vid Karlberg finns det element i lekarna som skulle kunna utnyttjas för att skada andra. Att lekar på detta sätt kunde ändra karaktär beroende på vem det var som utsattes för dem märks exempelvis vid så kallad *hissning*. I berättelser från läroverkstiden vid Nya elementarskolan i Stockholm under 1850-talet nämns bland annat att när man där skulle hylla någon hade man för vana att tillsammans kasta upp honom i luften. Detta skedde alltid tre gånger och varje hissning skulle vara högre än den förra. Som regel sågs hissningarna som en hedersbetygelse som man förtjänade, men de kunde också fungera som ett sätt att skrämman den som visat han var rädd för att bli hissad. Den som gjorde motstånd fick räkna med att bli hårdhänt behandlad och det var inte heller säkert att de andra tog emot honom när han kom ner igen.

Lekarnas förändrade karaktär

En intressant aspekt hos de lekar som beskrivs som maktlekar är att de ofta skiftar karaktär. En lek kan i ett sammanhang vara en helt oskyldig sällskapslek för att i ett annat sammanhang innehålla grovt våld. Ser man på dessa lekar under en längre tidsperiod kan man också se att en lek inte bara ändrar karaktär efter situation, utan att den också kan vandra mellan olika grupper

i samhället. Två tydliga exempel på detta är traditionen med *fastlagsris* och den tidigare nämnda leken spänna kyrka. Att utdela fastlagsris är en sedvänja med lång tradition i Sverige och det var ett slags lek som förekom i stora delar av samhället och inte bara bland ungdomar. På 1600-talet var det familjens överhuvud som piskade sina familjemedlemmar med ris vid fettisdagen eller långfredagens morgon som en påminnelse om Jesu lidande. Under 1700-talet förändrades denna sed till en lek där även barnen fick risa sina föräldrar. Leken gick då till så att den som först vaknade på morgonen hade rätt att jaga upp de andra med hjälp av björkris.

Vid sekelskiftet 1800 lektes leken på ett liknande sätt bland kadetterna på Karlbergs slott och det finns exempelvis uppgifter om att man också gav sig på officerarna på skolan. Leken var till en början tillåten, så länge man bara slog de som bodde i samma logement, men i februari 1800 förbjöds leken helt och hållet. Av allt att döma förändrades sedvänjan efter detta förbud och i uppgifter från 1850- och 1860-talen omtalas fastlagsriset som en lek som bara involverade kadetterna.

De olika berättelserna om fastlagsriset under 1850- och 1860-talen skiljer sig lite från varandra, men de har det gemensamt att de beskriver en lek som drabbade de yngre på fettisdagen. Enligt en version jagades de nyantagna ur sina sängar och de äldre hade sedan rätt att slå de yngre ända tills de lyckats ta sig ut ur slottet. I en annan berättelse nämns att de nyantagna tvingades krypa genom en utslagen dörrspegel. På andra sidan väntade två led av äldre kadetter, beväpnade med käppar, daggar (ett tjockt rep med knutar eller ibland t.o.m. blyklumpar), kedjor och ris, mellan vilka de yngre sedan fick springa gatlopp. I anknytning till den senare berättelsen nämns även att de yngre dagen innan fettisdagen skickades ut för att själva skära det ris med vilket de skulle bli slagna. Gemensamt för samtliga beskrivningar är att misshandeln omnämns som en riktigt ”hetvägg”.

Av de lekar som lektes vid Karlberg under 1800-talet är spänna kyrka den lek som det finns flest belegg för även i andra sammanhang. I Uggjeupplagan av *Nordisk familjebok* från 1908 nämns leken som en burlesk pojklek med långa traditioner. Under medeltiden skall den till och med ha lekts vid Europas hov under benämningen *balderone*. Liknande uppgifter finner man även i August Strindbergs folklivsskildring *Gamla Stockholm*, där han samlade uppgifter om livet i Stockholm fram till slutet av 1800-talet. Där framhålls att leken hade långa och vida traditioner. Strindberg nämner bland annat att leken på franska kallades *hautes-coquilles* och på engelska *hot-cockels*. Vidare hänvisas till ett engelskt dokument från år 1344 som avbildar kvinnor som leker spänna kyrka.

Att leken haft en än större spridning framkommer vid en sökning i *Webster's Online Dictionary*. Där finner man namn på leken på inte mindre än sju olika språk (förutom svenska, engelska och franska, även tyska, holländska, tjeckiska och koreanska). Med hjälp av dessa benämningar blir det vidare möjligt att spåra leken ännu längre tillbaka. Bland bilderna av olika lekar som upptäckts i Beni Hassan-gravfälten från det forntida Egypten har följande bild framhållits som en av de äldsta motsvarigheterna till vad man i Sverige långt senare skulle kalla spanna kyrka.

Källa: Wilkinson & Birch (1878)

En liknande lek finns också beskriven från antikens Grekland under benämningen *kollabismos* i Julius Pollux ordbok från andra århundrade f.Kr. Denna lek ska ha gått ut på att en person lade handen över sina ögon medan en annan person slog. Efteråt skulle den som blivit slagen gissa vilken hand den andre använt.

Att leken ändrat karaktär genom historien märks tydligt i mängden av avbildningar av leken. Detta framgår exempelvis av en målning av en av den flamländske målaren Hieronymus Janssens elever. Enligt The National Gallery i London, där originalet finns, ska tavlan ha målats någon gång mellan 1655 och 1665.

Damer och herrar leker *La Main Chaude* (ung. varma handen). Källa: The National Gallery, London

Den lek som porträtteras i den flamländska målningen från 1600-talet har i och för sig tydliga likheter med kadetternas lek spanna kyrka, men själva framställningen gör att det i praktiken framstår som en helt annan lek. Medan man på Karlberg gick in för att slå så hårt som möjligt får man av bilden från 1600-talet snarare intrycket av att det närmast handlar om att bara nudda den andre. Vidare visar 1600-talets beskrivning av leken att det inte bara var något som försiggick unga pojkar emellan, utan i målningen är det både unga män och kvinnor som deltar och man får snarare intryck av att det rör sig om ett sätt att umgås över könsgränserna.

För svensk del nämns leken redan i Olaus Rudbecks *Atlantica* från slutet av 1600-talet. Enligt Peter Englund framställs leken där i och för sig som våldsam, men den beskrivs framförallt som en vuxenlek. Som vi sett vid Karlberg hade den vid 1800-talet framförallt blivit en lek bland unga pojkar, men det finns också uppgifter från den tiden som visar att vuxna kunde delta. I en minnes-teckning över 1880- och 1890-talens rektor vid Södra Latin i Stockholm, Carl von Friesen, berättas att han gärna deltog i de utexaminerade studenternas fester och då till och med var med och lekte spanna kyrka. Vidare finns det också uppgifter från läroverksundervisningen i Karlstad vid 1800-talets mitt som omvittnar att spanna kyrka lektes under gymnastiklektionerna. Enligt den

berättelsen var det den militär som fungerade som gymnastiklärare som höll i, medan lärjungarna turades om att slå. Att leken sågs som en del av läroverkserfarenheten märks även i en insändare i *Wernamo tidning* den 21 november 1884. Där beskriver signaturen ”Thure S.” skolåren på följande sätt: ”När jag var ung i världen och gick i Jönköpings allmänna läroverk och lärde mig röka cigarr och dricka punsch och ’spänna kyrka’ och, konjugera amo [latin för ’älska’]”

Utöver lekens förekomst vid läroverken under slutet av 1800-talet finns det uppgifter som tyder på att den också var vanligt förekommande inom bredare befolkningslager vid den tiden. Detta framkommer av de över sjuttio referenser till leken som återfinns i Nordiska museets arkivs excerptsamling. Av denna samling framgår att leken förekom i stora delar av Sverige, inom i stort sett varje landskap från Skåne i söder till Ångermanland i norr. Därtill vittnar de bevarade berättelserna om att leken framförallt lektes bland pojkar och att den ofta var våldsam.

Att spanna kyrka vid den här tiden i första hand var förknippad med våld märks vidare även i Verner von Heidenstams roman *Hans Alienus* som publicerades första gången 1892.. Leken presenteras där som en gammal sjömanslek och när huvudpersonen ska förevisa leken tar han i allt vad han orkar, så att offret far fram ett par meter och tappar sina glasögon. Leken kallas där också för ”den moderna anden”, som är ett återkommande uttryck i kritiken av det moderna samhälle som växte fram under 1800-talet.

För att återvända till Strindbergs beskrivning av att spanna kyrka ansågs leken i slutet av 1800-talet inte som särskilt fin, utan han menar att den framförallt lektes bland soldater. Att så också var fallet finner stöd i flera tidningsnotiser från andra hälften av 1800-talet och början av 1900-talet. I Stockholms-tidningen *Folkets röst* från den 7 juni 1854 kan man läsa om hur manskapet i den svensk-norska eskadern ibland roade sig med att leka spanna kyrka när de låg för ankar och fick lov att gå i land för en stund om eftermiddagarna. I tidningen *Kalmar* från den 13 augusti 1864 finns det en notis från skarp-skyttarnas övningar i staden där leken spanna kyrka nämns. Tydligt ska man på rasterna ägna sig åt lekar som spanna kyrka och hoppa bock. Slutligen nämns leken också i Kopparbergs läns nyhets- och annonstidning, *Dalpilen*, från den 31 december 1912. Där kan man läsa om hur spanna kyrka lektes i samband med den julfest som anordnats för Dalregementets soldater.

Det senaste belägget för att leken förekommit inom det militära återfinns i ett inlägg i internetforum från den 26 april 2009. Där berättar signaturen

”svartekaptenen” att spanna kyrka är:

”... en brutal lek som min morfar lärde mig och som jag introducerade när jag gjorde militärtjänst deltagarna står i en ring med en person i mitten som har ögonbindel, sen går en person fram och slår mittenkillen med en planka i baken, sen skall personen i mitten gissa vem som gjorde det, gissar han rätt byter de plats annars står han kvar. En tuff lek för hårda män som min morfar uttryckte det.”

(<http://forum.skalman.nu/viewtopic.php?f=23&t=34510>)

Lärarna och synen på barn och ungdomars lek

Som nämnts rörande lekarna vid Karlberg hade man ofta överseende med våld som utövades som en del av olika lekar. Detta märks exempelvis i straffregister och förhörprotokoll, där våld i vissa fall kunde bortförklaras såsom del av en lek samtidigt som det är tydligt att våld i samband med lekar inte behövde resultera i några konsekvenser. Ledde lekarna till allvarliga skador tvekade man dock inte att bestraffa de skyldiga. Detta överseende med vad som föregick unga pojkar emellan var dock inget som var unikt för Krigsakademien. I 1649 års skolordning framhålls behovet av att också ge pojkarna tid för lek under skoldagen. Lekarna kunde mycket väl ske i skolan, men om de var för bullersamma skulle de hänvisas till en särskild lekplan i skolans närhet. Vidare överläts åt lärjungarna själva att genom en ordningsman övervaka lekarna. Ordningssmannen skulle i och för sig rapportera eventuella oegentligheter till läraren, och skolordningen uppmanade även lärarna att visa sig på lekplatsen när de hade tid, men det var ordningssmannen som skulle se till att ordningen upprätthölls och förmana den som inte skötte sig.

Som nämnts tidigare gick 1600- och 1700-talens gymnasister mycket längre än att bara stödja lärarna i att upprätthålla ordningen i klassen. De skapade ett eget regelsystem som gav fjärdeklassarna makten och lämnade de nyantagna maktlösa. Denna ordning började dock luckras upp under 1800-talet. I 1820 års skolordning kan man bland annat läsa att lärarna nu förväntades ta ett större ansvar för att upprätthålla ordningen, men man skulle fortfarande ta hjälp av lärjungarna genom att det i varje avdelning skulle utses en ordningsman, *custos morum* (lat. ”sedlighetens väktare”), som skulle hjälpa till att hålla ordning, och om så behövdes, dela ut bestraffningar. Denna ordning var i det närmaste helt borta i 1856 års läroverkstadga. I och för sig nämns fortfarande att man har ordningsmän, men de utses av rektor eller klassens lärare, och inte av lärjungarna, vilket varit praxis tidigare. Vidare har 1856 års ordningsmän inga befogenheter att själv dela ut bestraffningar, utan man har till och med lagt till en paragraf som säger att ”allt slags bestraffning och annan våldsam

eller skymfande behandling af lärjungarna sins emellan ware förbjuden.” (Hall 1924: 1856 års läroverksstadga 1 kap. § 53:12)

Trots dessa förändringar verkar tanken om vikten av att låta pojkar utvecklas fritt ha levt kvar. Följande referat rör i och för sig förhållandena vid den engelska internatskolan i Rugby på 1830-talet, men det publicerades i *Pedagogisk Tidskrift* 1880, och senare i *Årsböcker för svensk utbildningshistoria* 1942, som ett exempel på goda lärare:

Arnolds [rektor vid skolan i Rugby] ögonmärke var Lärjungarnes utveckling till självständiga, efter goda grundsatser tänkande och handlande män. Väl aktade han sig för att genom småpetigt administrerande kufva deras friska om än ibland något bångstyriga individualiteter och sålunda äfventyra att bryta den stam, kring hvilken en stark, sedlig karaktärs frukter en gång skulle kunna mogna. Med varsam hand afskaffade han de mera skadliga missbruken inom skolan men undvek att med någon reformerande våldsamt ingripa i lärjungarnes hurtiga, fria kamratlif eller att med dekret och personligt öfvervakande »ordna» deras ystra lekar. Han riktade emellertid åt detta område en synnerlig uppmärksamhet. För de lekar, som utvecklade mod och härdighet, hade han en varm sympati. Lärjungarne visste väl, att rektorn från sitt fönster med bifall stundom åskådade deras täflingar i fotbollspel, ja, äfven att han visste af deras märkligare bragder i kapplöpning och boxning. (Hall 1942: 154 f.)

Som framgår hyllas här pojkarnas rätt att få vara i fred utan att läraren lägger sig i vad de håller på med. Läraren ska bara blanda sig i om något går över styr. Vidare blir det också tydligt att man såg åtminstone måttligt våld som nyttigt för pojkens väg till man. En liknande bild, om än inte lika tydlig, får man också från de diskussioner som fördes inom folkskolläraryöreningar år 1870. Även där framhölls vikten av att läraren inte gick in och styrde för mycket eftersom det skulle hota att "... leken förlorar sin livlighet och spontanitet och därmed också mycket av sin lockelse.” (Kaleen 1966: 379) I dessa diskussioner var man dock mer balanserad och förespråkade "... den gyllene medelvägen mellan den fulla friheten och de strängt tillämpade reglerna.” (Kaleen 1966: 379)

Om vikten av ett historiskt perspektiv

Som framgått i denna text är det svårt att förstå ett fenomen som maktlekar utan att sätta in det i ett historiskt perspektiv. Maktlekar kan knappast ses som något nytt och inte heller som något som är förknippat med invandring eller sociala problem. Snarare var det inom samhällets övre skikt som lekarna hade en stark ställning under 1800-talet. Med tanke på bristen på källor rörande barn och ungas lekar genom historien är det inte möjligt att göra någon mer exakt uppskattning av lekarnas omfattning och spridning. Av det

material som finns att tillgå verkar dock dessa lekar haft en starkare ställning inom över- och medelklass än bland bönder och arbetare. Detta skulle i och för sig kunna förklaras av att det var framförallt personer ur de förstnämnda grupperna som på sin ålders höst skrev självbiografiska böcker där de berättade om sina ungdomsår, men det finns också andra tänkbara förklaringar.

Det faktum att man vid såväl Krigsakademien som landets läroverk använde sig av elever för att upprätthålla ordningen är något som talar för att det också kan ha funnits en reell skillnad mellan maktlekarnas utbredning inom olika grupper. Vidare gick de som läste vid läroverk kvar i skolan betydligt längre än de som läste i folkskolan samtidigt som skolgången i folkskolan länge var ganska sporadisk, vilket gjorde att man bara var i skolan under kortare perioder. På så sätt hade läroverkets lärjungar inte bara en friare ställning, utan de tillbringade också betydligt mer tid tillsammans än vad folkskolans elever gjorde. Om detta i sin tur ledde till att maktlekar var mer utbredda vid läroverken skulle man också kunna dra den slutsatsen att frånvaron av vuxna är central för att barn och ungdomars lek utvecklas till maktlekar.

En annan viktig aspekt är de förändringar som har skett vad gäller vuxnas syn på barn och ungas lekar. Längre sågs lekar och traditioner som exempelvis fastlagsris och spanna kyrka inte som barnlekar, utan de var ett nöje som även vuxna ägnade sig åt. Vidare visar bilden av läroverkens disciplin och lärarnas inställning till lekande att man under 1800-talet var betydligt mer välvilligt inställd till våldsamma lekar än vad vi är idag. Våld sågs som en naturlig del av pojkars liv och som en viktig del i deras väg mot vuxenvärlden. Man skulle därmed kunna hävda att det inte i första hand är barns lekar som har förändrats, utan vuxenvärldens tolerans gentemot våldet i lekarna.

Detta innebär dock inte att våld bland barn har varit konstant genom historien. Som exemplet Karlberg visar kunde förekomsten av våld både öka och minska under olika perioder. Orsakerna till detta är självfallet svåra att förklara, men av skolans agerande kan man se att man vid flera tillfällen ansåg sig ha utrotat pennalismen, bara för att se den blomma upp igen ett par år senare. Av detta kan man lära sig att kampen mot våld bland ungdomar inte är något som kan vinnas en gång för alla, utan det är en kamp som måste föras kontinuerligt.

Peter Gill

Professor i pedagogik, Högskolan i Gävle

“Mobbning är inte ett spel eller lek. Varenda handling som ingår i ett mobbningsmönster kan förekomma som en strof i de många maktlekar barn kan ägna sig åt.”

NYANSER AV VÅLD, MAKTLEKAR OCH MOBBNING

Allt börjar med ett litet ord

I grova tal innehåller det engelska språket ungefär 250 000 ord. Av dessa är cirka 1000 två- eller trestaviga ord. Bland de trestaviga orden finns ett för mig avgörande ord, nämligen ”mob”. Ordet är avgörande därför att jag har under mer än trettio år studerat det mellan mänskliga våldet, och särskilt det våld som sker på individnivå eller, om man så vill, det lokala eller vardagliga våldet. ”Mob” är ett litet ord med stor innebörd.

Jag vill inleda med en liten tolkning av hur detta ord ledde fram till det på svenska ’stora’ ordet ’mobbing’.

Om vi börjar med ordet ”mobbing”, ett ord som på engelska först noterades år 1719 (OED Online). ’Mobbing’ beskrevs som en handling av en “mob or group of people in attacking, harassing, or crowding round a person”, vilket kan översättas till en pöbel eller hop människor som attackerar, trakasseras eller samlas ihop kring en annan person. Men Oxford lexikonerna talar även om hur mobben kan mobba som en hyllning eller beundrande handling av någon, med andra ord en form gruppbetende som inte är negativ. Vid år 1760 nämndes ’mobbing’ i samband med teaterpublikens hyllning av ett stycke teater, för att nästan 40 år senare, år 1797 utgöra ett juridiskt begrepp omfattande målriktat våldsamt och hotfullt upplopp. Vid år 1803 hade ’mobbing’, på engelska kommit att omfatta även en typ av utskällning där exemplet som gavs beskrev en kypare som utskällas av ’fint folk’ på en servering (a.a.). Jag har använt citationstecken kring ordet i texten ovan för att urskilja ordet på engelska från dess tidiga användning på svenska, det vill säga, som mobbing.

Svenska akademins ordlista refererar till ett antal ord som härstammar från mobb, så som substantivet ”mobb, mobben, pack, slödder”, som verben ”mobba – utesluta ur kamratkretsen o. illa behandla, förtrycka (kamrat)”, som rollen ”mobbare, mobbarna”, som ”mobbing, kamratförtryck” och slutligen rollen som ”mobbingsoffer” eller ”mobboffer”.

En nyansskillnad mellan engelskans ’mob’ och den svenska mobben, som i verbet att ’att mobba’, ser vi i föreställningen om hur, att mobba, tycks referera till en handling inom en kamratgrupp. Här borde kanske kamratgrupp tolkas i vid bemärkelse, det vill säga, att de inblandade parterna är åtminstone bekanta med varandra medan mobben i den engelska tolkningen syftar mer till en anonym hop eller ansamling löst bundna individer.

Sådana nyansskillnader är av betydelse när vi betraktar mobbning ur ett maktperspektiv. En hop människor som står och väntar på en buss är oftast obekanta för varandra, men för den skull utgör en sådan grupp ingen mobb.

Makt smyger in i bilden – med ett ”n” på traven

När Nationalencyklopedin refererar till mobbning, notera – ej ’mobbing’ - påtalas engelskans ’mob’, vilket i sin tur associeras med ”pöbel, ’folkmassa’” vilket utvecklas till ”(den) rörliga, nyckfulla (pöbeln eller menigheten)”. Den nyckfulla mobben beskrivs som ”en eller flera individer (som) upprepade gånger och under en viss tid tillfogar en annan individ skada eller obehag”. Slutligen beskriver NE hur ”mobbning förutsätter en viss obalans i styrkeförhållandena: den som blir utsatt, mobboffret, har svårt att försvara sig mot den eller dem som angriper. Mobbning kan ske direkt, med fysiska eller verbala medel, eller indirekt, t.ex. genom social isolering (’utfrysning’”).

Men varning för ”falska vänner” säger Wikipedia

När språkvetare talar om ”falska vänner” syftar de till kluriga missförstånd som kan inträffa när ord från ett språk lånas till ett annat språk. Lustigheter kan uppstå vilka i sin tur kan utgöra en fertil grund för komiker att driva med felsägningar och stereotyper inom de kulturer varifrån de falska vännerna är hämtade. Här är ett exempel. ’Barn’ på engelska översätts till svenska som ladugård eller lada. En man var arg ”so he hit the barn door”. Den arga mannen slog barnens dörr. Ha, ha! När jag, för många år sedan brottades med svenska, och hade tillräckligt ordförråd för att kunna berätta en historia försökte jag vid en fest berätta om en gång när jag hjälpte till med att jaga bort en hjord getter från ett urskogsområde på Irland. Mina åhörare var artiga nog att inte skratta men upplevde stor förvirring över min försäkran om vilket hot getingarna utgjorde för de värdefulla träden i nationalparken.

Vårt ordförråd för att beskriva våld är fullt med risker för missförstånd och särskilt när orden översätts mellan olika språk. Här utgör mobb(n)ing ett nycklexempel. Mobbing hämtades från engelska till svenska, först som ’mobbing’ för att senare omvandlas till ’mobbning’, för att senare vandra vidare till flera språk som ’mobbing’, bland annat, tillbaka till engelska som ’mobbing’, denna gång med en betydelseförskjutning.

När ord lånas från ett språk till ett annat kan vissa betydelseförskjutningar ske. Det betyder att samma ord, oftast med samma stavning och uttal, kan betyda olika saker. Wikipedia (2011) i ett referat, på engelska, om ’mobbing’ påpekar

hur ordet ’mob’ syftar till ’a crowd’ och oftast en pöbel i en ’destructive or hostile mood’. Tyska, spanska, polska samt italienska är exempel på europeiska språk som har ’lånat’ *mobbing* för att beskriva alla former av *mobbning*, det vill säga, med den betydelseförskjutningen omvandlingen från svenska har inneburit. Ordet är engelskt, med en skandinavisk betydelse eller innebörd. Denna innebörd omfattar även handlingar genomförda av individer, något som skulle vara främmande i den tidiga engelska användning av ordet ’mobbing’. Det är legitimt i detta sammanhang att även tala om en maktförskjutning i innebörden. Medan pöbeln eller mobben kan sägas hämta sin ’makt’ eller styrka, eller förmåga att utöva fysisk (eller psykisk) makt från den ökade styrka som skapas i en ansamling likasinnade individer, måste den enskilda mobbaren besitta en större makt för att kunna genomföra de handlingar som utgör *mobbning*.

Wikipediareferatet beskriver vidare hur ’mobben’, som verb på tyska, omfattar förutom mobbningens normala ingredienser även mobbade handlingar riktade mot lärare, handlingar över internet, handlingar av överordnade mot sina undersåtar och särskilt handlingar som skapar obehag hos offren. Wikipedia påtalas risken för en falsk vän när denna tyska användning av begreppet i sin tur skulle översättas till engelska.

När Wikipedia refererar mobbning på svenska tilläggs ”(även kränkande särbehandling)” med förklaringen att detta kan innebära ”att en eller flera personer utsätts för systematiska trakasserier inom en social grupp.” Wikipedia förklarar att ”en person som mobbar en annan kallas mobbare”, och vidare hur mobbning ”kan involvera ett eller flera av det som juridiskt benämns misshandel, olaga hot, förolämpning, förtal, övergrepp i rättssak, stöld, skadegörelse, olaga frihetsberövning, ofredande och sexuellt ofredande.”

Med andra ord, har en betydande förskjutning i betydelse skett. Processen fortsätter i den svenska diskursen om mobbning, inte minst genom formella betydelseyttringar och avgränsningar såsom de framkommer i olika styrdokument och lagtexter. Det är viktigt att redogöra för dessa därför att förskjutningarna ofta speglar subtila förändringar i maktpositionering.

Kränkning, handling och behandling

På senare tid, från nittioalet och framåt, har mobbningsdiskursen, såsom den framträder i en offentlig fostrans- eller skoldebatt, utvidgats med ett flertal språkliga nyanser. De begrepp som har tillkommit, i all välmening, riskerar att tränga mobbningsfenomenet till en undanskymd plats. Detta är ett generellt problem med de ”språkliga skuggorna” som utgör diskursens begreppsapparat när ovälkomna mänskliga handlingar kommer på tal. Det kan gälla krig som görs till terror och terrorister som görs till hjältar. Det kan omfatta skuggsidan av misslyckade intima relationer och även fysisk fostran i form av aga som görs om till regelrätt misshandel. Det är inte plats här att redogöra för dessa nyansskildringar då nyanserna kring mobbning och maktlekar står i fokus.

En bild av diskursens dynamik kan uppfattas genom hur lagtexter rörande skolområdet ”talar” om mobbning. Skollagen, i olika upplagor, (från 1985, 1997 och nu senast, 2008) påtalar hur skolan skall ”aktivt motverka alla former av kränkande behandling såsom mobbning och rasistiska beteenden”. I lagtexten används samma fras två gånger. Det innebär att *mobbning* omnämns 2 gånger, medan *kränkande behandling* omnämns 16 gånger och *kränkning* 5 gånger. Det är särskilt slående att ordet *trakasserier*, eller någon av dess böjningar förekommer inte överhuvudtaget. Ett rimligt antagande om mobbning är just att trakasserier och trakasserande beteende förekommer. På engelska skulle man tala om *harassment*, vilket är vad trakassering innebär. Att ordet saknas i texterna behöver inte betyda att andemeningen i detta persistenta drag i mobbningsbeteende är försvunnen ur diskursen, men risken finns. I ett tillägg till lagen från 2008 (2008:571) ges begreppet *kränkande behandling* följande definition – ”ett uppträdande som utan att vara diskriminering enligt diskrimineringslagen (2008:567) kränker ett barns eller en elevs värdighet”.

I regeringspropositionen inför diskrimineringslagen, vilken ger en annan infallsvinkel i den offentliga diskursen, utvecklas begreppet *annan kränkande behandling* som ”mobbning eller liknande beteenden”. Häri kopplar författarna denna *annan kränkande behandling* till egenskaper som ”överviktig”, ”en viss hårfärg” och ”plugghäst”. Vid en passus (s. 397) nämns begreppet ”skolmobbning” (citationstecken i original texten) som ”förutom kränkningar, kan resultera i förstörda kläder och annan egendom”, vilket föranleder slutsatsen ”varför det bör finnas möjlighet till skadestånd för alla typer av skada i dessa sammanhang” (a.a.). Man får en känsla av att några falska vänner har smugit sig in i narrativet.

När Skolinspektionen lade sig i diskursen, i en passus med titeln ”Varför inte begreppet mobbning?” (Skolinspektionens rapport 2010:1, 5.2) noteras att ”begreppet mobbning har länge varit frekvent använt när man talar om elevers utsatthet”. Detta åtföljs av en beskrivning av en ”allmänt vedertagna definitionen av mobbning” som ”innebär att en elev upprepade gånger eller under en viss tid utsätts för negativa handlingar från en eller flera andra elever”. Detta är den numera vanligaste föreställning om vad mobbning innebär. En viss förvirring kan även uppstå här med nyansskillnaden mellan ”upprepade gånger” och ”under en viss tid”.

Ett viktigt tillägg görs av Skolinspektionen med påpekandet att ”det är också vanligt att begreppet innefattar att den som mobbar någon ska ha ont uppsåt.” Författarna påpekar vidare att detta ”innebär att begreppet mobbning är smalare än begreppen trakasserier och kränkande behandling, då dessa kan innefatta även enstaka händelser.” Slutligen görs ett påpekande, att det är ”begreppen trakasserier och kränkande behandling som huvudsakligen används i lagstiftningen”, vilket tycks inte överensstämma med tolkningen ovan. Det stämmer för ”kränkande behandling” men inte för trakasserier.

Att Skolinspektionen är medveten om riktlinjer i samt utveckling av denna diskurs är uppenbart från ett sista citat där författarna påpekar att användning av ”andra begrepp än mobbning i denna rapport innebär inte att vi har haft en oförstående attityd då begreppet används på skolor. Begreppet mobbning ryms dessutom i begreppen kränkande behandling och trakasserier”. Innan jag utvecklar tankar kring betydelsen av begreppet *ont uppsåt* i mobbningssammanhang är det viktigt att uttröna mobbningens beteenderötter i ludologi.

Lek och spel med makt

Det beteende, de handlingar som räknas till mobbning och mobbningsliknande företeelser uppstår ofta i form av lek eller spel. För mig, med engelska som modersmål, kan användning av ordet makt skapa en viss förvirring. På engelska talar man om ”electrical energy” eller ”electrical power”. Till svenska, blir dessa ord översatta till elektrisk energi, eller kraft. Engelskans ”power” blir till kraft. På svenska kan man urskilja vissa sporter som ’kraftsporter’ och vissa lekar som ’kraftlekar’. En kraftlek är inte samma sak som en maktlek och definitivt inte samma sak som ett maktspel.

Just åtskillnaden mellan lek och spel är viktigt att beakta i en betraktelse av mobbning. Precis som vi kan tala om ett maktspel kan vi tala om ett kraftspel men samtidigt borde vi göra en distinktion mellan schack och brottning.

Schack kan betraktas som ett maktspel medan brottning innebär en form av kraftspel där den fysiska kraften och skickligheten är avgörande för spelets utgång. Frasca (1999), i en betraktelse av videospel, påpekar en viktig skillnad mellan videospel som narrative och videospel som lek eller spel. Frasca (a.a.) fastnar för hur forskare från olika discipliner upplevde ett behov av att döpa ett gemensamt intresse i att studera olika former och typer av narrativ till *narratologi*. Därför ville han nämna särskilda studier av spel och lek till *ludologi*. 'Ludus' är det latinska ordet för lek. Men, ludologi omfattar mer än studier av leken. För att skilja lek från spel föreslår Frasca *paidea* (efter Caillois, 1967). Distinktionen på svenska mellan lek och spel finns även på engelska i termerna *play and game*.

Många djurarter leker. Vi människor kan inte undvika att roas av när hundar eller katter 'lekar' med varandra. Både vi som åskådare och de lekande djuren uppfattar lekens innebörd. Kampen skall vara jämn annars är den inte rolig, inte heller roande för oss, som åskådare. Därför ser vi hur en kattmamma kan lägga sig på rygg för att låta/låtsas att kattungen har ett övertag.

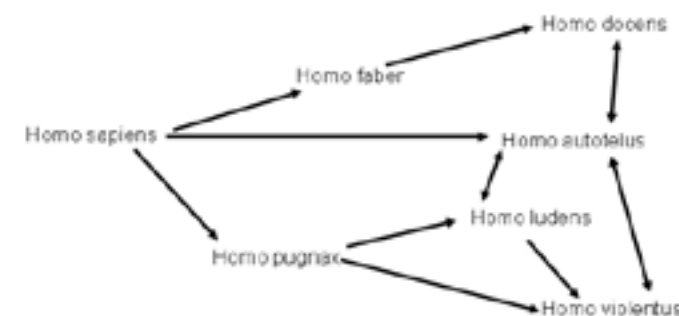
Just den ovissa utgången är nyckeln till de många former av olika spel människans fantasi har lyckats åstadkomma. Den spelande eller lekande människan, *homo ludens*, resresenterar ett viktigt steg i civiliseringsprocessen hos däggdjuret *homo sapiens*, det vill säga, den moderna människan. Jag har försökt att sammanfatta olika drag i denna civiliseringsprocess i figur 1 nedan. Här visas en teoretisk utvecklingsbana hos den moderna människan som inkorporerar olika drag som utmärker mänskliga egenskaper.

Homo faber är den tillverkande människan som genom sina verktyg, kreativitet och förnuft kunde utveckla strategier och metoder för att skapa en överflod av resurser, som i sin tur utgjorde ett viktigt språngbräde i den mänskliga utvecklingen. Men den kreativa, skapande människan kunde även föreställa sig ett tillskapande av större resurser, eller försvara redan vunna resurser genom utövande av fysisk makt. Därmed finner vi drag av fysiskt maktutövande och krigande hos människan. *Homo pugnax* blir till.

Här kommer det ludologiska perspektivet in i bilden. Om en katt och en hund kan visa en förmåga att ha roligt, att bli roade av att leka/spela med varandra, är det inte förvånansvärt att finna samma drag hos människan.

Vi behöver mat för att överleva men glass utgör inte en nödvändig ingrediens i vår överlevnadsföda. Varför äter vi glass? Därför glass är gott. Vi njuter av glass, eller av en smaskig chokladkaka med grädde. Vi har en nästan oändlig

förmåga av att kunna roa oss i stunden, enbart för njutningens skull. Vi har en förmåga för helt självändamålsenliga handlingar. Detta är det främsta draget hos *homo autotelus*, den självändamålsenliga människan.

Från *homo sapiens* till *homo violentus*

Figur 1: Hur *homo sapiens* blir till *homo violentus*

Just förmågan att kunna utföra handlingar för dess egen skull har en avgörande betydelse för hur vi uppfattar lek och spel och särskilt olika former av maktspel hos den lekande människan.

Vår förmåga att lära blir till läran om lärande och vi finner oändlig lycka i alla former av intellektuella skapelser i form av lek och spel. Vem vill inte "bli miljonär"? Vem vill inte kunna alla svar i en frågelek? Vi uppskattar lärda människor i vår omgivning. Vi hyllar *homo docens*, den lärda människan. Den civiliserande processen har sett till att vi kunde omvandla faktiska krigiska handlingar till regelrätta våldslekar. Här finner vi *homo violentus*, den våldsamma människan, som slåss och brottas, knuffas och fåktas. När dessa aktiviteter utförs som självändamålsmässiga handlingar finner vi både sadisten och den lekande människan. Vi har även lyckats med att kunna göra sådana ting i olika ansamlade pöblar. Vi kallar dessa mobbar för *lag*, och vi utvecklar harmlösa lekar som att sparka eller slå en boll till maktspel som fotboll och ishockey. Inte nog med det, även åskådarna kallar vi för pöbel, eller publik, i idrottens skådespel, där även pöbeln ofta roar sig med lekvåld. Då använder vi uttryck som *huligan*, men hela tiden har vi med *homo ludens*, *violentus* samt *autotelus* att göra.

Ytterligare en dimension att tillskriva denna häxkittel av mänsklig utveckling är den enskilda människans utvecklingsbana, denna till skillnad från arten människas utveckling som beskrivs ovan.

Barndomens lekar kännetecknas ofta av otydliga regler och en avsaknad av systematisk regelstyrning. Det är viktigt, ur detta perspektiv, att inte uppfatta barnlek som avsaknaden av regler. Den tidiga barndomen präglas genom utveckling till regelstyrda, systematiska och spänningssökande utmaningar, inte sällan i form av maktlekar där uppfattningen om ”reglerna” nyanseras allt efter stigande ålder.

Om samma perspektiv anläggs mobbning som fenomen kan vi i mobbens bräckliga sammanslutning se en utveckling av ett maktdrivet njutningsspel.

Jag vill placera mobbning i en våldskarta. Innan detta steg kan tas är det viktigt att utreda vad ’ont uppsåt’ skall kunna betyda i ett maktleks-, maktspels- och mobbnings-sammanhang.

Vad betyder ont uppsåt

Här är det absolut inte meningen att grubbla över juridiska begrepp och lagstiftares välmenande intentioner med hårklyveriet kring brottsrubriceringar. En ledstjärna i min egen uppfattning om mobbning genom hela mitt liv har varit de bevingade orden som en gång uttalades av domaren Oliver Wendell Holmes – även en hund kan skilja mellan att bli snubblad över och en spark.

Om vi skulle översätta liknelsen med hundens uppfattning om uppsåt till mobbning skulle det betyda att en individ som riskerar mobbas kan skilja mellan handlingar med icke uppsåtliga intentioner att skada eller vålla obehag, som ofta är målet med olika maktlekar, från handlingar som har denna intention.

För illustrera hur väl svenska ungdomar besitter denna förmåga tar jag ett exempel från de data som samlades inom ramen för Skolverkets nyligen publicerade rapport (2011) om utvärdering av metoder mot mobbning. För att kunna kartlägga faktiskt förekomst av mobbning valde projektgruppen att utveckla en kartläggningsstrategi som innebar att respondenterna INTE blev tillfrågade om de hade blivit mobbade på ett eller annat sätt. I stället utvecklades ett formulär där skoleleverna frågades först om vissa incidenter hade inträffat, samt med en viss frekvens. Därefter kom en följdfråga där eleverna kunde svara att det ”det” som hade inträffat hade inträffat på grund av bråk, var

bara på skoj, eller, som de uppfattade, hade inträffat med avsikt att såra eller göra illa. Det innebar att vi forskare kunde själva bestämma för vilka gränser som skulle gälla för att uppfatta olika handlingar som mobbning (upprepade handlingar i syfte att göra illa) eller kränkning (enstaka handling, som inte upprepades med oklart eller faktiskt uppsåt).

En av frågorna gällde om någon hade blivit kallat för något. Här kunde eleverna själva skriva ner vad som hade sagts till dem, följt av hur de uppfattade ett möjligt uppsåt. Exempel på tillmälen de uppfattade som ”bara på skoj” finns angivna i figur 2 nedan.

glåpord uppfattade som ”skoj”

(Skolverket, 2005 – arbetsutvecklingar)

- *alban,*
- *anettebaguett (min mammas namn annette) kusugare,*
- *bajsappa, svin, retard,*
- *bäver och grisfitta,*
- *bög, homo,*
- *fitta, kuk hora, rumpknollad fläskfäle,*
- *damp för att jag kan lätt bli arg*
- *pluggis för jag har bra betyg*

Figur 2: Glåpord uppfattade som skoj

Lexikonet är allt annat än smickrande. Vissa ord kan man, möjligen, skratta åt. Andra skulle kunna vålla obehag hos en läsare vid bara blotta åsynen av ordet. Vad som inte kan ifrågasättas är elevernas ärliga återgivning av en liten del av skoldagens verklighet. Alla ord ovan har klippts och klistrats direkt från de på internet ifyllda enkäterna.

För att kunna uppfatta hur nyanserad ungdomarnas uppfattning av uppsåt faktiskt är finns i figur 3 nedan en motsvarande lista på glåpord som uppfattas i syfte att göra illa. Som läsare uppfattar du säkert att jag leker en ordlek här. Även om en genomläsning och jämförelse av dessa två listor kan orsaka ett litet skratt är intentionen mycket seriös. För att kunna förhålla oss till det beteende som vi kallar för mobbning är det viktigt att förstå betydelsen av upplevda intentioner. I och med upplevelsen av ett uppsåt att såra eller göra illa förflyttas en viss form av skojmobbning som maktlek till kränkning eller regelrätt mobbning.

glåporä uppfattade med
avsikt att sära (Skolekat, 2008/0010 arbetsmaterial)

- *apa, arab,*
- *bitch, blotte, bäver, bög,*
- *cp, dum, emo,*
- *fetto, fitta, fjortis,*
- *hora, idiot, jävla kuk,*
- *mamma,*
- *neger,*
- *tjockis, tönt.*

Figur 3: Glåporä uppfattade med ond avsikt

Hela poängen med denna redovisning är att visa att ingen skillnad i ordbruket kan urskiljas om man inte tar hänsyn till det upplevda uppsåtet.

Jag frågade en 16-årig tjej för ett litet tag sedan – ”kan man mobba på sko?”. Hon svarade omedelbart, ”självlärt”, och därmed fick jag en genomtänkt förklaring på hur det kunde gå till i hennes kamratkrets. ”Jag mobbar Karin”. ”Karin mobbar Annika, och Annika mobbar mig”. Skulle detta uppfattas som skojsam retning, en maktlek, eller ett slags mobbningsspel? Vilka regler skulle då gälla och är sådana handlingar att uppfattas som väsensskilda från mobbning. Om den enda skillnaden är en skillnad i upplevt uppsåt hamnar då inte hela mobbningsspanoramats i den kränkande behandlingens korg?

Här vill jag introducera en individ som sällan hörs i en svensk diskurs kring mobbningens intentionalitet. Hon heter den resonabla människan, eller, på engelska *the reasonable man*. Den resonabla individen utgör hela grunden för det anglosaxiska rättssystemet. Juryns tolv medlemmar är valda just för att kunna spegla hur en resonabel människa skulle uppfatta en viss handling, eller värdera ett visst bevis. Många anglosaxiska lagar skrivs så att presumtivt uppsåt testas mot detta kriterium. Skulle en resonabel skolelev uppfatta en handling som uppsåtlig? I så fall är handlingen, med all sannolikhet, att bedöma som mobbning. I sådant fall har maktleken, eller spelet, upphört och ett rättsövergrepp har inträffat.

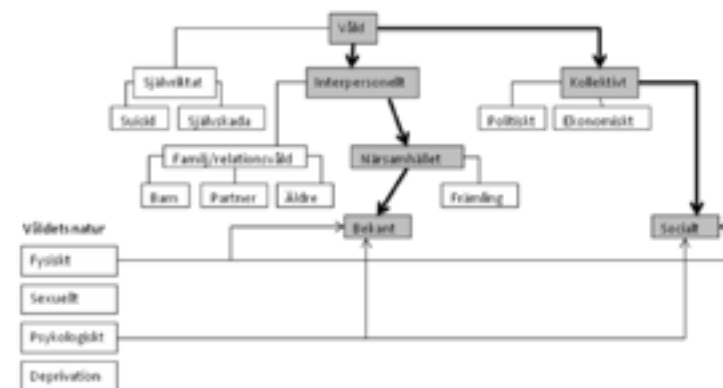
I grund och botten handlar all mobbning om begångna orättvisor. Hur, som aggressiv (ofta fysisk), uppsåtlig handling med intention att sära eller göra illa, hamnar då mobbning på en våldskarta?

Att placera mobbning i en 'våldskarta'

Om vi accepterar att mobbning och mobbningsliknande beteenden innebär en kränkning, en orätt, en uppsåtlig handling, ont uppsåt, aggressivitet samt, i vissa fall, regelrätt våld, är det lämpligt att försöka placera mobbning på en 'våldskarta'. För ett tiotal år sedan försökte Världshälsoorganisationen att sammanfatta 'allt våld i världen'. Målsättningen var att försöka skapa en hel-täckande bild, från ett epidemiologiskt perspektiv, av hur våld fördelar sig runt om på jordklotet. Perspektivet var inte kriminologiskt eller juridiskt. Tanken var att försöka utgå ifrån befintlig statistik hämtade från olika källor för att fylla "kartan" – men – som med alla kartor, behövdes några koordinater. Ramen för WHO:s taxonomi finns beskriven i figur 4 nedan. Utifrån en bred, övergripande våldsdefinition, delades handlingarna in i tre ursprungskategorier – självriktat, interpersonellt (våld mellan individer) samt kollektivt våld. Dessa taxonomiska kategorier täcker tre vanliga föreställningar om våld, nämligen självmord (suicid), relationsvåld, gatuvåld och liknande samt olika former av krigshandlingar, dessa i många skepnader.

Om vi nu försöker placera mobbning inom denna begreppsram är det uppenbart att en individ inte kan mobba sig själv. Därmed är det självklart att mobbning kan uppstå som en kollektiv handling (det ursprungliga mobbningsbegreppet) och till viss del, i dess moderna tappning, som en individuell handling, dock omgärdad av vissa villkor.

Även om mobbning skulle kunna ske inom en familj är det inte det forum vi föreställer oss i första hand. Det främsta sociala rummet där mobbning inträffar är i skolan eller i individernas omedelbara närsamhälle. Oftast består detta närsamhälle, förutom själva skolan, av vägarna till och från skolan samt av grannskapet.

Figur 4: Mobbning placerad på WHO:s våldskarta (fritt efter WHO, 2002)

Av stor betydelse för mobbning som våldshandling är att den inträffar bland bekanta. Även om man teoretiskt kan föreställa sig mobbning utövad av för offret helt okända individer är sannolikheten att en sådan handling förblir enstaka och därmed inte riskerar att upprepas. Med andra ord, sker mobbning mellan bekanta. Den kollektiva mobbningen är uteslutande social. Om mobbningsliknande handlingar skulle inträffa i politiskt syfte skulle de inte uppfattas som mobbning. Slutligen, sker mobbning med olika medel.

På kartan tilldelas mobbning fysiska och psykologiska dimensioner. Det kan inträffa att ett mobbningspanorama innehåller ett sexuellt element men detta är oftast underordnat den uppsåtliga mobbningen. Om mobbningsliknande beteende består huvudsakligen av sexuella anspelningar blir beteendet något annat. Det blir väsensskilt från vad vi normalt uppfattar som mobbning. På samma sätt är det svårt att föreställa mobbningsliknande handlingar som består av deprivation eller bristande vård.

Syftet med att placera mobbning på en våldskarta är att lyfta fram dess väsen, avskild från uppfattning om skoj, skojbråk, maktlek och spel.

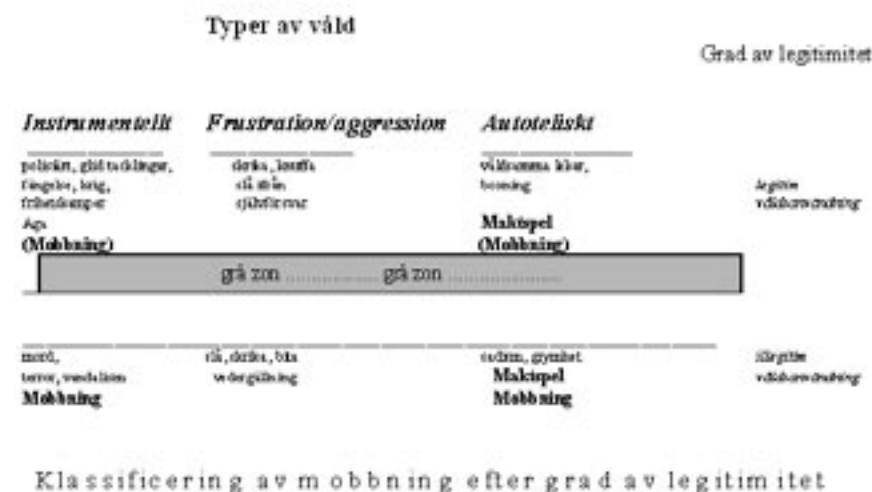
Mobbning är uteslutande en illegitim handling. Det finns inga förmildrande omständigheter. Om, till exempel, mobbningsliknande beteende har uppstått i en skola på grund av en inneboende konflikt då är handlingarna att betrakta som just detta, nämligen, en konflikt, eller bråk. Det betyder INTE att vissa handlingar blir mindre allvarliga, utan att de bakomliggande mekanismerna kräver en annan förklaring och därmed en annan åtgärd. Vi kan även föreställa oss maktlekar som går över styr så att någon deltagare blir sårad eller gör sig illa. Här kommer den resonabla skoleleven in i bilden igen. Om maktlekens utövande fick ett utfall där någon blev sårad men där deltagarna inte hade intentionen att såra uppfattas detta av den utsatta. Även där den utsatta inte uppfattar detta kan det förklaras därför att "det inte var meningen". Med mobbning är hela intentionen att såra – det ÄR mobbningens mening.

Mobbning som illegitim handling

För att vidare utveckla mobbning som våldshandling presenteras i figur 5 nedan en klassificering av tre olika typer av uppsåtliga våldshandlingar uppdelade mellan legitima och illegitima handlingar. Vidare, i modellen nedan finns en dimension jag kallar för våldets gråa zon där handlingar kan uppfattas med en tveksam grad av legitimitet. Här använder jag inte legitimitet i juridisk mening. Jag har ett öga på den resonabla individen men inte i rollen som jurymedlem eller teoretisk förkunnare av anglosaxisk rättsskipning. Det finns

otaliga exempel, i verkliga livet och fiktionen, på föreställningar om våldshandlingar som uppfattas (av en resonabel människa) som mer eller mindre berättigade. Mobbningsoffret ger igen. Den långvarigt misshandlade hustrun tar till våld. Den frustrerade, efter många gånger ojust tacklade ishockeyspelaren ger igen. Ett förtryckt folk tar till terrorism för att försöka göra sig hörda i världssamfundet.

Den klassiska indelningen på våldshandlingar skiljer mellan instrumentellt och frustrations/aggressionsvåld. De "snälla" bankrånarna menar inte illa när de slår ner bankvakten som gör motstånd. Deras handlingar är enbart instrumentella. Deras syfte var inte att slå någon – bara råna en bank. Inom idrotten är sådana handlingar legio. En "ful" tackling kan accepteras om den tacklande spelaren uppfattas faktiskt att vara 'ute efter pucken', och missar, detta till skillnad från den fula tackling som uppfattas med ont uppsåt. Ishockeyns ursäktande diskurs kan kalla detta för att "sätta sig i respekt", eller "märka" någon. Här kan skiljelinjen skifta mellan det instrumentella och det frustrerade/aggressiva. Till denna indelning, med en hänvisning till *homo autotelus* vill jag lägga autoteliska våldshandlingar. Här syftar jag till det frivilliga våldets plats i kontakt- och kollisionssporter. Det ligger en självändamålsnärlig njutning i tacklingarna, fallningarna och slagen som utgör en del av dessa maktspels våldsamt. Människor har till och med utvecklat en förmåga att njuta av smärta med sexuell anspelning. Här kan vi även placera in "snälla" maktlekar.

Figur 5: Mobbning och maktlekarers legitimitet

Var borde mobbning placeras i denna matris? Pennalism uppfattades en gång i tiden som ett sätt att göra unga män ihärdigare. Inte sällan kunde olika typer av mobbning, kränkningar och mobbningsliknade beteende ingå i pennalismens verktygslåda. Här var syftet instrumentellt. Därför, inom enkla citationstecken, placeras jag mobbning som en legitim, instrumentell våldshandling.

Före seklets växande kunskaper och psykologiska och moraliska insikter kom pennalism och även aga att skiftas, först till den gråa zonen av tvivelaktiga mellanmänniska handlingar för att numera, åtminstone i Sverige, hamna bland beteenden som saknar moralisk legitimitet. Det är värt att notera, att Sveriges förbud mot aga kom 1979, och då som första land i världen.

Jag har inte placerat mobbning i frustations/aggressionskategorin. Man kanske kan föreställa sig en ”motmobbning” som uppstår i en frustrerad reaktion till befintlig mobbning. Problemet i sådana fall är att den eller de som mobbar som hämnd eller vedergällning måste betraktas besitta en viss makt och därmed är svåra att uppfatta som maktlösa. Denna typ av motmobbning borde i så fall uppfattas som en spirande konflikt och inte som mobbning.

Då måste frågan ställas, har mobbning som roande, självändamålsmässig handling, något moraliskt berättigande. Vi kan föreställas oss lek-mobbning, eller skojmobbning, som i exemplet med Tove, Karin och Annika ovan, men även denna kategori förtjänar citationstecken – ’mobbning’ – och då syftar vi till handlingar som måhända liknar mobbning men inte är mobbning.

I kategorin legitim, autotelisk handling kan vi placera maktlekar. Legitimitet hämtas från lekens ”regler” samt deltagarnas frivilliga deltagande. Men, vi kan även föreställa oss maktlekar som går över styr, där en individ inte vill vara med men som ”tvingas” vara med. Vi kan föreställa oss maktlekar där lekens utfall skapar obehag hos en eller flera deltagare. Dessa lekar, även av en resonabel skolelev, kan uppfattas som illegitima men samtidigt åtskilda från mobbning.

Slutligen, kan vi placera mobbning som illegitim, autotelisk våldshandling. Inte en lek, eller ett spel, utan ett våldsutövande, med ont uppsåt i syfte att skada, eller göra illa, genom upprepade kränkningar av en eller flera individer mot en annan individ i maktlös ställning.

Det är viktigt att förstå legitimeringsprocessen som ett erkännande av hur visst våld är acceptabelt. Den lekande människan kan och vill utöva frivilligt våld i många former av olika maktlekar och spel. Det civiliserade samhället utövar våld som försvar och även genom den påtagna rätten att straffa vissa samhälls-

medborgare genom att låsa in dem i rum vi kallar för fängelse. Poliser tilldelas en rätt att utöva våld.

Förskolebarn kan leka ’herre på täppan’ och knuffas och brottas. Det är ofrånkomligt i sådana lekar att då och då någon gör sig illa. Blodsutgjutelse kan till och med förekomma, men lika säkert som att solen dyker upp på morgonen kommer samma barn att återigen vara på täppan dagen därpå. De begriper både lekens våldsamma och autoteliska element. Om, i ett sådant spel eller lek, ett mönster skulle uppstå där flera gick emot en, regelbundet och elakt skulle även dessa barn uppfatta det otillättna eller illegitima i sina handlingar. Då hade en autotelisk maktlek övergått till mobbning.

Att placera ”mobbning” på en mänsklig karta

Ovan försökte jag utveckla en idé om homo sapiens utveckling mot en varelse som kunde njuta av våld. Här fann vi hur en kombination av den lekande människan och den aggressiva/våldsamma människan gav en förklaring en viss njutning i utövandet av våldsamma maktlekar och spel. Med stigande ålder och samhällelig utveckling har våldsamma lekar kunnat övergå till en uppsjö av regelrätta våldsspel framförallt i form av olika kontakt- och kollisionssporter. Regelsystemen föreskriver vad som är tillåtet och otillåtet. En knuff i ett spel blir till regelbrott i ett annat allt medan olika våldsytringar, vare sig samhälleliga, idrottsliga, eller mellanmänniska kan härledas till legitima och illegitima handlingar.

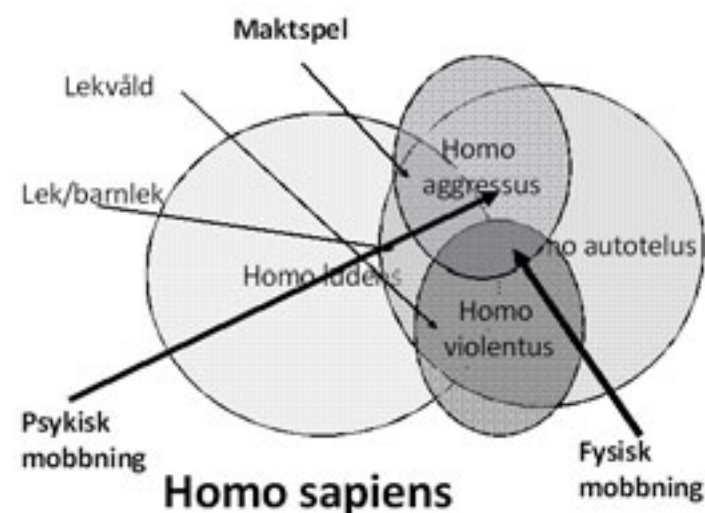
Alla dessa drag strålar samman i skolelevers vardag. Vi får vara aggressiva under vissa betingelser. Vi får använda våld inom vissa strikta regler. Vi får njuta av saker som inte har något annat mål än själva leken. Vi får leka livet igenom som en hyllning till vår mänsklighet.

Allt detta är fostrans eviga stoff. Genom dessa lekar och spel lär vi oss regler, regelefterlevnad, konsekvenser av regelbrott, uppfattningar om regelvidriga handlingar och inte minst lär vi oss om rättvist maktutövande. Reglerna styr makten i leken och spelet och individerna utövar makt i sitt lekande.

Vad händer då när vi överträder gränserna för vad som är tillåtet eller otillåtet i våra maktlekar. I figur 6 nedan möts de olika mänskliga dragen, *ludens*, *aggressus*, *violentus* och *autotelus*. Där dessa överlappar varandra får vi fält som beskriver vanliga lekar samt våldsamma och aggressiva lekar. Notera att cirklarna talar inte om åtskillnaden mellan legitima och illegitima handlingar. Dessa finns vid alla skärningspunkter.

- Maktlekar finns där *aggressus*, *autotelus* och *ludens* möts.
- Lekvåld återfinns där *violentus*, *autotelus* och *ludens* möts.

Mobbning inträffar där *ludens* uteblir. För lekens främsta drag är dess frivilliga karaktär och anspråkslös njutning. Mobbing är ingen lek. Den maktutövning som kännetecknar mobbing är ett självändamål. Mobbarna är väl kapabla till att njuta av sina handlingar men den njutning de erfar är fjärran från lekens.

Figur 6: Mobbing och maktspel i homo sapiens karta

I denna beskrivning utgör psykisk mobbing en kombination av aggressiva och autoteliska eller självändamålsmissiga handlingar. Vid den fysiska mobbingen läggs ytterligare en dimension, nämligen, den våldsamma. I kombination med förklaringen om våldets legitimitet kan vi slutligen konstatera att all mobbing är:

- Systematisk
- Planlagd
- Kränkande
- Orättvis
- Uppsåtlig
- Ofta i grupp
- Ofta med åskådare (även medlöpare)
- Alltid skadlig

Maktspelet 'mobbingens' regler

Subtilitet

Mobbning fungerar bäst när den är subtil och sniken. Detta gäller även den fysiska mobbingen. Att med överlägsen fysisk kraft sätta dit ett offer riskerar empati och patos hos de oftast nödvändiga åskådarna.

Kreativitet

Kreativitet uppskattas av mobbare och dess medlöpare i utformningen av de kränkande handlingarna. De allra mest kreativa handlingar kan innebära ett skeende av hjälpsamhet och kamratlighet. Detta kan vara bilden läraren uppfattar i en skola, medan mobbarna och de invigda medlöparna vet att den hjälpsamma handen eller röster avgivna i omröstning är bara ett hån.

Uppsåt

Mobbning utan uppsåt, där vissa upprepade handlingar riktade mot en kränkt individ kan uppfattas som sårande, saknar ofta den bottenklang som den riktiga mobbingen innebär. Vidare, om kränkande handlingar faktiskt utförs utan uppsåt, finns en mycket stor risk att handlingarnas onda värde går åskådarna helt förbi. Med andra ord, skulle detta vara ett exempel på misslyckad mobbing.

Åsamka skada

Även den minsta mobbingen kan vålla obehag och skada hos den mobbade individen. Tagen som en enskild handling kan mobbade handlingars möjliga skada eller obehag, även för en invigd åskådare, eventuellt avfärdas som minimalt. Vad som blir osynligt, och speciellt för lärare, är mönstret. Detta är mobbarens och medlöparnas särskilda njutning. Bara de, och självklart den mobbade, känner till det upprepade mönstret. Det kan till och med hända att en planlagd mobbing, där ett fåtal incidenter redan har inträffat, kan förbli ouppmärksam av offret, medan mobbarna smider ännu allvarligare ränk.

Rekrytera medlöpare

Mobbning kan ofta vara en läxa i ledningsegenskaper. Den kreativa mobbaren kan rekrytera aktiva medlöpare som, i bästa fall, kan utföra handlingar åt honom. Dessa medlöpare riskerar att bli upptäckta medan "gudfadern" kan njuta i skymundan.

Glöm inte Ijime

I Japan, även här med internationellt sett mycket låg förekomst av mobbing, har forskarna tillagt en dimension till mobbing de kallar för 'ijime'.

Ijime refererar till en subtil, indirekt, osynlig form av mobbning. Den är systematisk och regelstyrd i den mening att maktutövandet sker som en lek eller spel som kräver insikt av själva offret. För att kunna bli fulländad måste offret invigas i spelets regler. Subtiliteten bygger på att medan offret till slut begriper den kompakta sammanslutningen som riktas mot sig, uppfattar omgivningen antingen att sådant INTE är fallet, det vill säga, att den utsatta är faktiskt utsatt, eller, i bästa fall, att handlingarna helt misstolkas som välvilja (i stället för förtäckt illvilja).

Strategier vid nekande

En mobbare skall alltid neka sin mobbning. Samtidigt borde mobbaren alltid erkänna att "något har hänt", men absolut inte som offret framställer det. Här gäller för mobbarna att även rekrytera sina föräldrar. I stället för att invänta tillfället där vissa handling måste nekas, är det smartare av en mobbare att föregå ett samtal från skolan genom att påtala för sina föräldrar hur skolan begår orättvisa genom falska anklagelser. Denna strategi innebär att den dag skolan kontaktar en förälder intar denne en tidig försvarsställning mot sitt barn. Han eller hon har ju redan pratat om det.

Vilsledande manövrer

En fulländad mobbning innebär att mobbarna lyckas med sina upprepade små-medel framkalla en total frustrations/aggressionsrespons hos offret. Om offret tappar besinningen och går någon form av bärsärkagång är sannolikheten rätt stor att skolan vidtar åtgärder mot offret i stället för mobbarna.

Ett slutord

Som läsaren förstår är reglerna ovan angivna i ironiskt syfte. Varje exempel, som syftar till hur mobbning kan begås, finns återspeglad i verkligheten. Mobbning är inte ett spel eller lek. Varenda handling som ingår i ett mobbningsmönster kan förekomma som en strof i de många maktlekar barn kan ägna sig åt. Hur annars kan svenska skolbarn enkelt kunna särskilja rumpknullad fläskfilé som ett inte illa menat tillmäle medan användning av ett så oskyldigt ord som mamma kan uppfattas med avsikt att såra.

Cecilia Brusewitz

Informatör, Riksförbundet Attention

“De är ofta ensamma och ivriga att få vänner på vilket sätt det än må vara. Och de rigida reglerna gör det faktiskt möjligt att ”lyckas” med de uppdrag man får. I gengäld får man vara med. Tillsammans.”

SKOLGÅRDENS SÄRSKILT UTSATTA BARN

Jag vaknar en natt av jämmer från dotterns rum. ”Magsjuka” är första tanken som far genom det luttrade föräldrahuvudet. Jag rumlar in i åttaåringens rum för att krama, klappa, kanske hämta en hink? Dottern är inte magsjuk. Men ont i magen, det har hon. ”Liksom inte i magmagen”. I musklerna. Jag frågar om hon har slagit i något eller kanske tagit ut sig på gympan? Nej, inte slagit i. Och gympa har hon inte haft på ett par dagar. Men det kan ha varit situpsen, säger hon. Situpsen? Ja, hon gjorde situps idag på fritids. 100 stycken närmare bestämt. Men du hade ju inte gympa, undrar jag och försöker förstå. Nej, inte på gympan. På rasten. Linda, den absolut populäraste tjejen bland alla treor, hade sagt åt dottern att göra 100 situps, och om hon klarade det så skulle hon få sitta med Linda och de andra på mellis och då gjorde min dotter - utan en enda vän i hela världen - det. Så klart. Men sedan hade det varit fullt runt Lindas bord på mellis så dottern hade inte fått plats i alla fall. Men imorgon, säger dottern stjärnögt, så ska hon inte dricka vatten på hela dagen. För om hon lyckas med det så får hon följa Linda till hennes cykel som står mitt på skolgården. Så att alla ser att dem tillsammans gå till cykeln. Över skolgården. Tillsammans.

Jag heter Cecilia Brusewitz och jag är informatör på Riksförbundet Attention. Jag arbetar med att skriva artiklar till vår tidning och hemsida och jag sitter i förbundets olika projektgrupper som alla syftar till att underlätta livet för personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF). Det händer att jag även föreläser om vår intresseorganisationens arbete för alla människors lika rätt till ett tillgängligt samhälle. Jag brukar då också berätta om mig själv och om min dotter, som båda har ADHD, och hur livet kan te sig när man har funktionsnedsättningen. Det faller sig naturligt att jag gör det. I min historia kan publiken antingen spegla sig och/eller dra lärdom. Man kan säga att mitt arbete går hand i hand med mitt privata liv och det är inte alltför ovanligt när man arbetar i ideella organisationer. Ideellt arbete har inte sällan sin grund i egen frustration och en obändig kraft att verka för ett bättre samhälle för sina barn än det man själv växte upp i eller det som för tillfället erbjuds.

Riksförbundet Attention arbetar för alla åldrar, i alla delar av samhället och är inte begränsade till barns situation men våra barnmedlemmars ofta utsatta läge är en ofrånkomligt stor del av vårt arbete. Mycket för att vi så väl vet att det är där grunden läggs. Det är i de unga åren man formas och packar sin ryggsäck antingen med misslyckanden eller med framgångar. En ryggsäck som kan bli outhärdligt tung eller en behändig verktygslåda att hämta

adekvata verktyg ur när livet inte går som på räls. Vi på Attention får ofta erfara att just ”våra” barn riskerar att få den tyngre varianten eftersom de möts av bristande förståelse för just deras särskilda behov och förutsättningar och det kan gälla på så många områden i barnets liv, att misslyckanden blir regel och framgångarna få glimrande undantag.

Det många upplever som de mest påtagliga och plågsamma misslyckandena är de som sker i möten med andra. Att inte vara förmögen att tolka, förstå eller hinna uppfatta de ofta subtila signaler som är så stor del av vårt sociala samspel. Och att det innebär att man blir obekvämt, konstigt, besvärlig och i värsta fall ensam. Jag får i mitt arbete dagligen ta del av våra medlemmars svårigheter att få till det i kontakten med andra. Larmrapporter från skolinspektionen som i studier bekräftar att barn med NPF är klart överrepresenterade som mobboffer men också som förövare. Det är tre gånger så vanligt att barn med ADHD mobbar jämfört med barn utan ADHD. Barn med betydande ADHD-symptom blir också själva utsatta för mobbning i betydligt större omfattning än andra - det är tio gånger så vanligt som bland barn utan ADHD. Men mest märker jag det i våra forum och i våra kontakter med våra medlemmar. Förtyvillade föräldrar som står handfallna inför hemmasittande barn och barn som är ensamma och inte hittar umgänge. Eller barn som blir regelrätt mobbade dag ut och dag in från det att de börjar skolan. Det kan ibland tyckas hopplöst. Men det är det inte. Eller snarare; det får det inte vara för alla barn har rätt till en skolgång utan kränkningar och alla har rätt till ett sammanhang.

När jag fick uppdraget att skriva ett kapitel till denna bok visste jag inte riktigt vad jag skulle kunna bidra med. Maktlekar sa mig inte mycket men samtidigt vet jag ju hur skolsituationen ser ut för barn med NPF och det vill jag gärna förmedla. Jag tänkte också att om maktlekar är ett växande problem på skolgårdarna och om det används som maktmedel bland skolbarn så är jag säker på att barn med NPF kommer i kontakt med dem. Deadlinen lades ett par månader fram i tiden och jag lade det på vänt, fortfarande lite osäker på hur jag skulle angripa ämnet.

Ett par veckor senare vaknar jag på natten och tar del av scenariot som jag beskriver ovan. Handfallen står jag i det lilla flickrummet med den – i och för sig familjära – molande oron över mitt barns situation alla dagar som jag överlämnar henne i skolans omsorg och vård. Jag vet ju sedan tidigare att mitt barn inte fungerar med andra barn. Jag vet ju att jag, liksom så många andra föräldrar till barn som min dotter, har ont i magen vid hämtning på skolan för att det är så tungt att se sitt barn sitta själv medan de andra barnen leker tillsammans. Eller mötas av en pedagog som ska berätta vad barnet lyckats trassla

in sig i under dagen i form av konflikter och härdsmltor. ”Kan du prata med ditt barn om det som hände idag” ringer i ögonen medan man snabbt försöker packa sig i väg från skolområdet. Eller senare - när de blir äldre och hämtning inte längre är aktuellt – och man inte riktigt vågar fråga hur dagen varit eftersom man inte riktigt orkar höra svaret.

Jag är så van vid att sitta i olika möten med pedagoger, andra föräldrar och rektorer om hur mitt barn fungerar och varför samspelet inte fungerar med andra jämnåriga. Jag är så van vid att be om förståelse. Jag är så van vid känslan av maktlöshet när jag inte själv förstår. När man vill vädja till sitt älskade barn: ”Snälla, var som alla andra. Sluta vara så barnslig, högljudd, krävande, bestämmande, impulsstyrd, okoncentrerad, fladdrig, envis och... oflexibel! För din egen skull”. Jag är van vid allt det som många föräldrar till barn med NPF ofta tampas med. Men det här var något nytt och jag kunde inte riktigt sätta fingret på var det var. Det var – vilket kan tyckas märkligt men som är en effekt av att vara svältfödd på goda nyheter från skolans värld – någonting som jag upplevde som glädjande i min dotters, egentligen skrämmande, redovisning av skoldagen. Min dotter hade ju på sätt och vis lekt, tänkte jag. Hon hade ju på något sätt varit med andra barn i alla fall? Hon hade lekt. Men leken då? 100 situps? Inget vatten på en hel dag? På uppdrag av ett annat maktfullkomligt barn? Och belöningen som uteblev och som med all säkerhet även skulle utebli dagen därpå? Det var så oerhört manipulativt, kom jag fram till där i mörkret, sittande på dotterns sängkant. Spontana taskigheter och konflikter barn emellan kunde jag på något sätt förstå. Men det här?

Det jag också noterat var att min dotter hade förstått ”leken”. Det här var något hon kunde greppa. Det fanns en tydlighet som andra lekar inte kunde förse henne med. Hon förväntades att göra någonting, hon fick tydliga direktiv och tanken var att det skulle bli ett direkt resultat. Man jobbade sig till sin beskärda del av umgänge. Inga trixiga, svårtolkade signaler. När jag väl landade i min egen säng igen så insåg jag hur oerhört lätta måltavlor just barn med NPF är för den här typen av lekar. De är ofta ensamma och ivriga att få vänner på vilket sätt det än må vara. Och de rigida reglerna gör det faktiskt möjligt att ”lyckas” med de uppdrag man får. I gengäld får man vara med. Tillsammans. Min andra insikt var att jag just hade kommit i kontakt med maktlekar.

Mitt verkliga uppdrag är dock att skriva om just NPF, vad det är och på vilket sätt man kan bli extra socialt utsatt på grund av neuropsykiatrisk funktionsnedsättning.

Om NPF

Vi föds med skiftande förmågor, som naturligtvis går att utveckla i en gynnsam miljö med lagom och rätt stimulans, men våra medfödda förutsättningar skiljer sig åt. De svårigheter som en person med NPF kan ha delar många människor. Det är när svårigheterna blir så stora att de kraftigt påverkar individens utveckling och möjligheter att fungera i samhället som man talar om funktionsnedsättningar - som i sin tur riskerar att bli funktionshinder om man inte får rätt hjälp och stöd.

Inom begreppet neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF) ryms flera diagnoser och tillstånd. ADHD/ADD, Asperger, Tourettes syndrom och OCD/tvångssyndrom är exempel på NPF. Att ha NPF innebär att man kan, i olika grad och på olika sätt, avvika på när det bland annat kommer till att tolka världen, bearbeta information, reglera sin aktivitet, uppmärksamhet och koncentration. Man brukar kalla neuropsykiatriska diagnoser för funktionsdiagnoser, det betyder att man ser till en människas funktioner och förmågor vid en utredning.

Många av dem som får en neuropsykiatrisk diagnos har större problem – i varierande grad - än andra inom följande områden:

- att reglera sin uppmärksamhet
- impuls kontroll och aktivitetsnivå
- inlärnin g och minne
- att uttrycka sig i tal och skrift
- kontrollera motoriken
- att samspe la med andra människor

NPF-moln

Idag pratar man om så kallade NPF-moln. Med NPF-moln menar man att det sällan finns klara gränsdragningar mellan de olika diagnoserna utan att de ofta går i varandra. Det är väldigt vanligt med så kallade blanddiagnoser. En person med Tourettes syndrom kan exempelvis även ha ADHD och autistiska drag.

Diagnoser kan som sagt ge förklaringar till vissa beteenden men det är viktigare att se till en persons unika funktioner, styrkor och svagheter än att förhöra sig om vilken diagnos/diagnoser han eller hon har.

Vad är orsaken till NPF?

En diagnos säger ingenting om bakomliggande orsak till svårigheterna men idag vet vi att det finns en genetisk (ärfli g) benägenhet för NPF i vissa släkter. Svårigheterna behöver inte vara av exakt samma karaktär och de kan variera i grad hos olika personer.

I vissa fall kan NPF orsakas av att barnet utsatts för påfrestningar under graviditeten, förlossningen eller i nyföddhetsperioden. Ibland fungerar inte moderkakan optimalt, och barnet får därmed inte tillräckligt med näring. Ibland föds barnet för tidigt. Det kan också inträffa sjukdomar, till exempel hjärnhinneinflammation, under nyföddhetstiden. De här påfrestningarna brukar man tala om som riskfaktorer. De flesta barn som har varit utsatta för någon riskfaktor under graviditet eller förlossning utvecklas dock alldeles normalt.

Vissa sjukdomar och tillstånd har symtom som kan vara av den art och grad att kriterierna för NPF kan vara uppfyllda men det är sällan man finner någon bakomliggande medicinsk sjukdom till NPF.

NPF orsakas inte av dålig uppväxtmiljö men en ogynnsam omgivning kan göra att svårigheterna förvärras. Det uppstår lätt negativa spiraler med relationsproblem och dålig självkänsla hos föräldrar och barn som följd. Men det fungerar också tvärtom. En bra miljö med förstående anhöriga, vänner, lärare, chefer och arbetskamrater kan minska symtomen och gör det lättare att leva med de problem som finns.

Hur fastställs en diagnos?

De neuropsykiatriska diagnoserna bygger på vetenskapligt framtagna kriterier som utgår ifrån hur en person fungerar inom vissa områden. Vid en utredning undersöker man exempelvis förmåga till uppmärksamhet och socialt samspel. För att undvika att normaltillstånd diagnostiseras som funktionsnedsättningar är diagnoskriterierna för NPF stränga. Utredningar utförs av specialistteam med psykolog, läkare och om det gäller ett barn även en pedagog. Ibland medverkar även andra yrkesgrupper, såsom logoped, sjukgymnaster och arbetsterapeuter.

Utredningen består av medicinsk undersökning, olika tester samt intervjuer med personen som utreds och anhöriga. Om det gäller ett barn intervjuas även förskole- eller skolpersonal. Diagnostiseringen av vuxna kräver att man bedömer både den aktuella situationen och symtom under uppväxten.

Varför diagnos?

Det främsta syftet med utredningen och diagnostiseringen är att skapa förståelse för personens förutsättningar. De kan vara vägledande och hjälpa en person att kartlägga sina styrkor och svagheter och därmed få och begära hjälp utifrån sina behov. Det kan också vara lättare för omgivningen att söka kunskap och få förståelse för en persons särskilda livsvillkor om det finns en diagnos.

Varför diagnostiseras så många idag?

Det är viktigt att se diagnoser i sin kontext särskilt när man förfärad sig över att det är så många idag som diagnostiseras och menar att det är en diagnoshysteri som sprider sig över världen. Det finns många andra diagnoser och sjukdomar som är nära förknippat med det samhälle vi lever i. Diabetes, och hjärt - och kärlsjukdomar ökar också i det samhälle vi har. Vissa personers svårigheter och känsligheter blir helt enkelt tydligare beroende på var och när man lever.

Olika tider och olika kulturer ställer alltså olika krav på individen. Man kan säga att vissa karaktärsdrag uppskattas mer eller mindre beroende på samhällsklimat. Det innebär att vissa styrkor värderas högre i vår tid medan andra kanske premierades mer förr eller uppskattas mer i en annan kultur. I Sverige, liksom i stora delar av världen, lever vi i en tid där social kompetens, förmåga att organisera och att självständigt driva projekt värderas högt. Det innebär att de som har svårigheter med just de momenten lätt faller ifrån. I dag väntas alla unga medborgare klara en tolvårig skolgång med mycket självständigt arbete och kunna prestera i stora barngrupper som tenderar att bli stökiga. Barn och unga vuxna förväntas sortera och filtrera stora mängder information och vuxenvärlden är alltmer frånvarande. Stressen och arbetstempot i samhället slukar tiden för många vuxna och unga blir lämnade att uppfostra varandra. För många barn blir det en övermäktig uppgift särskilt om man har brister i de funktioner som gör omvärlden och de stora sammanhangen begripliga.

Det var bättre förr..?

Det är lätt att snegla tillbaka på den tid där människor ofta var begränsade i sina livsval och mena att det på många sätt gjorde tillvaron enklare för de som har svårt att hantera det komplexa samhälle vi lever i idag. För bara hundra år sedan var mycket förutbestämt redan vid födseln. Som flicka hade du kanske en utstakad levnadsbana redan från det att du föddes. Du skulle kanske bli någons fru och ta hand om barn. Du kanske inte hade förväntningar på dig att klara studier och sedan göra karriär. Att exempelvis vägra äktenskap och vilja förkovra sig ansågs märkligt och många kvinnor med de ambitionerna mötte motstånd. Som sagt; olika tider och idéströmningar ställer olika krav på oss.

Idag är världen ett smörgåsbord där du ska välja rätt inriktning och ha tydliga målbilder. Det finns lite tid till eftertanke och många unga känner en stark prestationsångest inför att inte duga, passa in. Ibland kan man tänka att det snarare är samhället än individerna i det som uppfyller kriterierna för diverse NPF-diagnoser. Är det inte snarare vårt samhälle som lider av bristande impulskontroll och att vissa människor reagerar på det på ett sunt sätt? Som har svårt att hänga med i det höga tempo som råder idag? I en kultur med speeddejting och arbetssökarauditions är det inte naturligt att personer som har svårt att vara sociala kameleonten särskilt utmärker sig? Och att exempelvis flickor som tar plats och inte fogar sig i de ganska snäva ramar som kvinno- rollen innebär idag får svårt att hitta en plats?

Samhället måste anpassa sig efter alla individer. Alla måste få vara med och ju mer likformad skolan och arbetsmarknaden blir desto svårare är det för dem som har andra förutsättningar att få sina behov tillgodosedda. Kunskap är nyckel till att kunna möta alla människor och kunskap om vad NPF innebär är nödvändig för att vi ska kunna göra skolan, arbetslivet och fritiden tillgänglig för alla.

Det dolda

Det paradoxala med NPF är att det är osynliga funktionsnedsättningar som ger synliga konsekvenser.

Många med NPF får ta konsekvenser för sina tillkortakommanden även om de är lika skyldiga till sina begränsningar som en döv som inte förmår höra eller en blind som inte kan se. Att kräva av ett hyperaktivt barn att sitta still och koncentrera sig kan vara lika fruktbart som att be ett blint barn att läsa

från tavlan. Det kan låta drastiskt men det är viktigt att omgivningen förstår sitt ansvar när det kommer till att stödja och anpassa skola, arbetsplats och förhållningssätt till personer med NPF. Man skulle aldrig kräva av en person med amputerat ben att springa maraton på samma tid som en fullt frisk och vältränad person, men vi har förväntningar att en person med exempelvis ett nedsatt arbetsminne ska klara teoretiska, självständiga studier som en person utan nedsatt arbetsminne. Arbetsminnet är inte synligt och svårt för omgivningen att bedöma medan det amputerade benet är svårt att förbise. På samma sätt förväntar vi oss att alla ska förstå oskrivna sociala spelregler.

Spelets regler

På många sätt är ADHD och Asperger sociala funktionsnedsättningar. För en person med ADHD kan den bristande impulskontrollen i kombination med uppmärksamhets- och koncentrationssvårigheter göra att det är svårt att "hinna" läsa av sin omgivning. Man kan ge ett splittrat intryck och vara intensiv på ett sätt som blir störande för omgivningen. Barn med ADHD har en tendens att inte lyssna på sina kompisar och avbryta, ta i för hårt, vara för "på" och vara ovilliga att släppa kontrollen över leken. De kan vara beredda att lämna leken om de inte får bestämma och i omgivningens ögon så har ofta barnet själv stor skuld i sin oförmåga att skapa fungerande relationer. För en person med Asperger är det snarare svårigheten att tolka omvärlden som försvårar kontakten med andra. Det klarspråk en person med Asperger behöver används sällan. Vi använder oss av liknelser, underförstådda frågor, ironi och metaforer som för en person med Asperger kan vara ett omöjligt chiffer. Att inte förstå sin omgivning innebär ofta en stark frustration och vanmakt vilket kan leda till utbrott som andra inte förstår grunden till. Många föräldrar till barn med ADHD och Asperger har fått höra av förskolan och skolan att barnet själva straffat ut sig ur kompisgemenskapen genom sitt sätt att vara och bete sig.

Ett stort problem är ofta just barnets oförmåga att släppa kontrollen över leken. Många barn med NPF vill bestämma allt för att det är så svårt att föreställa sig vad som kan hända om inte allt är i förväg planerat. Leken blir för många skrämmande eftersom den inte följer tydliga mönster och ritualer. För barn med bristande förmåga till ett flexibelt abstraktionstänkande blir den fria leken oerhört svår. Det kan många som arbetat med barn med exempelvis ADHD och Asperger intyga om. Den styrda verksamheten i klassrummet kan fungera med hjälp av tydligt framförda förväntningar och rutiner medan rastens krav på socialt samspel och blir överväldigande för barnet som lätt kan hamna antingen i konflikter eller snarare försvinner i en egen, ofta ensam värld. Här

är vuxenvärldens ansvar stort. Här måste barnet få hjälp med att förstå de sociala regler som för många är självklara eller enkla att ta till sig. Liksom vissa är omusikaliska, har nedsatt förmåga att lära sig läsa och skriva eller inte är medfödda atleter så kan vissa ha en bristande förmåga att tolka det sociala spel som vi ständigt befinner oss i. Ett spel som definierar såväl oss själva som omgivningen. Att förmågan är nedsatt innebär inte att barnet inte kan lära sig. Liksom man anpassar undervisningen till ett barn som har läs- och skrivsvårigheter så ska det pedagogiska arbetet anpassas till olika barns skiftande sociala förmåga. Om vuxenvärlden inte finns där och stöttar, och i viss mån även regelrätt lär ut och informerar om hur vi på bra sätt kan umgås med varandra, så riskerar barn med samspelsvårigheter att själva utveckla mindre lyckade strategier för att - i värsta fall överhuvudtaget synas.

Just de mekanismer som finns i maktspelekar är, som jag nämnde i exemplet med dottern, tacksamma för barn som har svårt med det flytande och spontana. Därför är det extra viktigt att man är uppmärksam på förekomsten av lekar som inte syftar till gemenskap i egentlig mening, utan snarare handlar om att kränka och styra någon, för att på så sätt stärka sin egen position.

Riksförbundet Attention kommer med intresse följa det fortsatta arbetet med att förhindra kränkningar av våra redan utsatta skolgårdsbarn, och naturligtvis av alla barn med diagnos eller utan. Vi uppmuntrar arbete som syftar till att upplysa och uppmärksamma vuxenvärlden om det som på ytan kan se ut som fri lek på lika villkor. Liksom våra barn bär på en dold problematik med synliga konsekvenser, så kan dolda maktstrukturer som cementeras i unga år få konsekvenser som vi i längden inte kan blunda för.

Amir Srebrenikovic

Lärare i Geografi, Historia och Samhällskunskap, Coach

“Resultatet av min undersökning har kommit att för alltid förändra min syn på elevernas, till synes, oskyldiga lekar i skolan.”

MAKTLEKAR - MED DOLD AGENDA

Inledning

För tre år sedan skrev jag under min tid som lärarstudent en Kandidatuppsats. Uppsatsen behandlar *Slavleken*, en maktlek bland skolbarn, men med kopplingar till organiserad kriminalitet. Jag upptäckte en struktur som rekryterar barn i skolorna med hjälp av gåvor och våld. Rekryteringen sker i åldrarna 11-17 år i våra skolor mitt framför ögonen på de vuxna. Resultatet av min undersökning har kommit att för alltid förändra min syn på elevernas, till synes, oskyldiga lekar i skolan.

I detta kapitel kommer jag att redogöra för min undersökning och hur destruktivt det är med maktlekar som har en dold agenda. Parter utanför skolan utnyttjar barn med hjälp av maktlekar till att begå brott. Min undersökning har bidragit till insikten att maktlekar i vissa fall kan vara en inkörsport till kriminalitet. Det är en verklighet som elever i flera av Sveriges skolor lever med i dag. Det är också en verklighet som vuxna förväntas förändra med sina aktiva ingripanden. För att dessa ingripanden ska kunna ske krävs det att korrekt information når ut till rätt personer, som exempelvis skolpersonal och föräldrar. Vi måste lära oss att tyda de tidiga varningssignalerna som avslöjar vad som håller på att ske.

Maktlekar

Maktlekar har en längre tid förekommit i olika former bland barn. Det har medfört en sorts trivial inställning hos vuxna och barn till lekarna. När den här typen av lekar äger rum kan de verka oskyldiga eftersom barnen skrattar och verkar delta frivilligt. Det som inte framgår är barnens rädsla, utanförskap och maktlöshet om de väljer att inte vara med. Det är därför vissa barn accepterar lekarnas villkor, att bli slagna, förnedrade och anta utmaningar som leder till att de måste förnedra andra. Det är priset de betalar för att bli accepterade av andra barn. När maktlekar utövas av skolbarn, leder det till att skolan blir den givna miljön för mängder av destruktiva beteenden.

Skolan

Skolan har ett ansvar att se till att barn vistas i en trygg miljö. Den är en viktig del av deras tillvaro och studietid. Det innebär att vuxna på skolan förväntas vara uppmärksamma på de företeelser som kan vara kränkande och leda till en

otrygg miljö för eleverna. Det som vuxna i skolor runt om i Sverige kan uppfatta som gruppstärkande, underhållande och gemenskapsbildande lekar kan istället ha motsatt effekt. Förståelsen kring dessa lekar blir viktig när barnen spelar om makt, rätten att befalla och skyldigheten att lyda. Med illvilliga avsikter och en dold agenda kan dessa maktlekar få förödande konsekvenser för enskilda barn. Det som gör det ännu värre är att dessa maktlekar förekommer i skolan, under skoltid och fullt synligt för de vuxna.

Vuxna

Vuxna i skolorna förväntas göra aktiva ingripanden för att motverka skadliga beteenden. Samtidigt som informationen om maktlekarnas varningssignaler inte nått fram. Det är mycket begärt att en person ska uppmärksamma tecken på destruktiva företeelser som han eller hon inte har informerats om. Dessutom handlar det om antalet vuxna i skolorna, deras arbetsvillkor och tid. För få vuxna med för lite tid ska övervaka raster och ha uppsikt på allt som sker. Betydelsen av vuxnas närvaro i skolorna blir allt angelägnare när det visar sig att kriminella systematiskt utnyttjar barnens maktlekar. Kriminella strukturer utnyttjar barnens legitimering av maktlekar till att kunna få dem att begå brott. De lyckas med detta eftersom barnen känner en skyldighet att lyda när de förlorat i maktleken.

Orsaken bakom undersökningen

Kopplingen mellan maktleken vid namn *Slavleken* och den kriminella strukturen undersöktes under min Verksamhetsförlagda utbildning (VFU) år 2008. Allt började när jag uppmärksammade hur en 12-årig elev umgicks med 15-åriga elever. Det var underligt med tanke på att det vanligtvis brukar vara svårt att umgås när det är tre år mellan eleverna. Att jag uppfattade det som underligt var minnena från min egen skolgång när 14-åringar i skolan försökte umgås med 15-åringar. Det var en omöjlighet för 14-åringarna betraktades som barnsliga. Samtidigt ser jag en 12-åring framför mig som av allt att döma har samma status som 15-åringarna han umgås med. Jag misstänkte att något inte stod rätt till och började fråga andra elever om det jag hade sett.

Under min VFU-period satt jag ofta där eleverna vistades under sina raster. Jag försökte få tag i de elever som inte hade gått till sina lektioner för att hjälpa dem att ta igen i ämnen som de hade svårigheter med. Det ledde till att jag byggde upp ett förtroende mellan eleverna och mig. När jag började ställa frågor om den unga eleven som jag sett tidigare svarade de; ”*Han kan ha förlorat i slavleken och är nu deras flygare.*” I samma stund ville eleverna att jag skulle försäkra

dem att ingen skulle få reda på att de sagt något om detta till mig. Deras rädsla var en tydlig signal på att det var något riktigt allvarligt som pågick. Efter att jag garanterat eleverna deras anonymitet gick de med på att intervjuas. Min undersökning ledde till avslöjandet av en kriminell struktur som rekryterar elever under skoltid.

Slavleken

Nedan kommer Slavleken (även kallad *Nadish*) att beskrivas för att kunna visa vilka signaler de vuxna i skolorna ska vara vaksamma på. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att barnen är väldigt påhittiga och kommer att hitta på nya sätt när de märker att vuxna på skolan förstår vad de håller på med. Av den anledningen är det viktigt att observera alla typer av spel där en elev skiljs åt som vinnare och en som förlorare med fler än två deltagare. Förhoppningsvis kan de tecken som beskrevs för mig av eleverna kring slavleken, vara en hjälp för andra i identifieringen av denna allvarliga maktlek.

Slavleken går ut på att välja ut en som ska få befalla (Kung) och en som förväntas lyda (Slav). Detta kan gå till på olika sätt, med hjälp av tärningar eller två olika kortspel kallade Kungen respektive President. Eleverna berättade för mig att det egentligen inte spelade så stor roll vad de använde så länge det resulterade i att få fram en vinnare och en förlorare. Det som istället är viktigt att uppmärksamma är den karaktäristiska samlingen av elever. Flera elever står och tittar på när tre till sex elever spelar något till synes oskyldigt som kort. Detta har tidigare inte gett lärare någon anledning att misstänka något.

Eleverna beskrev den press som läggs på deltagarna när så många andra elever följer valet av Kung och Slav. Ingen vill dra sig ur och framstå som feg inför kompisarna. Det kan även ske utan en större samling av elever. Goda vänner kan sätta igång slavleken utan att andra vet om det och då blir det svårare att upptäcka. Dessutom kan det bli svårt att urskilja när exempelvis fyra elever spelar kort och har kul eller när de försöker få fram en kung och en slav.

När en kung och en slav har valts ut förväntas kungen befalla något som slaven måste utföra. Det som gör denna lek så populär är att du med hjälp av endast ett kort kan få möjligheten att befalla någon och denne måste lyda. De uppgifter som eleverna beskriver som mest vanliga är att hämta vatten åt kungen, massera axlarna i tio minuter eller bära böcker från skolan till hemmet. Bara tanken att kunna befalla någon, att betjäna dig inför andra, leder till att fler vill medverka och spela. För en dag har eleven chansen att vara kung och uppmärksammas av andra på skolan. Så långt kan slavleken verka oskyldig och

relativt ofarlig. Det är för att vi inte tar hänsyn till från vem dessa befallningar egentligen kommer och under hur lång tid slaven är bunden av sitt kontrakt.

Rättigheter som insats

För en elev som deltar i leken utan att ha förstått reglerna ordentligt kan konsekvenserna vara förödande. Eleven kan komma att vara slav i en vecka och behöva göra riktigt förnedrande eller olagliga handlingar. Undersökningen visade hur utbredd slavleken var på skolan. Elevernas likgiltiga inställning och axelryckningar, när jag nämnde slavleken, var signaler på att detta hade pågått en längre tid och ansågs vara helt normalt. När något destruktivt som slavleken betraktas som vardag har det gått alldeles för långt. Samtidigt kan denna normalitet leda till att elever inte väljer medspelare med omtanke och att de inte vågar avsluta ett pågående spel. Eleverna känner ett tvång att lyda allt som kungen befäller. Ett vanligt förekommande uttryck från eleverna var att de som börjat spela får skylla sig själva, oavsett vilka konsekvenserna är. Grunden för slavleken är att vara beredd på att förlora alla egna rättigheter och lyda utan att ifrågasätta, eftersom andra medspelare valt att riskera sina rättigheter. Vid en eventuell tveksamhet börjar de andra medspelarna att kalla eleven för fegis och sedan inleder publiken sina påtryckningar. Till slut inser eleven som har förlorat att det inte finns någon möjlighet att avstå och utföra befallningen.

Att en elev börjar tveka innebär att befallningen strider mot elevens rättsuppfattning. Befallningen kan vara förnedrande eller olaglig, men eleven måste ändå lyda. Det är starten på en olycklig händelsekedja där eleven berövs sin möjlighet att bestämma över sina handlingar. Längden av slavkontraktet och från vem befallningarna kommer spelar en stor roll. En elev kan beordras att vara slav en hel dag, vecka eller en månad. Dessutom kan eleven befallas att utföra destruktiva handlingar. Eleven förlorar sina rättigheter, en längre eller kortare tid. Hur illa det kan sluta beror på vem/vilka eleven väljer att inleda slavleken med.

Dold agenda

Min undersökning visade att vissa elever lurades att spela slavleken. De lurades in i ett kortspel där de tre övriga medspelarna blandat korten till egen fördel. När dina egna vänner nöjer sig med att befälla att du masserar dem, kan andra elever beordra dig att förstöra något i skolan. Handlingen leder till att eleven får acceptans av de andra eleverna och dennes status förbättras. Det är vanligt förekommande att en elev söker upp den grupp av elever som betraktas som tuffa i skolan. Anledningen till det är möjligheten för en elev att

kunna bevisa att han inte viker sig, oavsett vilken befallning han får. Eleverna i undersökningen beskriver detta som ett försök att få bevisa sitt mod för att få umgås med de tuffa eleverna.

Eleverna berättade om förlorare i slavleken som får befallningen att stjäla kläder. De ska stjäla ett klädesplagg från en butik och sedan ge det till kungen. Det förekommer att elever som blivit slavar springer fram till lärare och kallar dem skällsord. Det kan även förekomma fysisk kontakt där en elev som förlorat i slavleken måste slå till en lärare. För en lärare som blir utsatt för slag eller glåpord kan handlingen uppfattas som konstig och oförståelig. Däremot är handlingarna fullkomligt förståeliga för den som har lärt sig tolka varnings-signalerna på en pågående slavlek. Elever som utför dessa handlingar är i sig offer då de försöker såra andra för att själva kunna bli accepterade. Här anser jag att det finns ett behov av att inte agera för snabbt och att endast skälla ut eleven. Det finns goda skäl att se efter om det egentligen döljer sig något större bakom dessa handlingar.

Elevernas dilemma

Det är frestande att betrakta elever som gett sig in i slavleken som lättleda eller destruktiva. Men vi kan istället se dem som offer för ett större system. Det handlar om ett system som har gjort det mätbart för elever att visa sitt mod. Om en elev har varit tvungen att göra något riktigt jobbigt kommer denne att vänta på sin chans att kunna befälla den tidigare kungen. Det leder till ett ännu värre straff och så fortsätter det. Samtidigt är eleverna fast i tanken, att om de drar sig ut ur leken är det lika med att bli utfrys. Kan eleverna välja att inte delta i slavleken om det är det som avgör om de ska bli accepterade som en i gänget på skolan? Det är ett svårt val som eleverna ställs inför.

Makt

Eleverna har fått lära sig känna på vad *makt* är utan att riktigt förstå hur den verkar. Elever och vuxna i samhället använder sig av makt dagligen för att kunna förverkliga sina avsikter. Förmodligen vet de flesta att makt handlar om att kunna bestämma, men hur kommer det sig att någon lyckas bestämma och att den andre lyder? Det är förståelsen för hur detta går till som kan leda till att vuxna och elever kan börja påverka sin livsmiljö. Jag vill förtydliga hur makt uppstår och vidmakthålls för att göra elevernas situation i slavleken enklare att förstå.

En fundamental definition av makt är förmågan att få något att hända. Det innebär att en person eller grupp kan åstadkomma en social förändring i liten eller stor skala. För att få sin vilja igenom med hjälp av makt krävs det något mer, det krävs att någon eller några erkänner maktanvändningen. Det kallas för att *legitimera* makten, att erkänna den som giltig (Fredrik Engelstad, Vad är makt? Studentlitteratur 2006). För att det ska kunna ske måste någon eller några ha valt att följa istället för att gå sin egen väg efter egen vilja. Lydnaden kan åstadkommas med pengar, information, hot om våld eller numerär överlägsenhet. Det är främst de två senaste som förekommer i slavleken.

Med hjälp av hot om våld kan elever se till att skapa ett klimat där de får andra elever att lyda. Det innebär att de utsatta eleverna har sett eller hört att de som hotar med våld också kan genomföra hotet. Ibland räcker det inte med att hota ensam utan det behövs hjälp från flera i skolan. Om *alla* tycker att det ska vara på ett visst sätt eller om *alla* kommer att frysa ut eleven kan det få en honom eller henne att lyda. Enbart vetskapen om att kunna få denna inbillade massa mot sig är tillräckligt för att lyda. Det råder en rädsla hos elever i skolorna att hamna utanför och bli utfrysta.

Maktstruktur i slavleken

Elever befinner sig i en skolmiljö där popularitet och status avgör identiteten. Avgörandet om popularitet och status ligger helt hos andra. Det innebär att eleverna gärna vill visa upp sina kunskaper, sin skicklighet, mängd vänner eller fysiska styrka. Dessa är några av de mer vanliga kategorierna i skolorna som kan avgöra en elevs status. Med detta som bakgrund blir orsaken mer förståelig till varför diverse maktlekar dyker upp. I slavleken förväntas du inledningsvis visa mod genom att delta och våga spela med dina rättigheter och fria vilja som insats. Sedan kan du nå högre om du utför allt mer riskabla och destruktiva uppdrag.

Genom att delta i maktlekarna legitimerar eleven hela strukturen där elever konkurrerar om acceptans. Det finns även de elever som aldrig skulle vilja och inte heller känner ett behov av att delta i maktlekar. De erkänner inte maktlekar som ett giltigt sätt att få acceptans eller också att de är trygga i sig själva och inte söker andras acceptans. Det är bristen på denna motståndskraft hos eleverna som slavleken och dess utövare utnyttjar. Om en övervägande majoritet bland eleverna på skolan anser att slavleken producerar en giltig statusbildande produkt, är det mer troligt att elever kommer vilja delta. Om däremot en övervägande majoritet anser att slavleken är barnslig kommer ingen att vilja utföra den. Eleverna berättar att det är vad som händer i gym-

nasiet. I gymnasiet avtar slavleken och fördöms av samma medlemmar som under sin tid på högstadiet deltog. Det innebär att något ser till att hålla leken vid liv i en miljö samtidigt som leken kan dö ut när det sker ett miljöombyte.

Makt – miljö

Slavleken och liknande maktlekars förekomst beror på vilka eleverna väljer att umgås med. Ett val som kan avgöra hur en elev kommer att utveckla sitt beteende i skolan. Michel Foucault använder begreppet *Diskurs* och definierar det som en norm, en form av förebild eller en riktlinje. Normen är vad individen ska sträva efter. Det är en process där individen i slutänden frivilligt anpassar sig till normen. Således innebär det att den som har makten att avgöra diskursen också har makten att fastställa vad normen är. Resultatet blir att andra får anpassa sig efter den fastställda normen och det är med andra ord makt. En elev som vill bli accepterad måste spela med den grupp denne vill ingå i. Det innebär att eleven kommer att anpassa sig och anstränga sig för att kunna tillhöra gruppen. Däremot är det inte säkert att eleven kommer att ingå i gruppen på lika villkor. Han kan istället komma att utnyttjas. I min undersökning har det framkommit att elevernas acceptans för slavleken utnyttjas av kriminella grupper som ingår i en struktur som kallas för *Boss och flygare*. Det är en företeelse som verkar i och utanför skolan med att rekrytera barn till att begå brott.

Boss och flygare

Boss och flygare har en pyramidliknande struktur som liknar slavleken. Båda företeelserna går ut på att en befäller och en lyder, fast i Boss och flygare sker detta på olika nivåer. För att tydliggöra den kriminella strukturen kommer varje nivå att nedan presenteras enskilt.

En Boss och flygare-pyramid består av en eller upp till tre yrkeskriminella på omkring 17-23 år som kallas för *Boss*. Dessa personer är allmänt kända hos ungdomarna i deras närmiljö för deras våldsbenägenhet. När de inte utför rån har de hittat andra sätt att få in pengar på. Det kan handla om allt från mindre narkotikatransaktioner till att få ungdomar att stjäla och sedan sälja kläder. Med hjälp av deras så kallade kända namn ser de till att rekrytera omkring fyra 17-åringar. 17-åringarna är väldigt måna om att få ingå i de äldre pojkar-nas krets och vill gärna bevisa sitt mod. De får i uppdrag av Bossen att hitta fyra 15-åringar var. 15-åringarna ska rekryteras med hjälp av Bossens kända namn eller genom att lockas med pengar. 15-åringarna kan även komma att rekryteras genom hot om våld.

När 15-åringarna har rekryterats får de en beställning från Bossen via 17-åringarna. De ska stjäla ett givet antal märkeskläder. Efter denna beställning händer det något, antingen på grund av att 15-åringarna inte vill riskera att åka fast eller för att Bossen bestämt ytterligare rekrytering. 15-åringarna börjar rekrytera nedåt i åldrarna för att kunna vidarebefordra beställningen av märkeskläder. Konsekvensen är att de rekryterar fyra 11-12 åringar var för att se till att beställningen utförs, dessa kallas för *flygare*. I en pyramid kan det finnas upp till 64 aktörer som är inblandade. Än idag finns det ingen klar bild över hur många pyramidstrukturer det finns. Det finns två uppenbara anledningar till att 11-12 åringar rekryteras. De får ingen anmärkning i något register om de skulle åka fast för snatteri och de kan därför åka fast flera gånger. Den andra anledningen är att 11-12 åringarna snattar medan 15-åringarna begår allvarligare brott.

Tanken bakom dessa olika nivåer är osynlighet för de olika aktörerna. Bossen existerar utan att behöva synas. 17-åringarna kan rekrytera 15-åringarna eftersom de umgås på ungdomsgårdar eller på fritiden. Till slut kan 15-åringarna rekrytera 11-12 åringar i skolan under skoltid framför lärarna utan att någon misstänker något. Varför skulle det vara misstänkt om en 15-åring och en 12-åring umgås varje rast? De går trots allt i samma skola. Det är just denna naiva inställning som gör att rekryteringen lyckas. I min undersökning berättar kuratorn hur personalen på skolan omedelbart uppmärksammade tre 17-åringar som tidigare gått i skolan och nu *bara skulle hälsa på*. Detta har den kriminella strukturen Boss och flygare lyckats undgå genom att låta 15-åringarna rekrytera i sina egna skolor. Även polisen kom att uppfatta allvaret med denna struktur. Lotta Thyni är gruppchef för Botkyrkapolisen och övergripande ansvarig för en brottsförebyggande verksamhet riktad mot ungdomar. I undersökningen berättar Thyni hur polisen inledningsvis var skeptiska till att denna struktur existerade för att senare se tydliga tecken på dess existens.

Rekryteringsväg

Rekryteringsverktyget som 15-åringarna använder är oftast slavleken. De försöker få 11-12 åringar att vilja delta i slavleken och hyllar dem för deras mod när de sedan gör det. 15-åringarna använder slavleken eftersom de yngre eleverna redan har en förståelse för villkoren: slaven måste utföra det kungen befäller. När de inblandade 15-åringarna sett till att fuska ställs den unga eleven mot väggen utan val. Befallningen är: *Gå och stjäla en sådan jacka med den färgen*. Om eleven skulle tveka så följer hot eller lockelse om att få bli en medlem i gänget. När eleven väl har tagit en jacka ser 15-åringarna sin chans att rekrytera. De kan inte använda sig av fusk flera gånger i slavleken utan att

12-åringen börjar misstänka något. Istället börjar de hylla eleven för dennes mod att stjäla och bjuder eleven på tillhörighet och pengar. I vissa fall har även narkotika gjorts entré, där eleven fått betalt för varje plagg med hasch och blivit beroende.

Hotfulla inslag

De yngsta i pyramiden som rekryterats kommer vid något tillfälle att ändra sig och vilja sluta stjäla. När det händer visar det sig att flygaren får utstå hot och misshandel. De hot som riktas kan vara mot flygaren men också mot familjen. I ett fall hotades flygarens syskon med att bli slagna och blev sedan också misshandlade när han vägrade att stjäla. I min undersökning beskriver en elev ett fall där en flygare fick ett besök i hemmet. Innan flygaren hade kommit hem trängde sig ett gäng med äldre ungdomar in i lägenheten, misshandlade föräldrarna och tog smycken. Dagen efter kom 15-åringarna fram till flygaren i skolan och förklarade att de var skyldiga till inbrottet. Anledningen var att flygaren inte ville fortsätta med att stjäla åt gruppen. Inbrottet resulterade i att flygaren fortsatte stjäla.

När jag började arbeta som gymnasielärare upptäckte jag att elever hittat min undersökning och ville prata om slavleken samt Boss och flygare-företeelsen. Eleverna delade med sig av egna upplevelser och en av eleverna berättade att hon blivit upprörd och hotad. Hon berättade att hon inte själv var direkt inblandad, men hennes pojkvän var det. Han var en 15-åring som inte längre ville rekrytera 12-åringa flygare och heller inte råna mer. De som ringde henne var 17-åringar som berättade att det vore bäst om hon kunde övertala pojkvännen att fortsätta. Det skulle annars resultera i att hon och hennes familj skulle misshandlas. Det innebär att hoten riktas mot alla som känner den som är del av pyramiden och visar att detta påverkar fler än endast de som är delaktiga. Eleven berättade att det inte fanns något som kunde göras. Hennes pojkvän fortsatte att råna och rekrytera tills han ännu en gång vägrade och misshandlades. Efter det bedömdes han inte längre tillhöra gruppen men rädslan fanns kvar. Hon beskriver upplevelsen av en maktlös tillvaro där offer och förövare vägrar att avslöja något till polisen. Uppfattningen om att varken polis eller lärare på skolan kan göra något åt saken är för stark hos de utsatta för att kunna hoppas på en förändring. Däremot är det inte alla som tvingas in i den kriminella strukturens pyramid.

Det är viktigt att uppmärksamma att det finns 15-åringar som tvingas in i pyramiden samtidigt som det finns 11-12 åringar som frivilligt söker sig dit. De vill göra karriär inom pyramiden. Varje nivå bedriver olika typer av verksam-

het. De yngsta stjäla jackor, 15-åringarna rånar folk på pengar och 17-åringarna försöker råna butiker och bevisa sin brutalitet för att en dag få ingå i Bossens yrkeskriminella gäng. Alla intjänade pengar överlämnas till nivån ovanför och så vidare tills Bossen sedan fördelar ner pengarna. Samtliga aktörer flyttas ett steg upp efter deras ålder, de kan nämligen bli för gamla för att endast stjäla kläder. Det innebär att vissa ungdomar kan se en framtid i det och då blir det farligt.

Utbredning

Det råder osäkerhet kring Boss och flygare-företeelsens utbredning. I en skola, belägen i en av Stockholms förorter år 2008 visade det sig att 400 elever var inblandade på något sätt i olika pyramider av Boss och flygare-karaktär. Detta kallade kuratorn i undersökningen för toppen av ett isberg. Det verkar stämma då en av eleverna i undersökningen med god insyn i företeelsen berättade att det kunde finnas omkring 30-40 pyramider av olika storlekar i samma område. Thyni hos Botkyrkapolisen berättade att de endast fått insyn i två pyramider och endast upp till 15-17 åringarnas nivå. Det är en svår företeelse att undersöka eftersom den bygger på rädsla. En nivå hotar den under och så vidare. Även om någon i pyramiden åker fast berättar de sällan något i polisförhören. Det leder till att det finns en kriminell företeelse som existerar i all dess tydlighet för ungdomarna men förblir dold för vuxenvärlden.

Jag vill poängtera att undersökningen begränsades till Botkyrka kommun i Stockholm. Det innebär att det råder ett mörkertal kring hur vanligt det är med Slavleken och Boss och flygare-företeelsen på övriga platser. Däremot skulle det kunna vara ett storstadsproblem vilket innebär att flera städer i Sverige befinner sig i farozonen. Bakgrundsforskningen till undersökningen visade att några skolor runt om i landet hade publicerat en varning på sina hemsidor. Varningen gällde förhindrandet av slavleken i skolorna, inget alls om Boss och flygare. Före min undersökning var kunskapen om Boss och flygare näst intill obefintlig i vuxenvärlden. Det märktes när jag fick besvara frågor om undersökningen. Flera personer ville diskutera ifall det kunde stämma att Boss och flygare verkligen existerade. Det är svårt att förstå att detta faktiskt sker i skolorna. Om det kan ske på skolor i Stockholmsområdet kan det även ske i andra delar av Sverige.

Vuxna, var är vi?

Det är svårt att hantera slavlekens existens och i dess kölvatten även Boss och flygare-företeelsen. Förekomsten av dessa företeelser innebär att drabbade

skolor kommit att bli en hotfull miljö för eleverna. Elever har börjat ta med vuxenvärlden i allt större utsträckning in i skolorna. Företeelser som tidigare bara funnits i samhället utanför skolan förekommer nu i skolorna. Det innebär att vuxna nu måste se till att ta tillbaka skolan och se till att eleverna inte får för mycket frihet. De befinner sig fortfarande i ett alltför känsligt skede i livet där de inte kan samverka med varandra utan vuxnas närvaro. Vuxna kan stödja, skapa kontakt, erbjuda trygghet och utbyta erfarenheter med elever. Den kontakt som kan finnas mellan elever och vuxna får vi inte ta för given.

Lärarnas kamp mot tiden

Lärare är oftast den grupp som får stå till svars när ordningen i skolorna inte fungerar. Lärarna förväntas patrullera i korridorerna och övervaka eleverna under rasterna. Även detta schemaläggs ibland, precis som undervisningen. Det tvingar lärarna att vistas bland eleverna. Målet med lärarnas närvaro är att förhindra bråk och mobbning. Samtidigt måste vi vara realistiska och förstå att lärare inte kan se allt och det beror på tid och rum. Dessutom vet vi inte hur många av lärarna som tar sitt ansvar och verkligen aktivt övervakar eleverna.

Att vara på plats och att ha tid att observera är avgörande faktorer för att en lärare kan hinna uppfatta en pågående slavlek och stoppa den i tid. Lärarnas tidsbrist och pressade scheman gör att de inte riktigt får den goda kontakten med sina elever som vore önskvärt. Det kan även leda till att de undviker att avsätta tid för att göra eleverna sällskap under rasterna. Det ger eleverna mer tid åt att hitta på lekar och utföra dem utan att någon vuxen finns där. Här spelar rumsfaktorn sin roll. Eleverna kan se till att utföra maktlekar där de vet att lärare sällan passerar - dessa svarta hål borde inte förekomma på skolorna. Samtidigt kan inte lärare vara överallt, deras huvudsakliga arbetsuppgift är att planera och utföra lektioner. Däremot är det skolan och rektorns ansvar att se till att barnen garanteras en trygg miljö med goda studieförutsättningar.

I en skola finns det utrymme för flera aktörer att agera. Trots det överlämnas allt ansvar till lärarna. I min undersökning berättar eleverna om lärare som inte ser och lärare som väljer att inte se. När eleverna har spelat kort och utfört straff har lärare passerat och frågat vad de gör och eleverna svarat att de leker och läraren har nöjt sig med svaret och gått. Vid andra tillfällen berättar eleverna att lärare enligt dem sett vad som sker men valt att gå vidare. Eleverna menar att lärarna inte orkar säga till dem eftersom de redan gjort det flera gånger tidigare. Det leder till att eleverna kan fortsätta leka de olika maktlekarna.

Få lärare lyckas kombinera alla de uppgifter som åläggs dem. De som allvarligt försöker jobbar troligen inte kvar länge, utan slutar med hänvisning till utbrändhet. Det tar tid att etablera en god relation till eleverna i skolan, tid som för närvarande inte existerar. Viktigt att nämna är också lärarnas sociala förmåga. Lärarnas förmåga att kunna ta kontakt med elever och vara uppmärksamma på vad som sker i elevernas värld kan variera. Som sociala varelser är vi människor olika med avseende på hur vi samverkar och hur mycket vi väljer att samverka. Det gäller även för de vuxna i skolorna idag.

Rektorernas val mellan ekonomi och förebyggande åtgärder

Rektorn i skolan har det övergripande ansvaret för utbildningen, trygg miljö och goda studieförutsättningar. Med rektorns godkännande kan olika program och förslag se till att förändra förutsättningarna på skolan. Det kan handla om en heldag på temat likabehandling eller att sammanställa ett rastschema för lärarna. När en allvarlig incident sker på skolan har rektorn skyldighet att rapportera detta till polis eller föräldrar. Det är också vad som hänt i den skola som var med i undersökningen. När Boss och flygare-företeelsen uppmärksammades såg rektorn till att anmäla detta till polisen. Även kuratorn hade en viktig roll eftersom denne informerade rektorn om hur allvarligt det var.

Det kan uppfattas som en bra händelseutveckling. En företeelse uppmärksammas, rapporteras in av en lärare eller kurator för att sedan anmälas av rektorn. Fortfarande återstår frågan hur länge har detta pågått? Hur många barn har varit utsatta för hot och varit tvingade att stjäla? Har skolan förstått att den allvarliga situationen uppstått ur elevernas likgiltiga inställning till maktlekar? Att rektorn har det övergripande ansvaret för den trygga skolmiljön innebär inte endast att anmäla och upprätthålla säkerheten. För närvarande är det alltför mycket som görs allt för sent i konsekvenskedjan. Samtidigt som det görs alltför lite i förebyggande åtgärder.

Elevstödjare före budget

Det blir farligt för elever och lärare i skolan när rektorer eller skolans ledning prioriterar budget före en trygg skolmiljö. Ekonomin brukar vara grunden till allt som kan och inte kan utföras i skolan. För att kunna förhindra exempelvis mobbning kan skolan se till att utnämna två kamratstödjare i varje klass. Deras uppgift är att se till att elever inte blir utsatta för ett kränkande beteende. Det verkar vara en bra metod eftersom dessa elever kan ha en god inblick i elevernas värld. Om däremot kamratstödjarna skulle upptäcka Boss och flygare-

företeelsen i skolan, skulle de våga berätta det för lärarna? Kamratstödjarna befinner sig i en utsatt position eftersom de blir huvudmisstänkta av andra elever om lärarna skulle bli informerade. Dessutom får dessa axla ett otroligt ansvar, ett ansvar som ur ett ekonomiskt perspektiv inte kostar pengar. Det råder för tillfället debatt kring ämnet kamratstödjare och deras risker. Skolverket anser att kamratstödjare hamnar i en riskfylld position medan Sara Damber, grundare och ordförande i Friends anser att kamratstödjare lett till mindre mobbning i skolorna. Samtidigt försvinner diskussionen om fler vuxna i skolorna.

Varje förslag som handlar om att anställa vuxna, utbildade i beteendevetenskap och pedagogik, med erfarenhet av att jobba med barn möter oftast ett ekonomiskt hinder. Tänk om rektorn kunde anställa någon vars huvuduppgift är att vara bland barnen, kommunicera, leka och uppmärksamma deras beteende. Den personen skulle uppmärksamma elevernas interaktion under rasterna och våga gå fram och fråga vad de leker. Det skulle vara en förebyggande åtgärd från rektorn att anställa en person som förstår det sociala spelet bland eleverna. En sådan person kan slå larm mycket tidigare och förebygga destruktiva beteenden. Den personen kan hålla sig uppdaterad om nya konstruktiva samt destruktiva lekformer i skolorna.

Under min praktik insåg jag värdet av att kunna sitta i elevutrymmet och observera eleverna. Det gav mig möjlighet att snabbt se och vidta åtgärder när en elev var ledsn och hamnade utanför. Dessutom var det underhållande att bara sitta och kommunicera med eleverna. I samtal med eleverna kunde jag få reda på massvis av företeelser som pågick mellan elever i skolan och vad de tänkte på. Eleverna såg även till att använda mig för att stilla deras nyfikenhet med frågor gällande vuxenvärlden. Resultatet av det var att jag byggde upp ett förtroendeband till eleverna. Det var de mest givande stunderna för mig under praktiken. Den enda anledningen till att jag hade tiden till detta var min ställning i skolan som praktikant. Jag hade tid att ge till eleverna och var inte stressad av andra arbetsuppgifter.

Det var under sådana omständigheter som jag kunde uppmärksamma Boss och flygare-företeelsen. Först märkte jag att en 12-åring umgicks med de 15-åringar som ansågs vara tuffast i skolan. Det kunde ha slutat där, som en misstanke om att det var märkligt. Genom det ömsesidiga förtroendet till eleverna som jag byggt upp kunde jag fråga dem om vad jag sett och få ett uppriktigt svar. Utan detta förtroende skulle jag aldrig ha kunnat gå vidare med undersökningen och avslöja den kriminella strukturen. Av den anledningen borde det finnas tid över för lärarna att samverka med eleverna

eller anställa fler för att öka närvaron av vuxna. Kostnaden för detta blir låg i jämförelse med det som eleverna kan råka ut för. Ett bättre samarbete mellan skolan och föräldrar kan också bidra till att Boss och flygare samt andra maktlekar uppmärksammas tidigt.

Föräldrar måste informeras

Föräldrar har en viktig roll i barnens uppfostran och beteende i skolan. Det är i samarbete med skola och lärare som föräldrar förväntas uppfostra barnen. Därför är det viktigt att lärare informerar om möjliga företeelser som kan förekomma i skolan, för att föräldrarna senare ska kunna fråga sina barn om detta hemma. Om förhållandet mellan hem och skola inte fungerar kan personal i skolan inte förstå elevens situation om allt inte står rätt till i hemmet och omvänt. Föräldrar måste kunna nå av informationen gällande förekomsten av maktlekar i skolan och föra diskussioner om detta i hemmet. Föräldrarna kan stå maktlösa när deras barn verkar ledsna och vägrar berätta vad som är anledningen.

En omskakande händelse skedde i samband med opponeringen av min uppsats. Det fick mig att förstå värdet av mitt resultat. Strax efter att min uppsats opponerats ber en ur min lärarklass om ordet. Redan efter de två första orden stannar klasskollegan till och tårar börja rinna nedför kinden. Vi som närvarade tittade tyst på varandra och förstod inte orsaken till tårarna. Klasskollegan berättade att hon kände igen allt. Varje del som jag beskrivit var alltför bekant då sonen varit tvungen att stjäla under hot. Det började med en lek i skolan och gick sedan vidare till ett tvång. Klasskollegan informerade skolan om detta men ingenting gjordes. Klasskollegan kämpade mot tårarna och förklarade hur länge de slagits för att få skolan att agera. Under all denna tid levde sonen under konstanta hot och blev slagen i skolan. En tid vägrade sonen att gå till skolan. Till slut anmälde de händelsen till polisen som förhörde de misstänkta. Eftersom polisen inte hade något bevis och sonen vägrade vittna kunde polisen inte gå vidare. Lyckligtvis upphörde hoten och misshandeln efter polisanmälan, dessutom var sonen tvungen att byta till en annan skola i samma område.

Den här händelsen förföljer mig än idag. Det var en underlig känsla när jag insåg att Boss och flygare-företeelsen hade tagit sig ända in till mitt klassrum på högskolan. Klasskollegan avslutade med att hålla upp min uppsats och säga: *”Det här ska alla på min sons tidigare skola få läsa. De ska lära sig vad som egentligen händer i deras skola.”* Efter opponeringen berättade klasskollegan att det handlade mycket om att personalen på skolan inte visste vad de skulle göra

eftersom det var en ny företeelse. Lärarna stod utan en handlingsplan. De satte inte ihop en handlingsplan eftersom skolan ansåg att det endast var ett vanligt fall av mobbning. Jag vill poängtera att i detta fall slutade hoten och misshandeln efter att det skett en polisanmälan.

Polisens arbete

Det arbete som polisen utför i samband med Boss och flygare-företeelsen försvåras eftersom ingen vill vittna. De som är inblandade vägrar att berätta vilka som är delaktiga i pyramiden. Lotta Thyni berättade hur 12-åringar, efter att de åkt fast för snatteri, berättade att de var tvungna att stjäla utan att nämna namn. Det innebär att polisen känner till fenomenet, men de kan inte gå vidare i sin undersökning. Thyni berättade även att det leder till svårigheter att kartlägga pyramidernas utbredning och vilka barn som är inblandade. Därför samarbetar polisen istället i ett förebyggande syfte med skolorna i området. Samarbetet går ut på att visa sig ofta i skolorna och tala med eleverna. Dessutom försöker polisen ha föreläsningar om bland annat Boss och flygare-företeelsen där de bjuder in föräldrar. Polisarbetet har en förebyggande struktur där alla vuxna förväntas vara informerade och samtidigt erbjuda eleverna trygghet genom att ofta vistas i skolorna.

Thyni berättar hur förvånad hon var när föräldrar inte reagerat när deras barn kommit hem med tre jackor värda 5 000 kr styck. Föräldrarna har köpt ursäkten att det är vänner som glömt jackan i skolan osv. Thyni menar att föräldrarna måste vara på sin vakt och ställa fler frågor om kläder som inte tillhör barnet. Om föräldrarna inte kopplas in blir det svårt att få kontroll på Boss och flygar-företeelsen. Brist på information och ovilja att inse faktum leder till att barnets underliga handlingar inte ifrågasätts av föräldrarna.

Skolan, där jag utförde min undersökning, hade ett bra samarbete med polisen. Det resulterade i att skolan förbjöd kortspel i skymda delar av skolans korridorer. Dessutom begränsades rekryteringen till Boss och flygare när lärarna informerades om dess existens. Det som kan försvåra polisens arbete är skolor som inte anmäler att Boss och flygare-tendenser finns i skolan. Anledningen kan vara det dåliga rykte som drabbar en skola efter att det uppmärksammas att elever har rekryterats i skolan till att stjäla kläder. En skola som har uppmärksammat problemet för att rädda elever kan komma att förlora blivande elever av samma anledning. Oavsett skolans oro för sitt rykte är det en skyldighet att anmäla elevers kriminella handlingar.

Förändring kommer med kunskap

Mina förhoppningar är att maktlekar som Slavleken kommer att bli upptäckta där de försöker att manifesteras sig. Maktlekar där det finns en dold agenda leder ungdomar till att begå brott och ingå i kriminell verksamhet under skoltid. Första steget till förändring är att acceptera det fruktansvärda, som är att barn kan och faktiskt utsätts för detta idag i skolor runt om i Sverige. Vuxna måste ta tillbaka makten i skolorna med ökad närvaro och kontakt med eleverna. Elever behöver bli medvetna om att ingen kan tvinga dem till något och att de ska våga kontakta en vuxen. Vuxna måste börja visa civilkurage i frågan om maktlekar. Maktlekarna utsätter barn för fara och kan resultera i att de blir rädda för att gå till skolan. Vuxna måste våga fråga elever vad som händer och våga ingripa. Det gäller även att i skolan argumentera för en handlingsplan och övertyga rektorn om förebyggande åtgärder. Dessutom måste skolan etablera ett samarbete med närpolisen, för att underlätta informationsutbytet. Framför allt ska den som uppmärksammar Boss och flygare-företeelsen omedelbart slå larm utan att tänka på att det kan skada skolans rykte.

I min undersökning framgår det vilka elever som är i farozonen och vilka varningssignaler vuxna kan söka efter. Nedan listar jag konkreta åtgärder som personal på skolan kan göra för att förhindra slavleken och Boss och flygare-företeelsen:

- Vara uppmärksamma på elevernas lekar och interaktioner under lektion och raster.
- Samtala ofta med elever för att förändra deras uppfattning om maktlekar-nas betydelse och kopplingar till status i skolan. Håll reda på eventuella nya maktlekar som barnen börjat med.
- De elever som främst riskerar att dras in i Boss och flygare är barn som inte har en stor familj, nyligen bytt skola och som precis flyttat till Sverige. För att rekryteringen ska lyckas får eleven inte ha några bröder eller kusiner som kan lägga sig i och vilja bråka. Dessutom är det en riskfaktor om en elev känner sig ensam och vill tillhöra en grupp i skolan.
- När min undersökning gjordes var det en övervägande majoritet killar som utförde maktlekar och ingick i Boss och flygare-pyramider. Idag kan det ha utjämnats och flera tjejer utsätts för samma faror.

- De sätt som jag nämnt för att bestämma en kung/slav kan förekomma i andra former. Det är viktigt att observera alla typer av lekar med en vinnare och förlorare där flera deltar.

- Revidera skolans arbete. Kontrollera hur mycket lärare och andra vuxna egentligen hinner umgås med eleverna. Ständigt se till att bli informerad om nya maktlekar och ta upp dessa under personalmöten. Få igång ett samarbete med närpolisen och föräldrar för att lättare kunna distribuera information om destruktiva företeelser.

- Anställa en person med pedagogiska, sociologiska eller beteendevetenskapliga kunskaper, för att umgås med eleverna och vistas i deras utrymmen under rasterna.

Pernilla Andersson

Bloggande förälder

<http://skonahem.com/blogg/persiljas-hus>

“Jag förlåter dig aldrig om du bryr dig! Hur många gånger har jag inte hört det! Jag FÅR inte bry mig!”

ETT FÖRÄLDRAPERSPEKTIV

Trots att jag är en ganska erfaren och engagerad förälder med fyra barn i åldrarna 10 till 16 år känner jag mig otroligt blåögd ibland. Efter att ha läst en krönika i Aftonbladet om fenomenet maktlekar blev jag obehagligt medveten om att detta inte var någon nyhet för mig. Jag har bara inte förstått sammanhanget.

Mina barn har många gånger kommit hem med stora suddbrännmärken. Första gången jag såg det frågade jag upprört vad det var för sår och fick till svar att det var klasskompisen som gjort det. Ofta blir de här sårerna svårläkta och väldigt fula. Det blir ett stort hudlöst brännmärke mitt på handen som är svårt att plåstra och hålla undan från smuts och bakterier. Jag gillar det naturligtvis inte, men har inte gjort mer än att talat om hur idiotisk jag tycker den så kallade leken är. Jag har hela tiden utgått från att mitt barn varit med på det. Att det är en färdig lek med givna regler gör mig bestört. Hade jag vetat det första gången jag såg det hade jag reagerat helt annorlunda. Ofta har de kommit hem med nya lekar där det ingått att slåss.

Den nyaste leken går ut på att man får slå varandra hårt om man rapar eller fiser. Leken har bestämda regler som i mina oinvidga öron verkar alldeles snurriga. Det är en massa hitte-på-ord som ska sägas vid olika tillfällen och gör man inte rätt blir man slagen. Säger man fel accepterar man lugnt och tar emot slaget tappert, utan protest. Leken som jag med vuxenögon inte begriper mig på men som jag trodde var mest skoj i deras ögon, har präglat mina barn så starkt att de mumlar de olika hitte-på-orden i alla lägen. När de sitter helt ensamma i sina rum, när de halvsover och när de bara är med mig. För säkerhets skull liksom. Jag har inte alls reagerat på detta med mer än förvåning över hur underliga fenomen som poppar upp i barnens värld. Jag har aldrig sett det som enbart ett legitimt sätt att få slåss. Jag har inte förstått.

För flera år sen då min numera 17-årige son gick på mellanstadiet hade han nästan alltid stora blåmärken på ena överarmen. Det här upprörde mig väldigt men sonen sa att det “bara” var kompisen som slog. Jag visste att de verkligen var kompisar och att min son frivilligt umgicks med honom och hade kul, men likväl kom han hem med stora blåmärken.

Flera gånger ville jag prata med hans kompis för att säga att jag inte ville att han gjorde så, men det förbjöd min son mig att göra. *Jag förlåter dig aldrig om du bryr dig!* Hur många gånger har jag inte hört det! Jag FÅR inte bry mig. Det är

det värsta som kan hända! I klimatet kring denna form av lekar, verkar det ingå en slags helig tystnadsplikt. Man får inte berätta för någon vuxen.

Nu har jag fått berättat eller dragit det ur dem men då under stenhårda ultimatum att inte göra något åt det. Jag har lovat att absolut inte blanda mig i. Som förälder känner jag mig maktlös. Och lite skrämmd. Jag har under alla år barnen kommit hem med olika upplevelser av detta slag först blivit upprörd men alltid lugnad av att det är en lek som "alla" håller på med och att "alla är med på det". Mina barn har envist hävdad detta. Ibland har jag ändå gått vidare till läraren och informerat vad jag fått veta men långt ifrån alltid. Lärarna har alltid bagatelliserat det och verkligen intygat att det är en lek.

Skolan har alltså också vetat om men inte heller sett allvarligt på det. Nu när jag läst om detta och förstått vidden av det så får det hela en helt annan dimension. Det här som funnits så länge i mina barns miljö känns plötsligt som något riktigt obehagligt. Det får en annan klang som är allt annat än oskyldig.

Som förälder till allt större barn förändras rollen hela tiden. Hade detta varit aktuellt innan mina barn föddes eller medan de var små hade jag rasat och vetat precis vad jag skulle göra. Men med fyra större barn som blir mer och mer självständiga och mer och mer frigör sig från oss föräldrar blir min roll en annan. De vill inte att jag ska lägga mig i om det inte är alldeles nödvändigt. Det enda jag kunnat göra har varit att prata hemma om hur dumt det är med sådana konstiga sysselsättningar. Jag har försökt få dem att reflektera över hur dumt det är att skada varandra och få dem att förstå att det alltid finns de som inte vill vara med men som inte törs säga det. Jag har förmedlat att de ska stå upp för sig själva och för andra som inte vågar säga ifrån. Men jag har inte ingripit själv en endaste gång.

De har också alltid bagatelliserat det. Vi har haft otaliga diskussioner om detta. De anser det vara en lek och jag har under protest accepterat det. Det är svårt att få full inblick i deras skolvardag. De är så stora att de inte vill att vi hälsar på i skolan om det inte är nödvändigt. Som jag uppfattat det har bara en del av de här lekarna tagits upp och att de inte alls förekommer i den utsträckning som i artikeln. Det har lugnat mig för stunden.

Lärare och annan skolpersonal har en större chans att se vad som händer på rasterna och jag har trott och hoppats att de har hyfsad koll på vad barnen har för sig. Jag har litat på att de ingriper om de ser något otillbörligt. Men kanske har de inte heller förstått vidden av det här? Kanske visar barnen inte alls den

rätta bilden. Det ingår ju som sagt en helig tystnadsplikt och lärarna är inte alltid med överallt. Det förekommer kanske trots allt betydligt mer än vad vi vuxna känner till.

Vi bor i en by i Norrbotten med omkring 700 invånare. Skolan är en mindre byaskola med en klass i varje årskurs upp till sexan. Att detta fenomen med maktlekar spridit sig hit gör mig nyfiken på hur och varför den här typen av lekar anammas. Vem är det som tar initiativet? Varför? Kommer inspirationen från internet, film eller sprids det från mun till mun? Är det något av barnen som reflekterat över omfattningen och vet de om att det faktiskt är lekar som är strukturerade från första början? Har skolan reagerat och förstått allt om dessa lekar?

Gul bil är en lek som funnits hur länge som helst i vår närhet. Utan minsta tvekan har vi alla deltagit i denna lek under otaliga bilresor. Inte en enda gång har jag reflekterat över hur och varför denna lek uppstått. Det är ju trots allt en lek som går ut på att slåss och jag har gladeligen deltagit utan att tänka. Att jag som i vanliga fall är en reflekterande vuxen gjort det får mig att lättare förstå hur barnen kan hoppa på denna typ av aktiviteter utan att tänka efter så mycket.

Illustration Pernilla Andersson

Det här borde tas upp på föräldramötena i direkt anslutning till att barnen börjar skolan. Hade jag vetat vad detta var från början hade jag reagerat annorlunda. Tillsammans med skolan hade vi kanske kunnat stävja detta på en gång. Jag tror att de flesta sett på dessa fenomen som något oskyldigt och oförargligt och något som alla varit med på.

Jag skäms att jag inte tänkt längre än så. Jag känner mig dum och naiv! Nu när jag vet, känner jag ett ansvar att agera. Jag vill sprida detta vidare till alla som har med barn att göra. Tänk att våra barn ska vistas i en miljö där våld är en accepterad del av deras samvaro och vi vuxna accepterar det som deras sätt att leka! Det är ju helt bisarrt när man tänker på det!

Maktlekar är ett skrämmande fenomen och om vi vuxna inte sätter gränser nu vet man ju aldrig hur långt det kan gå. Vi måste hjälpas åt att sprida detta och tillsammans göra något!

Zelma Fors

Fil.dr. Leg. psykolog, leg. psykoterapeut
Specialist i klinisk psykologi, specialist i pedagogisk psykologi
Handledare

“Maktlekar i dess destruktiva variant där tvingande makt och manipulationer finns är troligen lika med mobbning.”

MAKTLEKAR OCH MOBBNING

Under den tid skolagan fanns i Sverige hade läraren rättighet att hota och slå elever. Det var skolans formella normer. Dessa bestraffningar utfördes ofta inför åsynen av de andra eleverna för att vara förebyggande och avskräckande. Caligula i filmen Hets av Ingmar Bergman är ett dokument som visar lärarrollens utformande under fyrtiotalet.

Inom elevgrupper förekom pennalism för att forma hierarkierna och inom gruppen var maktspel ett verktyg. Under den tid då vuxna inom skolan visade hur övergreppen på eleverna gjordes var det helt naturligt att elevernas destruktiva maktspel var accepterat.

För att introduceras i nya system och dess normvärldar finns olika rutiner i det formella och det informella systemet. Den formella introduktionen i arbetslivet kan handla om regler som tillämpas avseende raster, information utåt från organisationen och inåt organisationen. Introduktionen av de informella normerna sker lika systematiskt, men sannolikt inte öppet, utan mer i förbifarten såsom -att NN är en person som inte sitter med vid kaffet utan dricker det gärna i sitt rum eller NN2 ska du vara lite aktsam med information för denne för det vidare i systemet, det gäller att vara extra tydlig för hon missuppfattar ofta informationen.

I en skolklass introducerar kanske läraren en ny elev med att berätta för de andra varifrån eleven kommer och för den nye om tillvaron i klassen exempelvis vilka regler som gäller och om roliga saker som klassen kommer att göra såsom en klassresa. Bland eleverna väcker en ny elev både hopp och hot. För elever som inte har kamrater kan en ny elev väcka förhoppningen om en ny kompis. För eleven som är duktigast i matematik kan den nya eleven vara en möjlig konkurrent och bli värdig medspelare i att bli duktigast. För de elever som konstruerar destruktiva maktspel kan den nya eleven vara en möjlig person i maktspelet.

Idag kan även fenomenet maktlekar utgöra introduktionen till elevgruppens maktstrukturer.

Definition av kränkning och mobbning

”Med kränkande behandling menas ett uppträdande som utan att ha samband med någon diskrimineringsgrund kränker ett barns eller elevs värde-

ghet. Kränkande behandling kan utföras av en eller flera personer och riktas mot en eller flera. Kränkningarna kan vara synliga och handfasta likväl som dolda och subtila. Det kan utföras inte bara direkt i verksamheten utan även via exempelvis telefon och internet. Kränkande behandling kan till exempel uttryckas genom nedsättande tilltal, ryktesspridning, förlöjliganden eller fysisk våld. Kränkningarna kan även handla om att frysa ut eller hota någon. Kränkande behandling kan äga rum vid enstaka tillfällen eller vara systematiska och återkommande. Mobbning är en form av kränkande behandling som innebär en upprepad negativ handling när någon eller några medvetet och med avsikt tillfogar eller försöker foga en annan skada eller obehag”. (Skolverkets allmänna råd 2009. Allmänna råd och kommentarer).

Kränkning är det överordnade begreppet och specificeras genom att den ut-sattes värdighet kränks. Avseende tidsperspektivet kan det vara vid ett enstaka tillfälle eller vid flera. Mobbning är en form av kränkande behandling som upprepas och med avsikt att skada.

Professor Olweus definierade mobbning på 80-talet på följande sätt: ”Det är mobbning när en eller flera individer, upprepade gånger och över tid, blir ut-satta för negativa handlingar från en eller flera individer”. Han menade också att det bör vara en viss obalans i styrkeförhållandet. (Olweus,D. Mobbning. Vad vi vet och vad vi kan göra. Liber 1986.) Detta är en definition på mobbning som varit hållbar över tid.

I Skolverkets allmänna råd och anvisningar talas det inte om obalansen i makt-förhållanden mellan den som blir utsatt och de som utsätter och inte heller finns detta i lagtexten.

Det utmärkande för mobbning är en obalans i makt mellan offret och mob-baren. Obalansen i makt medför att offret är i ett sammanhang där denne aldrig kan vara säker på när övergreppet sker. Skickliga mobbare manipulerar genom att tidvis inbjuda offret till gemenskap och samhörighet för att kunna utnyttja sitt maktmandat och därmed sin rättighet att definiera situationen exempel-vis genom att utsätta offret för hot om övergrepp eller övergrepp. Även om det finns exempel på hur den utsatte lyckats stoppa övergreppen genom mot-stånd och motangrepp, så finns det många exempel på de som inte kan detta.

Det finns flertalet exempel från ärenden som anmäls till BEO där skolan tolkat fleråriga återkommande övergrepp från samma elever mot en elev som konflikter dem emellan. Skillnaden mellan mobbning och konflikt är att det vid mobbning är obalans i makt mellan parterna, medan detta nödvändigtvis

inte föreligger i en konflikt. Om man som vuxen uppfattar att upprepade inci-denter med maktspel mellan samma elever som konflikter, finns risk att man agerar vid varje incident som om det vore en enskild händelse och ser inte det återkommande mönstret i relationerna.

Olle, som mobbades av Kalle och Kurt, beskriver manipulationen med att ibland kunde Kalle inbjuda honom hem till sig för att de skulle vara tillsam-mans. Kalle styrde samtalet till att få Olle att uttrycka något negativt om Kurt. När Olle väl gjort detta kom Kurt fram ur sitt gömställe och det blev till synes helt befogat att attackera Olle för detta.

Kalle konstruerade situationen från att vara en kompis till att bli en förövare. Kalle gestaltar och bekräftar sin maktposition. Genom dessa manipulationer görs offret osäkert och över och underordning befastes. Olle har ingen chans att forma maktspelet utan enbart följa Kalles intentioner oavsett hur de ser ut. (Fors, Z. Mobbning, makt, maktlöshet. Liber 1995; Fors,Z. Utstött, Destruktiva maktrelationer. Lärarförbundet 2010).

Obalans i maktrelationer - konstruktiva och destruktiva maktrelationer

Obalansen i makt innebär att den som har kontroll över den andra avgör och styr innehållet i samspelet och kommunikationen mellan dem. Obalansen i makt mellan två människor kan antingen vara konstruktiv eller destruktiv. Det avgörande är de känslor som formas i relationen.

Maktkonstruktionen mellan ett barn och en förälder är alltid i obalans. Föräldern har all makt över barnet i en viss ålder för att bli mindre allt efter-som barnet blir äldre och utvecklas för att i vuxen ålder kunna vara helt jäm-ställda. Denna maktkonstruktion är konstruktiv då barnet är totalt beroende av föräldern och ett omhändertagande och omsorgstagande är nödvändigt för barnets överlevnad.

I föräldra- barn relationen (anknytningen) läggs grunden för barnets fram-tida potential att uttrycka och använda känslor. I både föräldrars och förskolekolpersonalens roller ingår att vägleda barn att kontrollera destruk-tiva känslor.

För den enskilda individen är det en livslång uppgift att hitta sin egen mest konstruktiva balans mellan de destruktiva och läkande känslorna. Mobbning är en destruktiv maktrelation där känslorna från förövaren är hat eller förakt.

För att maktrelationen ska vara destruktiv krävs att förövaren har tillgång till sin aggressivitet för att kunna göra övergreppen. Hos offret kan det finnas både känslor av hopplöshet, rädsla, hat och förakt.

Maktlekar i relation till kränkningar och mobbning

Maktlekar formar en grupps maktkonstruktioner, gestaltningar av olika roller, speciellt de som är i under- och överordning. Mohr, Koch och Wedberg delar i sin bok Maktlekar – det dolda gruppvåldet bland unga, in maktlekarna i olika kategorier såsom positioneringslekar, utmaningslekar, identifieringslekar, tillfällighetslekar och initiationslekar. De menar att maktlekarna genomgående har syftet att träna sig i att utöva våld och att även uthärda våld. Maktlekarna används för att skolas in i ett socialt sammanhang där våld och övergrepp är en huvudingrediens och i vissa fall till och med slutar i kriminella gäng där just maktordningen och våld är aktiva ingredienser. I vissa lekar manipuleras deltagarna medvetet och få har mandatet att ändra på reglerna. Det kan vara så att en och samma elev manipuleras ett flertal gånger. I reglerna ingår också att man inte ska skvallra för vuxna om maktlekarna.

Likheterna mellan mobbning och maktlekar är påfallande nämligen att det handlar om obalans i makt, våld och övergrepp. Dessutom utförs båda fenomenen i den informella maktstrukturen och vuxna hålls utanför såvida de inte medverkar. Systematiken är genomgående hur våldshandlingar och kränkningar utförs. Begreppet maktlekar innehåller ordet lek som ska vara både lustfyllt och roligt, det kan vara förvirrande för de vuxna som har att både förstå och hantera detta fenomen.

Maktlekar i dess konstruktiva variant innebär att man tränas i olika roller och det föreligger inget tvång att delta. Man kan ingå i leken eller avstå från den. Maktlekar i dess destruktiva variant där tvingande makt och manipulationer finns är troligen lika med mobbning. Det kan vara så att fler elever medverkar i maktlekar än i mobbning men det är den del av maktlekar som inbegriper mobbning som jag har fokuserat på.

Konstruktion av relationer och makt i elevgrupper

Med utgångspunkt i två författare, leg. psykolog Margareta Öhman (Öhman, M. Hissad och Dissad. Liber. 2008) och fil. dr Marie Wrethander (Bliding, M. 2004) Inneslutandets och uteslutandets praktik. En studie av barns relationsarbete i skolan (Göteborg Studies in Educational Sciences, 214), Acta Universitatis Gothoburgensis) som båda har haft fokus på hur man konstruerar relationer i

barn/elevgrupper, beskriver jag olika förhållningssätt från vuxenvärlden både avseende kränkningar, mobbning och handlingsalternativ.

Öhman beskriver barngrupper som finns i förskolan. Wrethander beskriver elever i årskurs fyra. De använder också olika begrepp och olika metoder. Öhman talar om att bli hissad och dissad och Wrethander att bli innesluten eller utesluten. Öhman använder sig av fallbeskrivningar hon fått tillgång via sin praktiska erfarenhet och Wrethander använder sig av en etnografisk metod, vilket innebär att hon vistas 300 timmar i klassen och på samma villkor som eleverna för att just få tillgång till deras informella struktur i skolans kontext.

Öhman beskriver hur två flickor i förskolan, Ebba och Vilma, konstruerar situationer där en tredje flicka, Sonja, genomgående utesluts och förnedras. Av och till används andra elever exempelvis som Evelyn som instrueras att utesluta Sonja. Flertal liknande incidenter beskrivs och Sonja har strategierna att inta rollen som åskådare när hon inte får vara med. Sonja vill inte gå till förskolan och beskriver sin situation med att hon vill kräkas. Öhman beskriver också pojkar i en liknande situation.

Wrethander beskriver relationer i en pojkgrupp med Jonas, Oskar och Joakim och en flickgrupp med Sanna, Caroline och Lina. I klassen finns två elever, Nelly och Andreas, som används som resurser i deras relationsprojekt. Det vill säga att de utstår olika slags kränkningar som en del av ett redskap i den relationsskapande aktivitet de bedriver med de andra i sin grupp. Nelly och Andreas bedriver inga egna relationsprojekt. Pojken Markus kom ny till klassen och används också i dessa projekt. Eftersom Markus har finsk språkbrytning används detta som redskap i relationsskapandet. Nelly beskriver sin uppgivenhet med att hon hatar alla i klassen. Nelly gör aktiva försök att få forskaren att se vad som händer med nyanlände Markus på den åttonde skoldagen.

Dessa båda författare beskriver hur relationer i en grupp barn eller elever formas. Ingen av dem använder begreppen mobbning eller kränkning, men med ledningen av kriterierna på mobbning med obalans i makt, upprepade negativa handlingar över tid, och i syfte att skada är det sannolikt flera mobbnings-situationer i deras beskrivningar.

Öhman beskriver löpande hur vuxna i barngruppen agerar och hur de måste agera för att bryta vissa relationsmönster i barngruppen på förskolan. Hon väljer att använda begreppet "nägranska", vilket innebär att de vuxna måste granska både sitt eget etiska förhållningssätt och aktiva handlande, så att de med sitt eget beteende inte stärker barnens roller av att vara utsatta.

Wrethanders metodval innebär att hon finns i elevgruppen på elevernas villkor och kan inte agera som en vuxen förväntas göra i skolan. Ett undantag beskrivs då en förälder till Lisa aktiverar frågeställningen att Lisa är mobbad. Samtal med berörda förs i skolan och Lisas situation tycks förändras. Däremot är den vuxnes faktiska närvaro i gruppen komplicerande i situationen, närvaro utan agerande kan medföra att eleverna tolkar det som en bekräftelse på att deras kränkningar och mobbning av andra elever är okey, så som det blev för både Nelly, Andreas och Markus.

Detta leder också till en etisk frågeställning om hur vi väljer att tala om kränkningar och mobbning. Att tala om elever som blir systematiskt uteslutna i elevgrupper som resurser i andras relationsprojekt kan leda till att vi ser det som ett normalt och helt accepterat beteende. Vuxenvärldens förhållningssätt kan både förstärka de destruktiva maktrelationerna, upphäva dem och vägleda till relationer med annan valör. Öhman visar på exempel där vuxna måste välja att etiskt granska eget förhållningssätt och förändra maktkonstellationerna mellan eleverna.

Den vuxne som vistas i barngrupper inom vilken lagområdet om kränkningar gäller har att följa lagen. Då måste man kunna definiera kränkningar och mobbning samt tillämpa sitt eget vuxenmandat med makt och också förstå och analysera barns makt och gestaltning av maktkonstruktioner. Även om man betraktar inneslutning och uteslutning som normala fenomen i grupper så är det gränserna för det som är tillåtet och otillåtet som vuxna måste forma. Det räcker inte att avfärda mobbning som fenomen eller begrepp, det är för snävt, detta förhållningssätt kan leda till att man inte förstår dess innebörd. Det är många svåra överväganden gällande gränserna för vad som är kränkning, ett destruktivt eller konstruktivt maktspel samt konflikt.

Konsekvenserna av att vara utsatt för destruktiv makt

Mobbning och kränkning kan medföra mycket olikartade konsekvenser för offret beroende på om det är en enstaka kränkning eller om kränkningarna är systematiskt återkommande. Vilken form av maktrelation som föreligger påverkar också. De flesta människor, barn och vuxna, kan ta emot en enstaka kränkning och förstå, tolka och även hantera den på ett adekvat sätt. Kränkningen kan göras mellan personer som är lika i maktavseende eller mellan personer där den ena är i underordnad position och den andra i överordnad position. Kränkningen som blir en engångsföreteelse kan ge vägledning om hur man kan agera om en ny kränkning görs av samma person. För en del människor kan en enstaka kränkning ge mer allvarliga konsekvenser och skapa behov av

hämd och upprättelse då deras bild av dem själva är ifrågasatt och kränkt. För att en kränkning ska betecknas som mobbning krävs att övergreppen och kränkningarna görs upprepade gånger över tid i ett destruktivt maktspel.

Under skolåren, då barnets och ungdomens personlighet utvecklas, ger mobbningen allvarliga konsekvenser för den uppfattning man får om sig själv, sin självbild. Det sociala sammanhanget, i vilken den sociala och emotionella utvecklingen ska vidareutvecklas, är starkt traumatiserat för den elev som utsätts. Den utsatte lever under ett ständigt hot vilket innebär stark traumatisering och förvärvade tillitsskador. Att försöka förstå och tolka den unga människans personlighet under den tid mobbningen pågår är komplicerat, eftersom de av traumat skapade effekterna blir dominerande.

Alin Åkerman (*Alin Åkerman, B. 2002: Hur upptäcker vi sårbara elever? Nationellt center för suicidforskning och prevention av psykisk hälsa. NASP.*) som forskat om självmord skriver att när elever väl lämnat grundskolan och den hotfulla situationen, kan de börja reflektera över det de varit med om och då kommer depressionen. Hennes forskning visar att många unga som gjort allvarliga självmordsförsök har en skolbakgrund där de varit mobbade.

Pojken Olle hade vid olika tillfällen uttryckt att han inte ville leva. Han tillämpade olika avvärjningsmekanismer vid övergreppen såsom att bli två personer. Han börjar prata öppet med sin låtsaskompis och då kunde övergreppen upphöra. Kalle, som utförde övergreppen, berättade att då var han ju galen och det var ingen idé att fortsätta.

Det tycks fortfarande vara svårt för personal inom skolan att acceptera att mobbning är fenomen som sker över tid det vill säga att maktspelet återupprepas mellan samma individer. På en del skolor talar man om akut mobbning. Enligt den vedertagna definitionen på mobbning handlar det inte om något som är akut utan övergreppen har återupprepats mot samma individ. När skolpersonal talar om akut mobbning handlar det sannolikt om att de ser varje incident som en enskild händelse utan att se detta som ett led i en serie av händelser. Det kan givetvis också vara så att när man ser allvaret i övergreppet så utgår man ifrån att det skall upphöra omedelbart.

I detta sammanhang kan det finnas en uppenbar risk att man handlar innan man förstått hur de olika maktspelet och gruppstrukturerna hänger ihop. Dessutom finns risken att man som vuxen agerar som medspelare i elevernas destruktiva maktspel.

Mobboffer berättar ofta att när vuxna har förstått att de är utsatta och har samtalat med mobbarna så leder det till än värre övergrepp eftersom de har skvallrat. Detta innebär ytterligare ett försök att stärka hotet och överfallet.

Konsekvenserna av att utöva destruktiv makt i mobbning och maktlekar

Kalle, åk 7, i en av mina fallbeskrivningar beskriver jag hur han är på ingång till en kriminell karriär ”Det kommer nog bli så för mig som för min bror, nämligen att jag blir inbrottstjuv.” Kalle fick träna sig i skolvärlden att ta kontroll både över elever och vuxna. Kalle hade Kurt som medhjälpare då de mobbade Olle.

Av de två lärarna som han hade, tog han kontroll över den kvinnliga läraren genom att på hennes lektioner öppet hota Olle. Han kunde ställa frågor till läraren om var denne varit om hon lämnade lektionen. Han ansåg sig ha kommandot över den kvinnliga läraren och när den manliga läraren konfronterade honom, sa han att han gör som han blir tillsagd men när läraren lämnar stadsdelen bestämmer han helt. Kalles syn på sin egen förmåga till förändring var att han möjligen skulle förändras om han placerades på en anstalt. I mobbnin- gen av Olle ingick både stölder i Olles bostad samt direkta hot med att förgöra honom.

Kalle hade redan i årskurs 7 en tydlig identitet som asocial normbrytare. Han är eleven som vid vårt första möte satt på skoltrappan och rökte och signalerade redan då till mig. ”Jag visar dig att jag gör som jag vill”.

De elever som medverkar i de destruktiva maktspelet som plågar eller mobbare har under sin skoltid fått en långvarig träning i att just göra övergrepp. Konsekvenserna kan vara synnerligen allvarliga fastän de yttrar sig på annat sätt än konsekvenserna för offren. De elever som under sin skoltid ägnat sig åt destruktiva maktspel kommer att ständigt leta efter den som kan bli deras offer och som de kan manipulera med. De kommer troligen att söka sig till arbetsmiljöer, där de kan ha överordnade positioner eller till sammanhang där det finns människor vars livssituationer är i stort behov av styrning eller frånvaro av egenmakt. Med mandat i sin överordnade position kan de välja de destruktiva maktspelet utifrån sina egna behov. Man kan fråga sig i vilken utsträckning våld i nära relationer också kan ha samband med att ha varit mobbare i skolan?

Olweus redovisar att pojkar som varit mobbare i skolan återfinns i brottsregistret med 55% som registrerats för ett eller flera brott och 35% för åtminstone

tre brott i åldern 16 till 24 år. (Olweus, D. & Limber, SP. 2010). Elever som mobbat andra i skolan löper högre risk för att utveckla kriminalitet i vuxen ålder. Skolan har ett mycket viktigt uppdrag att vägleda och komplettera tillkortakommanden för dessa barn och ungdomar under de viktiga utvecklingsåren. I det sammanhanget kan man om man har förmågan att upptäcka de destruktiva maktspelet vara en vägledare för att välja en aktiv medveten insats.

Både slavleken och boss och flygare, som Amir Srebrenikovic skriver om i ett tidigare kapitel, är fenomen i skolans vardag som ger elever möjligheter att träna sig i att ta kontroll över andra, manipulera dem samt utnyttja dem för eget syfte. Hot och våld är återkommande inslag i dessa maktspel. Srebrenikovic visar också att via dessa maktlekar introduceras eleverna in i kriminalitet.

Metoder och resultat

I Skolverkets granskning över olika metoder som användas för att åtgärda eller förebygga mobbning (2011) beskrivs Farstametoden med att den har legitimitet på skolor där den används. Farstametoden är en samtalsmetod som många skolor har använt sig av. Metoden går ut på att ett team, sammansatt på olika sätt med lärare och elevvårdare, efter informationer från den som är utsatt, hämtar eleven som har gjort detta och är helt oförberedd. Om eleven ifrågasätter vad syftet är skall det avvisas. Därefter påbörjas ett förhör med eleven och då ska flera vuxna vara närvarande. Detta förfarande anses vara ett verksamt moment i samtalsmetoden och kallas för överraskningsmomentet. När eleven blivit samarbetsvillig ändrar man strategi och samtalar om hur man ska göra i framtiden. Då metoden introducerades av Karl Ljungström ingick i metoden att man inte skulle berätta för föräldrarna före samtalet. Informationen till eleven var att om denne förändrade sitt beteende så skulle föräldrar inte informeras. Om beteendet inte förändras så kommer föräldern att informeras. Eleven uppmuntrades till att själv ta upp detta med föräldern. Efter protester från föräldraföreningar förändras denna del av samtalen till att föräldrar informeras.

Eleven kan inte komma undan samtalet och lärarna utför sin destruktiva maktutövning i grupp. Detta kan ses som legitimering av lärarmakten. Detta är en skolnorm som funnits länge i skolans värld. Tidigare var detta en uppgift som ingick i tillsynslärares roll nämligen att korrigera och tillrättavisa elever. Efter min långa erfarenhet med många konsultationer och handledningskontexter med personal som arbetar i skolan, har jag tagit del av den värdegrund som presenterats. Denna värdegrund bygger på att man via hot och att utfärda bestraffningar kan förändra elevbeteenden.

Med förändrat synsätt på barn och barns behov med en värdegrund där barnens behov ska respekteras är det angeläget att fundera över hur vi kan förändra skolans grundläggande värdegrund i ord och handling. Under 90- och 2000-talet har man på många skolor påbörjat en förändring av normen genom att tala om en modifierad Farstametod, där just föräldrar informeras snabbt och samtalsmodellen är något ändrad. Det som anses verksamt är just överraskningsmomentet som medför att eleven blir samarbetsvillig.

Kalle, som var väl medveten om skolans maktstruktur, där han hade olika förhållningssätt till sina båda lärare och även skolans rektor, skulle givetvis omgående lagt sig för denna destruktiva maktutövning som gestaltas i Farstametoden. Det han troligen hade tagit med sig är att det är okey att utöva destruktiv makt och samtidigt hämnats på Olle som hade skvallrat. Tillämpningen av Farstametoden på Kalle, hade enbart befast och bekräftat hans redan stora kompetens att manipulera med andra. Detta visar på parallella processer i skolans system. Enligt min mening borde Kalle redan tidigt i skolan tilldelats en vuxenkontakt som väglett honom under den största delen av skoltiden, med genomgående syfte att skapa tillit och omsorg.

Med exempel från en skola där jag medverkade i en analys av gruppstrukturen i en årskurs 5, var fem pojkars destruktiva maktspel nödvändigt att omkonstruera. På skolan fanns redan tankegångar att förändra elevbeteenden genom medveten tillitsfull påverkan. Dessa fem pojkar tilldelades en mentor som man ansåg redan hade ett relationskapital till dem, nämligen deras förskollärare och fritidsledare. Pojkarna fick en halvtimmes samtalstid i veckan, i första hand under en termin. Metodiken var genomgående att skapa en dialog och låta eleverna berätta det de ville. En av pojkarna bad att få träffa sin mentor i tre terminer. Vid intervjuer av mentorerna beskriver de genomgående styrkan med att få träffa en elev enskilt samt glädjen över att kunna påverka elever. (Fors,Z. Medveten elevpåverkan genom tillit. Psykisk Hälsa. 2010:2)

Skolans stora möjligheter att påverka barn på ett medvetet tillitsfullt sätt

Samhällets snabba förändring från industrisamhället till tjänstesamhället och den stora omvälvande förändringen inom kommunikationstekniken medför också konsekvenser för skolan och lärarrollen. Men det är nog sannolikt så att det förändrade synsättet på barn medfört den största förändringen för lärarrollen. Eleven har rätt att få sin röst hörd och kan inte bli bestraffad i skolan. I skolans värdegrund finns nu utrymme att arbeta med hur man bygger upp tillit och förtroende mellan elever och lärare.

En av de stora utmaningarna i den svenska grundskolan är hur man ska förvalta det relationskapital som en del av lärarkåren har. De vet att de kan påverka barn och elever utan att provoceras av ifrågasättande eller avvisande från elever. De är medvetna om sin egen vuxenmakt. De är medvetna och kan tillämpa sin relationskompetens på ett medvetet sätt utan att deras egna destruktiva känslor aktiveras.

Den delen av lärarkåren kan tilldelas uppgifter där relationsskapandet är extremt viktigt. Alla skolkontexter kräver inte detta. Det finns också sammanhang där lärarna inte dagligen behöver kämpa för att behålla sitt vuxenmandat utan relationerna mellan elever och lärare är konstruktiva.

Relationskapaciteten kan tillfälligt vara nedsatt av olika anledningar som överbelastning i arbetet, komplikationer i privatlivet såsom sjukdomar, skilsmässor och är övergående.

De lärare som redan har ett eget stort relationskapital kan medverka till att öka elevernas relationskapital. Människor är och kommer alltid att vara beroende av varandra, med andra ord tillit och förtroende är färskvara men kan ge god utdelning på sikt. Skolan har att förvalta och förädla en värdegrund med tillit och förtroende som bottenplatta.

Anna Norlén

Enhetschef BUP Grinden
Leg.Psykolog & Leg.Psykoterapeut

“Den första och alltid viktigaste åtgärden för barn som upplevt våld är att se till att våldet upphör. I detta ingår att bedöma risken för ny utsatthet och ta ställning till barnets behov av skydd.”

BARN & VÅLD

Barnpsykiatriska perspektiv på barns upplevelser av våld

BUP Grinden är en specialenhet inom barn- och ungdomspsykiatri i Stockholms Läns Landsting för barn som upplevt våld och/eller sexuella övergrepp i nära relation, eller när det finns uppgifter om detta. BUP Grindens uppdrag är dels att erbjuda behandling till dessa patientgrupper, dels att utgöra ett kunskapscentrum för frågor som rör barn som upplevt våld och/eller sexuella övergrepp. De kunskaper och erfarenheter som vi samlat under de snart 20 år som verksamheten funnits bygger således på mycket svårt drabbade barns reaktioner och behov. Det är ytterst viktigt att särskilja detta från barns förhållningssätt och behov kopplade till de aspekter av våld, aggressivitet och dominans som belyses i denna antologi. Konsekvenser och åtgärder skiljer sig väsentligt åt i dessa sammanhang. Samtidigt kan kunskaper om hur barn påverkas av mer komplexa och allvarliga våldssituationer lära oss viktiga saker om våldets mekanismer och konsekvenser.

Konsekvenser av att exponeras för våld

Att som barn uppleva våld är ofta en mångfacetterad händelse där barnet exponeras för en mängd kraftfulla intryck (via känsel, syn, hörsel o dyl) och som i sin tur väcker en rad reaktioner, såväl biologiska som psykologiska. Kunskapen om vilka effekter som exponering för våld får för barn har växt mycket under senare år. Ett ökat fokus i samhället på barns situation och erfarenheter vid till exempel mobbning och hot/våld i familjen har bidragit till denna utveckling vid sidan av den sedan länge pågående uppmärksamheten på barnmisshandel. Numera vet vi att barns reaktioner på utsatthet för våld och de efterföljande effekterna varierar mycket – det beror helt enkelt på vem det är som drabbas liksom en rad omständigheter före, under tiden och efter händelsen.

Utifrån kunskapen om att barn (och vuxna) reagerar olika på utsatthet för våld vet vi att långt ifrån alla som drabbas kommer att behöva stöd eller behandling. För att bedöma vem som behöver en professionell insats är det inte tillräckligt att utgå från vad det är som har hänt. Man behöver väga samman aspekter av händelsen med kunskaper om vem som utsatts och omständigheter runt denne för att uppskatta i vilken grad det finns risk för bestående negativa effekter. Vi talar därför idag om *potentiellt traumatiserande händelser* och menar med det händelser som innehåller en sammantagen potential att ge

upphov till långtgående psykiska skador, eller annorlunda uttryckt, traumasymtom. I vilken omfattning en våldsamt händelse ska orsaka bestående negativa effekter avgörs exempelvis av ålder, mognad och utvecklingsnivå hos den drabbade. Yngre barn eller barn som av olika skäl har en omogen utvecklingsnivå kognitivt och/eller känslomässigt är mer sårbara för påfrestningar som hot och våld. Graden av exponering är också avgörande, utsätts man ofta och direkt för hot och våld ökar risken för negativa effekter jämför med om man drabbas vid ett enstaka tillfälle. Ytterligare en avgörande omständighet är tillgången till känslomässigt och socialt stöd före, under och efter det inträffade. Tillgång till goda relationer är alltså skyddande.

Därav följer att den största riskfaktorn ur ett barnperspektiv är om den som utövar våldet är en person som barnet står i beroendeställning till. Konsekvensen blir då att den som ska stödja, skydda och lugna barnet också skrämmer och skadar. På så vis dras barnets möjlighet till återhämtning och skydd in i problematiken på ett komplext sätt vid våld och övergrepp inom familjen eller andra nätverk. Samma problematik uppstår också om barn upplever hot och våld riktat mot någon som ska fylla barnets behov av trygghet och skydd, t ex en förälder.

Vilken hjälp behöver barn som upplevt våld?

Den första och alltid viktigaste åtgärden för barn som upplevt våld är att se till att våldet upphör. I detta ingår att bedöma risken för ny utsatthet och ta ställning till barnets behov av skydd. Det är alltid föräldrars ansvar att skydda sina barn och i de fall där vårdnadshavare av något skäl inte klarar detta ska socialtjänsten informeras och efter bedömning eventuellt ingripa till barnets skydd. Ibland är denna första åtgärd tillräcklig. Frågan om skydd är enklare löst om den som utövat hot eller våld inte finns inom barnets närmsta nätverk. Har ett våldsutsatt barn tillgång till gott socialt stöd, till exempel hos sin familj och övrigt nätverk, kan även kraftiga reaktioner efter en skrämmande, smärtsam och omtumlande våldshändelse lägga sig och balansen i vardagen återupprättas efter en tid. Om den som utövat hot och/eller våld är en person som barnet står i beroendeställning till, exempelvis en förälder, släkting eller lärare/ledare blir skyddsfrågan genast mer utmanande att lösa samtidigt som konsekvenserna av våldet också blir mer komplexa.

Omedelbart efter en potentiellt traumatiserande händelse, exempelvis en allvarlig våldshändelse, reagerar de flesta barn med tecken på akut stress. Det kan t ex visa sig som ökad oro och ängslighet, svårigheter att slappna av, störningar gällande mat- och sömnvanor samt upptagenhet med tankar på och minnesbilder av det som hänt. Den som drabbats kan alltså vara mycket starkt

påverkad utan att det bör tolkas som något annat än en signal just om att man varit med om något omtumlande. Det pågår en diskussion bland professionella och forskare om vilka som är de lämpligaste och mest effektiva åtgärderna för att stödja barn (och vuxna) i akutfas efter traumatiska händelser. Detta är komplicerat att studera ur ett forskningsperspektiv, men det råder ändå konsensus om att det är av vikt och troligen har god förebyggande effekt att se till att drabbade barn snabbt ges tillgång till socialt och känslomässigt stöd (helst av redan bekanta människor), får information anpassad till sin utvecklingsnivå och chansen att uttrycka sina frågor och tankar kopplade till det som inträffat *om de önskar*.

Varje individ har sitt eget sätt att finna återhämtning efter påfrestningar, en del föredrar aktivitet och kontakt medan andra vill vara lite mer ifred. Det är en viktig grundläggande princip att inte störa dessa mekanismer i ett akut läge utan att endast stödja den drabbade och erbjuda alternativ. Att inte tvinga någon att berätta eller "bearbeta" är väsentligt eftersom erfarenheter visar att det kan orsaka ytterligare problem hos den drabbade. Åter igen gäller här delvis andra principer om exponeringen för våld skett inom familj eller nätverk. I dessa fall krävs alltid professionellas insatser i någon utsträckning.

Först om de akuta stresssignalerna inte klingar av efter ett antal månader med adekvat stöd är det dags att börja undersöka barnets reaktioner ur ett barnpsykiatriskt perspektiv och bedöma om de kan beskrivas som symtom eller tecken på ett allvarligt tillstånd som kräver behandling. Mest känt av traumarelaterade tillstånd är sannolikt diagnosen Post Traumatic Stress Disorder (PTSD). Detta är en beteckning på en samling symtom som yttrar sig i tre undergrupper.

Den första symtomgruppen är påminnelsesyntom som innebär att den drabbade plågas av påträngande tankar på eller minnesbilder av det man utsatts för. Dessa tankar och minnen kommer plötsligt, ofrivilligt och väcker samma starka känslor, t ex av skräck och hjälplöshet, som när man ursprungligen drabbades. Inte sällan kommer minnena i form av svåra mardrömmar som i sin tur kan skapa sömnstörningar.

Den andra symtomgruppen innebär ständiga försök hos den drabbade individen att undvika allt sådant som kan väcka minnen, tankar eller känslor associerade med den traumatiska händelsen.

Slutligen finns i den tredje gruppen symtom på överspändhet, exempelvis förhöjd spänningsnivå såväl känslomässigt som fysiskt, vredesutbrott och stor vaksamhet/rädsla.

Sammanfattningsvis kan man säga att PTSD och liknande traumasymtom ger upphov till betydande lidande och svårigheter hos den drabbade och ofta även hos de som finns i närheten. Ett bekymmer med symtomen är att de inte alltid är synliga eller enkla för omgivningen att tyda. För många barn innebär traumasymtom att förmågan till koncentration och inläring påverkas negativt. Att i skolan plötsligt överrumplas av påträngande och starkt laddade tankar och minnen stör givetvis inläring och koncentration. Viktig energi får ägnas åt att undvika tankar och känslor på traumat, kraft som barnet istället skulle behöva tillgå för sin utveckling. De känslomässiga följderna, t ex ökad aggressivitet, oro och nedstämdhet, kan orsaka sociala problem både i familjen, med kamrater och lärare.

Trots dessa omfattande och djupgående symtom finns det goda chanser för drabbade barn att med hjälp kunna börja må bättre. På BUP Grinden erbjuds behandling med fokus på traumasymtom för barn som uppvisar dessa problem. Alternativa insatser finns t ex inom socialtjänsten i form av så kallade ”Trappansamtal” som är en modell för strukturerade samtal med våldsutsatta barn.

Traumafokuserad behandling finns i flera olika modeller och med olika teoretisk utgångspunkt. Längden på en traumabehandling varierar men det behöver inte röra sig om mycket långa insatser. Gemensamt för de flesta behandlingsformerna är emellertid att följa tre faser där den första fasan handlar om att öka barnets stabilitet i nuläget, här ingår pedagogiska inslag i syfte att öka barnets och föräldrarnas förståelse för traumasymtom och hur man själv kan hantera dem i vardagen.

Andra fasan innebär fokus på den traumatiska händelsen (eller händelserna) där barnet med stöd får möjlighet att i lagom takt via ord, bilder och lek eller i annan modalitet berätta sin historia om det som hände och samtidigt ge uttryck för och förstå de känslor som väcktes då och nu.

Den sista och tredje fasan ägnas åt att stärka de nya och mer funktionella sättet att fungera som nåtts genom behandlingen. Samtidigt ägnas utrymme åt att väcka känslor av hopp och undersöka drömmar, möjligheter och förväntningar inför framtiden. Denna del av behandlingen är väsentlig utifrån att många våldsutsatta barn tappar tron på en positiv utveckling för sin egen del.

Framtida behov på området

Det finns alltså idag goda kunskaper om hur behandling av barn som drabbats av våld och har traumasymtom kan bedrivas. Dessvärre är erfarenheterna och kunskaperna om traumabehandling av barn ännu ojämnt spridda i vårt land, såväl inom barnpsykiatri som inom socialtjänsten. Här krävs ökade kunskaper hos professionella både om våldets konsekvenser för barn samt om metoder för behandling för barn i olika åldrar och med olika behov.

En ökad beredskap och öppenhet för omfattande samverkan mellan BUP, rättsväsende, skola och socialtjänst är också önskvärt och nödvändigt. Barn som upplevt våld i nära relation behöver ofta specialiserade insatser från alla dessa aktörer. Det är själva helhetslösningen med allas bidrag som är den verkliga hjälpen för barnet. I detta övergripande sammanhang kan arbete med maktlek fylla en viktig förebyggande funktion. Alla insatser som sätter ljuset på vårt sätt att bemöta och hantera uttryck för våld, dominans och makt är viktiga för att minska toleransen för och tendenser att normalisera destruktiva processer mellan människor i alla åldrar och sammanhang.

Sannie Wedberg

Projektledare & författare
ALMAeuropa

“Barn och unga kan skilja på lek och maktlek. De kan skilja på mobbning, pennalism och misshandel. De vet var gränserna går. Attityderna mot mobbning, pennalism och misshandel följer oftast våra vuxna riktlinjer. Däremot så skiljer sig ungdomarnas attityder gentemot maktlekar markant från de flesta vuxnas syn.”

VARDAGEN MED MAKTLEKAR

Jag satt precis invid fönstret vid ett cafébord med tre 16-åriga killar och småpratade kring maktlekar. Det handlade bland annat om vilken roll de spelat under olika perioder under skoltiden. De berättade att det egentligen inte var någonting de höll på med nu längre, men det hade varit kul och spännande under olika faser. De menade att det var ett sätt att ta sig igenom tristessen vid transportsträckor under utflyktsdagar eller annan dötid. Jag ställde frågan på vilket sätt lekarna hjälpte till och fick svaret av en av killarna att man fokuserar på någonting annat och inte tänker på det som är trist och tråkigt. Jag undrade om det var Gul Bil de ägnade sig åt under utflykterna, en maktlek där man får ett slag på överarmen av den som ser en gul bil först. Då skrattade de stort alla tre. Nej, det handlade om alla lekar som kunde göra resan intressant. Det kunde vara allt från en utmaning från en kompis att utsätta någon ovetande på gatan för något spratt, till att knacka på rutan först vid ett mötande tåg.

Det här med Gul Bil var en känslig fråga. Gul Bil är mest för småbarn säger en av killarna. Han menade att det är en klassiker som alla känner till, men med tiden hade de tröttnat på den. Plötsligt slår han till killen bredvid på överarmen och pekar på en bil. Killen svär till och ganska snart får han en smäll tillbaka. Jag uppfattar det som en kamratlig handling och de skrattar och pratar vidare. En kort stund senare får jag en första försiktig smäll på överarmen av killen närmast mig. Jag tittar förvånad på honom, men han möter min blick med ett skratt. Han berättar att bilen som körde förbi hade två bokstäver som var likadana på nummerplåten. Reglerna är att om nummerplåten har två likadana siffror eller bokstäver så gäller det att slå först. Nu är jag invigd får jag veta och alla killarna skrattar och höjer på ögonbrynen. Jag får en klapp på axeln. Medan vi fortsätter samtalet känner jag att intensiteten ökar.

Samtalet glider vidare in i ämnen där man har gjort bort sig och bjudit på sig själv inom en maktlek. De berättar olika historier. Skratten är hjärtliga och vänliga. Slagen kring nummerplåtsleken fortsätter och den tredje killen gör sin första klapp på min överarm. Jag noterar i förbigående att han klappar mig snällt direkt efter. Han höjer och sänker ögonbrynen och manar på. Jag får höra att jag inte har någon reaktionsförmåga, skratt, kanske blir det så när man blir äldre? Alla skrattar och jag också. Jag känner en otroligt lekfull lust att visa att det visst inte är så. Jag börjar notera bilarnas registreringsskyltar och upptäcker att jag sitter i en position vid bordet där jag är först med att se vilka bilar som kommer.

I detta ögonblick stannar jag upp. Lusten att delta i skrattet och glädjen och själva gemenskapen är stor. Ingen mår dåligt och ingen är utanför. Inte ens jag. Samtalet är inte påverkat av de ständiga avbrotten. Allt flyter. Jag är accepterad. Jag har förstått reglerna. Jag har en bra position och skulle kunna delta bara på skoj. Ingen av killarna pressar på att jag ska agera men skojar vidare försiktigt och inväntar en reaktion från mig.

Istället för att slå, ändrar jag på deras rutin genom att bara säga att jag såg bilen först. Med en gång känns det att jag tagit ett steg till in i leken. Alla skrattar. Nästa slag på armen som jag får är en aning hårdare och mer intensivt men också med en försiktig klapp efteråt. Jag ser att killarna gör likadant på varandra och jag tolkar det som att de visar en omtanke för varandra. Jag säger till killen som nyss slog till mig att det är lugnt, det gör inte ont så han behöver inte klappa efter slaget. Jag fattar leken. Det blir först lite tystare och sedan börjar killarna prata i munnen på varandra. De menar att jag inte alls har förstått. Vaddå, jag blir förvirrad?

Det är inte någon slags vänskaplig gest som de gör efter slaget. Det ingår i leken, för om det är så att du inte klappar försiktigt efter slaget så kan den som blivit slagen räkna högt 1-2-3-4-5 och så vidare tills den som slagit klappar snällt. Så långt som den hinner räkna, så många slag får den ge tillbaka.

Här stannar jag leken. Jag har fått vara med om en liten, liten del av vad som är tjuvningen med maktlekar för många unga. Vad som lockar i form av spänning och lekfullhet. Jag har fått känna värmen, närvaron och den intensiva gemenskapen. Men också den falska ytan, osäkerheten, manipulationen och smärtan i efterhand. Min överarm hade en svag rodnad på kvällen av slag som knappt känts under den pågående invigningen av den utvecklade varianten av maktleken Gul Bil.

Under de mer allvarliga och personliga diskussionerna på caféet görs flera reflektioner kring händelser som sparat ur. En av killarna berättar om mellanstadietiden då två andra killar i klassen alltid brukade köra Nåd. I Nåd utmanar man varandra att slå var sin gång tills den ena ger upp. De låg i princip alltid på golvet och slogs. Många gånger slutade det med att den ena killen grät. Alla accepterade det. Lärarna också. De två var bara sådana. Nu i efterhand kunde han känna dåligt samvete för att han inte gjort något. De blödde och hade ganska otäcka skador emellanåt. Den andre killen vid bordet inflikade snabbt att det ju ingick i leken och att reglerna trots allt hade följts. Alla tre nickar instämmande, men helt kort blir det alldeles tyst.

Jag avslutade vårt möte på caféet med en diskussion kring makt och vem som bestämmer. Maktlekar är på lika villkor är alla tre killarna överens om. Man väljer själv om man är med eller inte. Att vara den som vet reglerna är att vara den som har makten. Den som kan ändra reglerna har allt. De är överens om att maktlekar är ett ord som beskriver bra vad det handlar om.

Olika perspektiv

Du som inte har haft tillfälle att höra berättelser eller fört diskussioner direkt med unga kring maktlekar, kan ta del av en oändlig mängd information på nätet. Allt ifrån berättelser, diskussionsforum, speciella sidor på Facebook för enskilda maktlekar, till filmsekvenser på Youtube. Graden av allvarlighet varierar.

Vid en sökning på Youtube på böghög - som är en maktlek som förekommer ända ner i första klass - kan man se hur våldsamt och medvetet leken uppstår och går till. I flera videor fokuserar man på hur någon får extra smällar eller blir "krossad". Allt filmas och kommenteras under ljudliga skratt.

Söker man vidare på tågurfning - som innebär att åka utanpå ett tåg eller mellan vagnarna i full fart - får man se unga människor utsätta sig för livsfara under tiden någon filmar och hejar på eller skrattar. Det är en märklig känsla av överklighet. Skratten och det våldsamma beteendet. Det här händer i verkligheten och skratten förmedlar att det uppfattas som en lek.

Under ett filmklipp på en så kallad rövning, går filmaren fram och inspekterar rodnaden på benen på den som blir rövad. Killen står i målburen på en fotbollsplan med bakkdelen vänd mot den som ska sparka bollen på honom nästa gång. Filmaren skrattar till och ropar sedan till den som står näst på tur att sikta på benen för där gör det mest ont. När sista bollen är sparkad vänder sig den rövade om och tittar mot kameran och visar fingret. Han ser inte glad ut. En lek eller allvar?

Komplext

Vad du än själv tycker om maktlekar så kommer du att möta olika reaktioner hos unga. Den erfarenhet du har och den roll du spelar i de ungas vardag påverkar hur du agerar och blir bemött. Jag har träffat vuxna som säger till om och om igen, men lekarna bara fortsätter. Även många unga berättar att lärare och vuxna förbjuder vissa lekar, men så fort ingen vuxen ser startar de igen.

Hur gör man då när en hel grupp unga säger att de tycker att det är roligt och helt okej? I maktleken ”bögtest” visar man att man inte är bög genom att sudda på handen tills den börjar blöda. Vid ett besök i en skola där de hade problem med infekterade sår på händerna efter leken diskuterade vi oviljan hos de unga att bryta beteendet. De unga sa att de gjorde det frivilligt, att det var roligt och att det var något de ville fortsätta med. Det hade tagits upp i klassråd och i enskilda samtal, men inget hjälpte. De vuxna i skolan var överens om att såren och ”bögtestet” var ett problem, men de visste inte hur de skulle ta itu med det. Vi samtalade i vuxengruppen kring maktlekar och den drivkraft och det gruppträck det innebär. Diskussionen berörde också på vilket sätt rollerna i gruppen inverkar och hur unga manipuleras i lekarna. Att några var drivande hade de noterat, men vilka verkade variera. Ingen av de unga hade sagt till någon vuxen att de inte ville delta.

I maktlekar är det ett grundtillstånd. Antingen är du med och står ut med obehag eller utanför och står ut med obehag, som en ung kille en gång uttryckte det. Vid tidigare intervjuer har unga berättat att om man inte är med blir man utfryst, kallad för feg eller en eventuell tjallare. Valet att delta blir enkelt.

Vändningen på skolan kom samma eftermiddag när en Gul Bil-incident uppenbarade sig under en lektion. En av lärarna berättade att en elev gick runt i klassrummet och viskade i örat på några av de andra och utdelade sedan omedelbart ett hårt slag på överarmen. Det visade sig att han viskade gul bil och sedan slog han utan att den som han viskat till hade en chans att hinna reagera. Det fanns inga bilar utanför fönstret och beteendet var ren provokation.

Med förmiddagens samtal i bakhuvudet samlade han klassen och öppnade diskussionen med att berätta om sina egna erfarenheter kring maktlekar som inneburit slag och i en del fall även misshandel. Han ”klädde av” lekarna som manipulativa och orättvisa, men förmedlade även att han förstod vad det handlade om. Han var tydlig med att markera att varje maktlek kan avbrytas med ett nej. Ett nej är alltid ett nej oavsett situation och ska respekteras. Han öppnade en dialog och i efterhand har han berättat att flera av eleverna tagit ställning mot att bli manipulerade och mot maktlekar.

I ett annat sammanhang befann jag mig i södra Sverige där jag kom i kontakt med en fältassistent. Han ansåg att det fanns ett stort problem bland stadens unga med en sms-lek. I olika ungdomsgång skickade man sms med anonym avsändare till alla i gänget där det stod att det exempelvis var ”ta på tutternadagen”. Både tjejer och killar i gänget fick meddelandet. Detta innebar i prak-

tiken att killarna kunde ta tjejerna på bröstet under den dagen och de bara skrattade. Det innebar också stor sorg för några av dem som inte fått något meddelande, de var då inte med i gruppen. Det fanns tjejer som blev mycket ledsna över att de inte fått meddelande och därmed inte var måltavlor i leken. Vad jag förstår bedrev han en egen informationskampanj för att få framför allt unga flickor att värna om sina kroppar och säga nej.

I ett annat speciellt fall berättade en kvinnlig bekant, som tillfälligt arbetade i skolan, om hur hon gick in och försökte stoppa en envis böghög-lek på rasterna. En viss kille blev oavbrutet utsatt för de värsta kasten och fallen. För varje gång hon bad dem sluta förvärrades leken ytterligare. Hon upplevde att de medvetet trappade upp våldet när hon var i närheten. Hon kunde se att pojken som var mest utsatt mådde dåligt, men han visade inga tecken på att han ville eller behövde hennes hjälp. Plötsligt inträder ett dilemma när hon förstår att hon bara förvärrar tillståndet för honom genom att säga till. Hur skulle hon göra? Hon valde att fortsätta att säga till. I efterhand berättar hon att hon trots allt var nöjd med sitt beslut. Efter en tid upphörde leken och aktiviteterna blev annorlunda. Den utsatte killen var på samma nivå som de andra. Det verkade trots allt bli bra till slut.

Krafttag i skolan

Skolor har i takt med att kunskaperna kring maktlekar ökat tagit situationen på allvar och försökt att förändra villkoren och grogrunden för lekarna. På en skola berättade de att de förbjudit all kroppskontakt under skoltid. Hur det övervakades vet jag inte men de hävdade att vissa önskade beteenden hade försvunnit och de var nöjda med sitt beslut.

Flera skolor har också tagit fasta på speciella lekar som de uppfattat som en extra belastning. Slavleken har varit en flitigt förekommande lek runt om i landet på många skolor. Den går ut på att man förlorat en utmaning och ska vara någons slav för en dag. Ibland innebär det att man hämtar mjölk åt någon i skolmatsalen. Det kan också innebära att snatta eller misshandla någon på uppdrag av härskaren. Slavleken har många namn och förändras också i takt med att unga försöker dölja den för vuxenvärlden. Den kan anta gulliga namn som ”min hund” och då kan hunden till exempel få i uppdrag att dricka vatten ur toaletten. Det finns också en annan variant som kallas ”min robot” där det ingår att klä av sig sina kläder, för en robot har ju inga kläder.

För att få bukt med en envis slavlek valde man på en skola att speciellt förbjuda den leken och gjorde särskilda insatser. De berättar att de ringade in de som

var härskare och hade enskilda samtal med dem och även med deras föräldrar. På det sättet fick de bukt med slavleken, men andra maktlekar förekom fortfarande.

Många skolor har redan skrivit in maktlekar i likabehandlingsplanen. De ska arbeta mot dem på samma sätt som mot mobbning. Då gäller att man inte glömmer att samtidigt förmedla information till alla vuxna på skolan, så att alla verkligen har en chans att upptäcka maktlekarna. På en skola berättade de att några elever försökt värva alla att vara med i en fotbollslek, där man skulle straffas med sparkar. Leken förbjöds efter att någon noterat kopplingen till maktlekar.

Jag fick ett mail från en upprörd men tacksam förälder som genom tidningsartiklar och vår hemsida fått klart för sig vad maktlekar handlar om. Upprördheten handlade om en händelse på skolgården när hon lämnade sitt barn som gick på lågstadiet. En av fritidsledarna lärde ut en lek som hon kunde identifiera som en maktlek. Hon meddelade skolledningen och information gick ut till all personal. Genom kunskap och många vakande ögon kunde leken på skolgården därefter bli tryggare.

Attityder, våld och konsekvenser

Man kan kanske tycka att det inte är några problem att bli tagen på bröstet som tjej om man har kommit överens och alla är med på det. Men i kontexten maktlekar är det ett problem. Alternativet är att stå utanför gemenskapen och det priset är i sammanhanget alldeles för stort. Det är klart att det är ett problem att unga flickor tycker att deras kroppsliga integritet kan naggas i kanten för gruppgemenskapens skull. Men det är ett vuxenproblem.

De unga som hade infekterade sår på sina händer, men ändå hävdade sin rätt att fortsätta leken har naturligtvis sin rätt att göra det. På vilket sätt blir detta vuxenvärldens problem?

Jag träffade en fritidsledare efter en föreläsning som drog upp sin skjortärm och visade underarmar fulla av ärr. Det var resultatet efter en lek han kallade ”Chicken” som han gjort under sin högstadietid. Den innebar att han satte sin underarm intill en kompis arm och sedan tryckte man en tänd cigarett mot huden. Den som först flyttade armen var chicken. Nu i vuxen ålder använde han aldrig kortärmat, en konsekvens han inte förutsett. Tidigare hade han inte heller reflekterat kring det hela eftersom det under skoltiden varit nödvändigt. Chicken var något han var bra på och som gav honom respekt och status. Hur

hans högstadietid sett ut utan den statusen var han osäker på. Under högstadietiden visade han upp sina armar och det gav respekt. Vilket ansvar hade de vuxna runt honom då, hade de kunnat förändra? Vad är det vi bör titta efter?

Leken Chicken finns också i en annan variant. Då handlar det om att stå ett gäng unga på ett tågspår och den som först hoppar av spåret när tåget kommer är Chicken. Det är en lek som kan få dödliga konsekvenser om något går fel.

Barn och unga kan skilja på lek och maktlek. De kan skilja på mobbning, pennalism och misshandel. De vet var gränserna går. Attityderna mot mobbning, pennalism och misshandel följer oftast våra vuxna riktlinjer. Däremot så skiljer sig ungdomarnas attityder gentemot maktlekar markant från de flesta vuxnas syn. Hur kommer det sig?

I några fall har vi kunnat läsa i media att det gått för långt. En skola i Göteborg fick stänga på grund av äggning bland eleverna. I andra fall kan man läsa om maktlekar som urartat till grov mobbning eller kriminell verksamhet. Barn och elevombudet har sedan diskussionen kring maktlekar startat fått in ett antal olika anmälningar där maktlekar är en ingrediens i anmälan. Jag har information att polisen fått in de första anmälningarna kring just maktlekar bland unga.

Om vi ska ändra på tillvaron kring unga som far illa och drabbas av maktlekar måste vi agera och använda oss av de resurser som var och en av oss vuxna har. Vi måste tydligt förmedla vad som är rätt och fel.

Meningsfull tillvaro

Går det att minska destruktiva maktlekars spridning? Ja, det tror jag. I takt med att vi får kunskap och arbetar förebyggande skapar vi platser att bygga en bra grund för unga att stå på. Det handlar om att värna om sig själv och andra. Jag tror också att vi behöver fler möjligheter att mötas för diskussioner mellan barn, unga, vuxna och gamla.

På en skola arbetade man intensivt och flitigt med värderingsövningar på temat maktlekar. Det mötte motstånd från de unga som upplevde att maktlekar blivit ett skolämne. De kunde inte applicera innehållet i övningarna på sin verklighet. Men genom att öppna dialogen fick man en kunskap om lekarna på sin skola, som de flesta andra skolor inte har. De unga fick lättare att ta kontakt med de vuxna, som i sin tur hade mer kunskap om vad lekarna går ut på. Skolhälsovården var tydligt insatt och ett informationsprojekt till föräldrar

var på gång. Detta skulle förmodligen leda till mer kunskap bland alla vuxna i de ungas närhet. Samarbetet mellan skola, skolhälsovård och föräldrar skulle öka chanserna att hjälpa de utsatta ungdomarna.

Ett av de problem som unga ständigt återkommer till är att det inte finns något att göra. Vad man är intresserad av varierar stort och det är svårt att tillfredsställa allas önskemål om möjligheter till aktivitet. Att bara sitta still och prata dag ut och dag in på lediga tider skapar för en del frustration och en känsla av att inte få utlopp för sin energi. I många fall blir man hänvisad till aktiviteter, så som en gemensam dator, som alltid är uppbokad. Resurserna räcker helt enkelt inte till. En del unga talar om att de uppfattar att skolan har resurser för aktiviteter, men att de inte får ta del av dem eftersom de kan gå sönder eller saknar vuxen övervakning. Här finns det möjlighet för skolan att se över vad man redan erbjuder och vad man kan göra tillgängligt.

Man kan välja olika vägar för att nå förändring och påverka förloppet av maktlekar. Gemensamma regler och ställningstaganden underlättar för varje enskild att agera och tydliggör ramarna. I slutändan är förstås alla vuxna viktiga för att sätta gränser och vara förebilder. Bara genom att våga se lekarna och öppna en dialog är man på väg att skapa förutsättningar för den som far illa att få hjälp att förändra sin tillvaro.

Maktlekar har funnits långt tillbaka i tiden. Nu pågår de intensivare än någonsin i de ungas vardag. Kanske finns det en rimlig förklaring till deras funktion? För en del barn och unga innebär maktlekar stress, oro och psykisk ohälsa. En del maktlekar döljer mobbning, regelrätt misshandel eller kriminalitet. De kan också leda till livslånga skador och ärr. Allvaret i maktlekar har ni säkert inte missat. Vissa barn är dessutom speciellt utsatta. Det är de som har ytterligare belastningsfaktorer i sin vardag och de behöver särskilda resurser från oss vuxna. Vad har du i din roll som vuxen för resurser att hjälpa?

Barn och elevombudet har nolltolerans mot kränkningar och dit kan man vända sig för att få hjälp och information. På BRIS hemsida finns numret till en hjälptelefon för barn men även för vuxna. Mer information om maktlekar kan du hitta på ALMAeuropas hemsida www.almaeuropa.org. Ett första steg kan vara att börja prata med andra vuxna och barn i din omgivning.

Nolltolerans mot kränkningar i skolan

Det är nolltolerans mot kränkningar i förskolan och skolan. Alla barn och elever har rätt att vistas i en skolmiljö fri från diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

Den 1 april 2006 inrättades Barn- och elevombudet (BEO). Nu är BEO en del av Skolinspektionen, men har samtidigt ett självständigt uppdrag. BEO tillvaratar barns och elevers rättigheter, i enlighet med lagen. Det innebär att BEO utreder anmälningar om kränkande behandling och kan företräda enskilda barn och elever i domstol.

BEO berättar

Lars Arrhenius är Barn- och elevombudet.

Hur mår eleverna?

Jag har dagligen kontakt med kränkta elever. De berättar om ångest varje dag innan de ska gå till skolan. Många vill ta livet av sig. De lever under extrem hård psykisk press. Det som eleverna mår sämst av är att vuxna tittar bort. Det skapar en stor frustration. Det är i den situationen omöjligt att ta till sig undervisningen.

Hur når vi nolltolerans?

Varje skola måste ha ett gemensamt synsätt om vad som är ok och inte. Utan samsyn, ingen framgång. Kränkningar är oacceptabla. Sänder vuxenvärlden ut motsatta signaler tar barn efter. Kränkta barn och elever i en otrygg skolmiljö blir sedan otrygga vuxna med en ofta livslång skada på självkänslan. Det krävs en attitydförändring. Alla medborgare måste visa civilkurage. Våga se. Våga prata. Våga agera. Eleverna är vår framtid och när vi nolltolerans mot kränkningar ger det enorma vinster för hela samhället.

Mer information

*Är du mobbad i skolan? BEO kan hjälpa dig. Läs mer på webben.
www.skolinspektionen.se/beo*

Ett speciellt tack till alla de som hjälpt till att göra boken möjlig,

Sanna Mohr, ALMAeuropa
Stina Isaksson, Arvsfonden
Marie Nordberg, Karlstad universitet
Sven Granath, Brå
Ann-Carita Evaldsson, Uppsala universitet
Johanna Svensk, Uppsala universitet
Stefan Sjöström, Polisen
Sören Sanz, Södersjukhuset
Joanna Abrahamsson, Barn- och elevombudet
Erika Baier, Brå Haninge
Maria Helander, Bup
Lotta Thyni, Botkyrkapolisen
Steffie Bergström, Utbudet
Imre Borzsei, Graficascems

samt

Richard Wedberg, Martin Wedberg, Amanda Kessler, Magnus Linzander,
Helena Gecer, Karin Wirdheim, Paola Padoan, Eduardo Grutzky, Stefan Koch,
Cecilia Jarl-Åberg och Dan Lageryd

REFERENSER

Webadresser

<http://forum.skalman.nu/viewtopic.php?f=23&t=34510>

www.websters-online-dictionary.org

www.skolverket.se (Nyhetsbrev nummer 1/2011)

www.friends.se

Tidningar

Dalpilen [Elektronisk resurs], Falun, 1854-1926

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:repos-21999>

Folkets röst [Elektronisk resurs], Stockholm, 1849-1861

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:repos-22026>

Kalmar [Elektronisk resurs], Kalmar, 1864-1918

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:repos-29759>

Wernamo tidning [Elektronisk tidning], Halmstad, 1876-1884

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:repos-28862>

Litteratur

Wilhelm von Braun, Samlade berättelser [Elektronisk resurs], Bonnier: Stockholm 1900-1901

<http://runeberg.org/braunber/>

Ragnhild Brolinson (red.), Minnen från privatläroverk och om lärd undervisning i hemmen m.m., Fören. för svensk undervisningshistoria: Lund 1938

R. Cederlund (red.), Folkundervisning med lärda, etiska och praktiska inslag: urkunder och historik rörande Garpenberg, Levede, Strömsholm, Tädene, V. Vingåker, Västerhaninge och Västerljung, Fören. för svensk undervisningshistoria: Lund 1924

Peter Englund, Att vinna sig en greves hatt, http://www.peterenglund.com/andrabocker_ofredsartext5.htm

Harald Ericsson, Hillska skolan å Barnängen 1830-1846: skildringar och minnen, Förf: Stockholm 1885

B. Rudolf Hall (red.), Goda lärare: minnesbilder av f.d. lärjungar o.a., Fören. för svensk undervisningshistoria: Stockholm 1942

B. Rudolf Hall, (red.), Läroverksminnen: skildringar av f.d. elever och lärare. [1], Fören. för svensk undervisningshistoria: Lund 1933

B. Rudolf Hall, Om Sveriges första läroverksstadga: studier rörande reformationstidens skola och skolfrågor, Fören. för svensk undervisningshistoria: Lund 1921

B. Rudolf Hall, (red.), Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561-1905. 1/3, 1561, 1611 och 1649 års skolordningar: i avtryck och, de båda senare, i översättning, Fören. för svensk undervisningshistoria: Lund 1921

B. Rudolf Hall, (red.), Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561-1905. 7, 1820 års skolordning, Fören. för svensk undervisningshistoria: Lund 1923

B. Rudolf Hall (red.), Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561-1905. 8/9, 1856 och 1859 års stadgar för elementarläroverken, Fören. för svensk undervisningshistoria: Lund 1924

B. Rudolf Hall & Fredrik Aulin (red.), Läroverksminnen: skildringar av f.d. elever och lärare. 3, Från Stockholms, Strängnäs, Örebro o.a. lärda skolor, Fören. för svensk undervisningshistoria: Stockholm 1940

Verner von Heidenstam, Hans Alienus, [Ny utg.], Atlantis: Stockholm 1995 [1892] <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:litteraturbanken-33>

Anton Holmberg, Elementarister: några bilder från Nya elementarskolan i Stockholm på 1850-talet, Norstedt: Stockholm 1919

Hågkomster från folkskola och folkundervisning. 7, Fören. för svensk undervisningshistoria: Stockholm 1945

Levi Johansson (red.), Hågkomster från folkskola och folkundervisning. 6, Skildringar, Fören. för svensk undervisningshistoria: Stockholm 1944

Gustaf Kaleen, Sveriges första folkskollära rförening: ett bidrag till den pedagogiska och didaktiska diskussionen vid mitten av 1800-talet, Föreningen för svensk undervisningshistoria: Stockholm 1966

Esbjörn Larsson, Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning: Kungl. krigsakademien mellan åren 1792 och 1866, Diss. Uppsala 2005, s. 263, 271-302. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-6145>

Bernhard Meijer, Theodor Westrin, Ruben G:son Berg, Verner Söderberg & Eugène Fahlstedt (red.), Nordisk familjebok [Elektronisk resurs] : konversationslexikon och realencyklopedi, Ny, rev. och rikt ill. uppl., Nordisk familjeboks förl.: Stockholm 1904-1926 <http://runeberg.org/nf/>

Paul Monroe (red.), A cyclopedia of education. Vol 3, The Macmillan Co.: New York 1912

Harald Oscar Prytz, Carlberg förr och nu: korta historiska uppgifter om Kongl. slottet, krigsskolan och kadettlifvet för tjugo år sedan, Artist. litogr. Bol: Stockholm 1872

Reuterswärd, Knut, Kadettlif på Karlberg för 50 år sedan, Lindström: Stockholm 1908

August Strindberg, Gamla Stockholm : anteckningar ur tryckta och otryckta källor, Norstedts: Stockholm 2007 [1915]

John Gardner Wilkinson & Samuel Birch, The manners and customs of the ancient Egyptians. Vol. 2, New ed., Murray: London 1878

Pelle Ödman, Ur flydda tiders skollif, Fahlcrantz: Stockholm 1909

Amir Srebrenikovic, Ett steg från lek till allvar, Södertörns högskola 2008

Mona Lilja & Erik Andersson, Makt och emancipation, några teoretiska reflektioner, 2001

Leif Eriksson & Björn Hettne, Makt och internationella relationer, Studentlitteratur 2001

Olweus, D. Mobbning, Vad vi vet och vad vi kan göra, Liber 1986

Fors, Z. Mobbning, makt, maktlöshet, Liber 1995

Fors, Z. Utstött, Destruktiva maktrelationer, Lärarförbundet 2010

Öhman, M, Hissad och Dissad, Liber 2008

Alin Åkerman, B. 2002: Hur upptäcker vi sårbara elever? Nationellt center för suicidforskning och prevention av psykisk hälsa. NASP

Fors, Z. Medveten elevpåverkan genom tillit, Psykisk Hälsa 2010:2

"Antingen är du med och står ut med obehag
eller så är du utanför och känner obehag"

Vad känner du till om maktlekar och har du som vuxen tagit ställning? Maktlekar kan ge upphov till komplexa situationer där man möts av unga som hävdar att de tycker det är roliga lekar som de inte vill sluta med. Men maktlekar lämnar unga utan val, väljer du att inte delta är du inte med i gemenskapen och hamnar utanför.

Genom denna antologi får du en inblick i olika förhållningssätt till maktlekar inom olika områden. Här presenteras fakta, konkreta tips och åsikter. Är det kanske så att maktlekar bara är en aktivitet bland unga som inte bör uppmärksammas, en fas, eller är det en ny våldsamt utveckling av ungas vardag vi inte kan bortse ifrån utan att agera?

ISBN 978-91-977567-9-2